

Невядомы мастак. Партрэт Кацярыны Астрожскай. Каля 1597 г. Нацыянальны музей у Варшаве.

1.93СПАДЧЫНА

ЧАСОПІС БЕЛАРУСКАГА ФОНДУ КУЛЬТУРЫ
І МІНІСТРСТВА КУЛЬТУРЫ РЭСПУБЛІКі БЕЛАРУСЬ

У НУМАРЫ

ГІСТОРЫЯ і КУЛЬТУРА

Пётра Крэчэускі. Мандаты БНР	2
Анатоль Грычкевіч. Беларуская шляхта	11
Эдвард Зайнкоўскі. Беларусы старажытнай Вільні	17

ПАЭЗІЯ, ПРОЗА

Уладзімір Арлоў. Палацкія кадэты	28
--	----

ДАСЛЕДАВАННІ і МЕРКАВАННІ

Гай Пікарда. Алегарычная геральдыка Фран- цішка Скарбы	41
Ціт Мазырэць. Узнагароды Беларусі	53
Якуў Ленсю. Зэўс — прататып вершніка з Па- гоні?	56
Яўген Айнішчанка. Апельсіны — у Сібір, шкля- ныя вулі — у Палац	61
Расціслай Баравы. Невядомы помнік стара- жытнабеларускай архітэктуры	64
Тамара Габрусь. Навошта каню крылы, альбо Ушанаванне Багуслава Радзівіла	69

МОВА

Ян Станкевіч. Хрышчоняя ўмёны вялікалітоў- скія (беларускія)	76
---	----

РЕЛГІЙНА ГІСТОРЫЯ

Афанасі Мартас. Літоўская мітраполія пры асобных мітрапалітах	83
--	----

ЛІТАРАТУРНЫЯ ПОМНІКІ

Ян Крайскі. Рэляцыя пра гаротны стан Царквы Хрыстовіа	98
--	----

ФУНДАМЕНТЫ

Юзаф Вольф. Князі на абшарах Вялікага Княства Літоўскага ад канца XIV ст.	105
--	-----

Выходдэць 6 разоў на год.
Выдавецтва «Полымы»
Мінск

© «Спадчына», 1993 г.

На першай старонцы вокладкі: Святы Рыгор.
Дрэва, разб'яза. 1470—1480 гг. Філіп Іванаўскага
абласнога музея ў Кінешме. Вывезены з Палаца
да 1913 г.

ПЕТРА КРЭЧЭУСКІ

МАНДАТЫ БНР

Даклад чытаны ў Беларускім Студэнскім Клубе ў Празе
16 студзеня 1926 г.

Усебеларускі Кангрэс 1917 г.,
у ліку калі 2000 дэлегатаў Імем
Беларускага Сувэрэннага На-
роду, абвесьціў рэспубліканскі лад
на тэрыторыі этнографічнае Бела-
русы. Працы свае Зыезд да канца
не давёў і быў разогнаны рукамі
насільнікаў — Маскоўскіх бальша-
вікоў. Кангрэс быў разогнаны
аружнай сляй, а беларуская тэры-
торыя акупаціяна Маскоўцамі. Да-
вясіці справу да канца Кангрэс
даручыў выбраны Кангрэсам Ра-
дзе Зыеду і Выканаўчаму Камі-
туту, якія, на глядзічы на бальша-
віцкі тэрор на другі ж дзень пасля
разгрому 18.XII.17 г., сабраў-
шысь у Дэпо Лібаво-Роменскай чы-
гункі, выйшылі рэзолюцыю, у ка-

торай абвесьцілі сябе насіцелямі
сувэрэннай улады Беларускага На-
роду. Рада Зыеду сабралась па-
таемна і ўхваліла такія па-
станові:

- 1) лічыць, што першы Усебе-
ларускі Зыезд разогнаны сі-
лаю; 2) Раду Зыеду пры-
знаць выканаўчым органам
Зыеду; 3) папоўніць Раду
Зыеду дэлегатамі зямляцтва;
4) 5) лічыць распушчанымі
усе беларускія арганізацыі,
існаваўшыя дагуту, апроч,
цэнтральная Вайсковая Рады,
якая існуе як орган, падулад-
ны Радзе; 6) склікаць другі
Усебеларускі Зыезд у найка-
ротшы тэрмін і 7) для павя-
лічэння аўтарытэту Рады,
Прэзыдіумам Рады зрабіць
Прэзыдіум Зыеду, павялічыў-

Славешчаныне друкуецца паводле «Бю-
летэнія Рады БНР», Прага, 1926, № 1.

Пётра Крэчэускі (Крэчаўскі; 7 жніўня 1879 г., Кобрынскі павет — 8 сакаві-
ка 1928 г., Прага) — палітычны дзеяч, гісторык. Дэлегат I Усебеларускага Кан-
грэсу, сабра Рады БНР. У сінэжы 1919 абраны Прэзыдэнтам Рады БНР і выкон-
ваў гэты паслені ўрада да канца жыцця. На эміграцыі, у Празе, стварыў
Прадстаўніцтва Рады БНР, разгарніў шырокую дыпламатичную дзеяльнасць,
наладзіў інфармаваныне заходнегуральскіх краін пра становішча ў Савец-
кай і Заходній Беларусі. У 1921 г. склікаў Нацыянальна-палітычную нараду
беларускіх арганізацый з акупаціяй Бацькаўшчыны і з-за мяжы, якая асу-

ши яго адным намеснікам
Старшыні і двумя Сэкрэта-
рамі.

(Зборнік «Беларусь»,
бал. 199—200)

Рада Зыеду, папоўненая прад-
стаўнікамі з мейсц, у 1918 г. пе-
рэтварылася у Беларускі Парля-
мент — Раду Беларускай Народ-
най Рэспублікі, а Выканаўчы Ка-
мітэт у Раду Народных Міністраў.

У такім выглядзе, на падставе
права самаакрэсльнянья народаў,
пастаўно Усебеларускага Кангрэсу
і абвешчэння Рады Рэспублікі
25 сакавіка 1918 г.— была вызна-
на Беларускай Дзяржава — Бела-
рускай Народнай Рэспублікі.

З гэтыхмі актамі лічыліся ня
толькі нашы прыяцелі, але і нашы
ворагі. Гэта мы бачым з тых заяў,
якія былі зроблены на першага
у Рызе Старшынямі Расейскай і
Польскай Дэлегацый.

Старшыня Савецкай Дэлегацыі
Іоffe ў сваей докладцы 24 ве-
расня 1920 г. на 7-м сходзе расей-
ска-польскай Канферэнцыі заявіў:

«Выходзячы з поўнага пры-
значання прынцыпу самаадзна-
чаніні, РСФСР ужо ў 1917 г.
признала і нязменна пры-
знае безумоўна і без усіх
агранічэнняў незалежнасць
і сувэрэнітась Польскай Рэспублікі; у 1918 г.— незалеж-
насць Украіны і Беларусі, а
у 1920 г. падпісала мірную
ўмову з Незалежнай і Сувэрэнай
Літоўскай Рэспублі-
кай».

Тое саме заявіў і Старшыня
Польскай Дэлегацыі Домскі 4 каст-
рычніка 1920 г.:

«Польская Рэспубліка, не ча-

дзіла змову ў Рызе і пацвердзіла ідэал незалежнае Беларусі. Крэчэускі дамог-
ся ў чэхаславацкага ўраду стыпэндыяў для беларускіх студэнтаў, стварыў
Беларускі архіў у Празе. У 1926 выдаў палітычна-науковы альманах «Замеж-
ная Беларусь».

Крэчэускі процістаяў бальшавіцкаму ціску ды інтрыгам, скіраваным на
ліквідацыю Ураду БНР, г. зн. на звінічэнне сымбалю беларускага незалежнас-
ці. Ен не паддадзіў на бальшавіцкія намовы і не прызнаў легітимнасці БССР.
Дзякуючы ягонай прынцыпавай пастаўе традыцыя спарадыў незалежнае бела-
рускага дзяржаваўніцтва, асьвеченая імем БНР, не была перапынена.

каочы пачыну з боку Расеі,
вызнала незалежнасць Літ-
вы, Украіны і Беларусі».

(Акт Рэгэнцыйнай Рады
1918 г.)

На падставе гэтых заяў Рыж-
ская ўмова 18.III.21 г. съцвердзі-
ла гэта прызнанне. § 1 умовы
гаворыць:

«Абедзьве дагаварываючыяся
стараны, згодна прынцыпу
самаадзначэння народаў, пры-
знаюць незалежнасць Украі-
ны і Беларусі».

Акупанты беларускай тэрыто-
рыі як на Захадзе (Паліакі), так
і на Усходзе (Расейшы), прызнаў-
шы сувэрэнітась Беларускай Нар-
однай Рэспублікі, а тым самым і
яе законадаўчыя і выканаўчыя
органы, бы згоды і у адсутнасці
на Канферэнцыі Рады Рэспублікі
і Ураду падзялілі паміж сабой Бе-
ларусь Рыжской умовай і сталі
шуказа спосабаў набыць пейкіх,
хочы і заведама фальшивых, сувэр-
энных правоў на тых тэрыторыях,
якіх яны пазбавілі адна другую.
Гэты момант у тым-же § Рыжской
умовы зафіксаваны так:

«Расея і Украіна адмаўляюць
ца ад усякіх правоў і дама-
гандыяў на землі, распашон-
най на Захад ад граніцы.

Са свайго боку, Польша
адмаўляеца на карысць Ук-
раіны і Беларусі ад усіх правоў
і дамагандыяў на землі,
распашоннай на Усход ад
этай граніцы».

Важна адзначыць тут, што афі-
цыяльных прадстаўнікоў ад Савец-
кай Беларусі на Канферэнцыі не
было, а таму і Іоffe не адважыўся
 побач з Расеяй і Украінай сказаць,

што і Беларусь адмаўляеца ал зя-
мель, ляжачых на Захад ад Рыж-
скай граніцы.

Само сабой разумееца, што ні
Расея, ні Польшча ня мелі права
як прэтэндаваць на беларускую
тэрыторыю, так і адмаўляца ад
той, іншай часткі не належачай ім
зямлі, згодна папярэдніму вы-
значенню незалежнасці і сувэрэн-
насці Беларусі.

РСФСР на Усходзе знашла вы-
ход і абвесьціла паўторна, як толь-
кі ўбачыла, што вайна 1920 г. пра-
грана, Савецкую Сацыялістычную
Рэспубліку. Улада, утвораная Мас-
коўскімі акупантамі, сама сабой
прэтэндаваць на сувэрэннасць не
магла. Тут запанавала дыктатура
прышлага маскоўскага пралетар-
ыту над Беларускім сялянствам
з некаторай дамешкай і нацыя-
нальна-беларускага элемэнту ка-
муністычных напрамкаў. Гэта не
была воля народу, а прымус аку-
пантай.

Зусім інчай глядзела на справу
Польшча. Страціўши надзею на
границы 1772 г., Польшча не хадзе-
ла адмовіцца ад неікага сувэрэ-
нітэту на падставе гістарычных
правоў Люблінскай вунії 1569 г.
на значную частку Заходній Бела-
руси, з Менскам уключна. Дзеля
гэтага Пілсудскі і Падарэвскі,
прыкінуўшысь прыяцелямі Бела-
руси, угарвальні Старышыні Рады
Міністраў Луцкевіча ў Парыжы
выхадзіць у Варшаву і Менск, каб
там распачаць нібыто дзяржаўную
дзеянасць і склікаць чарговую са-
сію Рады. Гэта абесцанка была да-
на пад варункам, што Луцкевіч
угарворыць Раду і беларуское гра-
мадзянства стаць на лаяльны шлях
да Польшчы.

Фальш і недарэчнасць гэтай
справы была вочнівіста для ўсіх
загранічных предстаўнікоў Бела-
рускай Дзяржаўнасці, але супе-
речьшь гэтamu і адмовіцца ад па-
ездкі ў Менск на чарговую, бы-
шыцам сесію Рады, было немагчыма,
бо варункі складаліся так, што бэз

іхняга ўдзелу пастанова аб лаяль-
насці да Польшчы была-б вынесена
абавязковая, так як на гэтым
группе ўжо даўно працаў Наци-
ональны Камітэт у Менску і да
яго далучыўся на толькі Старышы-
ня Рады Народных Міністраў Луц-
кевіч, але і Старышыні Рады Бела-
рускай Народнай Рэспублікі Лёсік
са сваім Намеснікам Уласавым.

Пілсудскому і яго спадручніму
у Менску — Ваевудскому, хацела-
ся атрымаць ад Рады Рэспублікі
мандат на сувэрэнітэт у Заходній
Беларусі.

Калі высьветлілася, пасыль пры-
езду загранічных дэлегатаў у Мен-
ску, што большасць Рады настроена
на варожа да Польшчы і ні на якія
камітэмі з Польшчай пайсьці не
можа, тады Ваевудскі, паманіў-
шы мілонамі перад палёнафіл-
скай часткай Рады, запатрабаваў
расколу Рады. Але настрой у Ра-
дзе і паміж беларускімі грамадзян-
ствамі быў настолькі варожы да
Польшчы і перакідчыкаў — Рады-
ных, што пакорные Пілсудскому
сабры Рады не адважыліся прысь-
ці на сход Рады 13 сінегня 1919 г.

Сход Рады за прысутнасцю кво-
рума адбыўся без палёнафілаў і
замест прывітання Пілсудскому,
як яны прапанавалі, вынёс рашу-
чы пратэст супроты акупантаў.

Рада Б. Н. Р. не здрадзіла сув-
эрэнітэту свайго народу і захавала
мандаты і права на уладу.

Новаабранаму Прэзыдіуму Рады
былі пераданы вярхоўныя права
Беларускага народу, да тae пары,
пакуль яны ня будуть мець магчы-
масці зъвярнуцца на Бацькаў-
шчыну.

Аднак, як гледзяны на такі аба-
рот справы, на другі ці трэці дзень
пасыль праўнага і паўнамочнага
сходу Рады адбыўся і прыватны
сход адкалоўшыхся палёнафілаў,
якіх пабаліся выявіць свой твар
перэд Беларускім народам, і яны,
зыштouшысь на кватэры Уласава,
стварылі фальшывыя предстаўнічы
орган Беларускага народу, патрэб-

ны для Палякоў, пад назвай «Най-
вышэйшай Рады».

Але пачуцьцё «Найвышэйшых»
было надзвычайна дрэннае, бо на-
ват і Палякі абачылі, што ніякай
юрыдычнай цэннасці такая ўста-
нова мець ія можэ і на яе падставе
прэтэндаваць на голас Беларуска-
га народу, а тым барджэй на су-
вэрэннасць Беларусі, не прыхо-
дзіцца.

Пры таіх варунках нават Стар-
шыня Польскай Дэлэгаты Домскі
ў Рызе на мог карысташца заявай
Найвышэйшай Рады, падпісанай
Іваноўскім, што беларускі народ
згадаеца на культурна-нацыя-
нальную аўтаномію ў Польшчы.
Здрада Найвышэйшай Рады стала
ясная ія толькі для Палякоў, але
і самых «Найвышэйшых». Свае
мандаты, як нікому непатрэбныя
съведкі абымылак і здрады, прывёз
у Рыгу і здаў Радзе Рэспублікі
адзін з члену Найвышэйшае Ра-
ды ў 1921 г. — Тэрэшчэнка.

Не ўдаўшася спроба захоплен-
ня мандатаў праз Раду Рэспублікі
прымусіла Польшчу шукать аба-
ходнага способу пры дапамозі Ві-
ленскага Сойму, скліканага на
8 студзеня 1922 г.

Усьвядомленае сваей нацыя-
нальнасці і сваіх правоў, як нам
вядома, беларусы жыхарства бай-
катавала выбары ў Сойм. Сойм пра-
валіўся, скампрамітаваўшы Поль-
шчу ў вачах Эўропы і яшчэ больш
падкрэсліў значэнне мандатаў
Б. Н. Р. Але Польшча на траціла
надзеі і надалей.

У звязку з тым, як з часам ума-
цоўвалася становішча акупантаў
беларускіх тэрыторый, і асабліва
пасыль прызнання «Статус-кво»
пастановай Амбасадараў 14 сака-
віка 1923 г. за Польшчай і пры-
знаннем некаторымі з вялікіх
дзяржав Антанты РСФСР, — стала
павалічыца смага і на беларускія
мандаты.

Старыя способы былі немагчы-
мы, жыхарства як пад Польшчай,
так і ў Саюзе Савецкіх Сацыяліс-

тычных Рэспублік адносілася ва-
рожа да акупантаў. Трэба было
знайсці новы спосаб — спосаб
раскладу самога Урада і Прэзы-
діума Рады. Польшча натраўлі-
вала на кампрамітаты беларус-
кіх дзяржаўных устаноў — бела-
рускіх палёнафілаў, РСФСР — ка-
муністаў у Менску і камуністую-
чых вільні, а Літва ўжо ўнясла
заразу раскладу ў самы Урад.

Гэнай бруднай справай занялася
і частка С.-Р. партыі заграніцай.
(Ізвешчение 8.XII.23 г.)

Літва скарысталася цяжкім ма-
тэрыяльнным становішчам Рады
Рэспублікі і Ураду і запрапанава-
ла Старышыне Рады Міністраў —
Ластоўскому службу на акрэслен-
ай пэнсіі і нейкую, для вока, бела-
рускую культурную працу, за-
месц шырокага супрацоўніцтва з
Беларускім Урадам на падставе
ўмовы 11 кастрычніка 1920 г.

Сымпатыі Ластоўскага да Літвы
былі ўсім даўно ведамы, але да
Генузскай Канфэрэнцыі яны ня
шкодзілі беларускай справе і ня
суперечылі ўмове з Літвой.

Пасыль падачы ў Генуі ў 1922 г.
заявила на імя Старышыні Рады Мі-
ністраў Літоўскай Рэспублікі Галь-
ваноўскага аб перадачы Вільні Літ-
ве, на што беларусы ніколі не зга-
джаліся і не маглі згодзіцца без
народнага вырэшэння, Ластоўскі,
а таксама і Цвікевіч, падпісавы
гэную заяўку, змушаны быў падаць
іх у адстайку. Адстайку ў адсущ-
насці Старышыні Рады Рэспублікі
прыняў Намеснік Старышыні В. За-
харко. Пры звароце з Прагі Стар-
ышыні Рады Рэспублікі пры новых
ўмовах і адказе як Ластоўскага,
так і Цвікевіча ад паданай заявы,
часова быўа ўтворана Дзяржаў-
ная Калегія пад кіраўніцтвам Стар-
ышыні Рады, у якую быly запро-
шаны, за адсущнасцю людзей за гра-
ніцай, зноў Ластоўскі і Цвікевіч.
Аднак ужо пасыль ўсяго таго, што
было, — прошлай салідарнасць — не
заставалася і адносіны паміж слаб-
рамі ўраду с кожным днём пісава-

лісі, і надалей працаваць у такіх умовах ужо было немагчыма.

20 красавіка 1923 г. Ластоўскі змушан быў выйсьці ў адстаўку і са складу Калегіі, падаўшы такую заяву:

«Яго Дастойнасці пану Маршалку Прэзыдыму Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Высокаважаны Пётр Антонавіч. Пры існуючых узаемадносінах далейшую працу лічу для сябе немагчымай, а дзеля гэтага прашу Вас ад сягонняшніх даты лічыць мяне выбыўшым са складу Дзэржаўнай Калегіі. Прыміце за пэўненне ў належай да Вас пашане і прыхільнасці. В. Ластоўскі».

Пратаколам ад таго 20 красавіка 1923 г. адстаўка Ластоўскага была прынята.

Ластоўскі адышоў, адмовіўшысь зусім ад палітычнай справы, абеџаўшы яго толькі не перэшкаджаць справе, а нават памагаць (той-жэ пратакол 20.IV.23 г.).

Аднак з ад'ездам Рады Рэспублікі і Ураду ў Прагу Ластоўскі мусіў рабіць на тое, што яму хадзелася, а тое, што прыказываў Літоўскі Урад. Хутка прышлося абаҷыць Ластоўскага ў Жэневе як беларускага представініка ў ролі абаронцы Літоўскіх інтэрсаў.

У гэтай суперечнасці з яго заявай адбыгвалі не малую ролю і асабістая ўзаімадносіны паміж Ластоўскім і Цвікевічам, які таксама адмовіўся ехаць у Прагу, ссылаючысь на сваё фамілійнае становішча, а фактычна сачыўшы нейкія сваё асабістыя мэты.

Перад ад'ездам у Прагу паўстаўла пытанне і аб утварэнні новага Ураду. Цвікевіч зусім не адпавядаў становішчу Старшыні, бо і да яго ўжо не было веры пасялья Генузскай заявы, але, нахаль, і не было другой, адпаведнай гэтаму становішчу асобы. Прышлося даручыць утварэнне габінету ўсё-ж такі Цвікевічу, асабліва пасялья яго

раптоўнай і скромнай заявы, што яму будзе надзвычайна непрыемна, калі старшынства будзе аддана другому, бо ён на правах былога намесніка Старшыні ў свою апошнюю паездку ў Прагу рэкамендаваўся Чэхаславацкаму Міністру Загранічных спраў як Старшыня Рады Міністраў Б. Н. Р.

Прышлося зрабіць уступку, але ўсё-ж такі, на варечу яму цалкам, абмежыць яго дзейнасць, абы чым можэ съведчыць ніжэй паданая пастанова:

ПРАТАКОЛ

Аб'яднанага Сходу Членай Прэзыдіуму Рады і Ураду Б. Н. Р. ад 23 жніўня 1923 г. ж. Коўна.

Былі прысутны: П. Крэчэўскі, А. Цвікевіч, В. Захарка, Л. Заяц, Я. Варонка і У. Пракулевіч.

СЛУХАЛИ:

1. Заяву Старшыні Ураду Б. Н. Р. А. Цвікевічу аб стварыўшымся Урадзе ў складзе: Старшыні Рады Міністраў і Міністра Загранічных Спраў А. Цвікевічу, Міністра Асьветы Я. Варонкі, вык. аб. Міністра Фінансаў В. Захаркі, Дзэржаўнага Кантралёра Л. Заяца і Дзэржаўнага Пісара У. Пракулевіча.

ПАСТАНАВІЛІ:

2. Новы склад Ураду прынаць да веда-ма. Падцвердзіць, што ёсць праца Ураду вядоміца згодна пастановы Рады Рэспублікі ад 13 снежня 1919 г. Прэзыдіумам Рады і Радай Народных Міністраў супольна пад кіраўніцтвам Старшыні Рады Рэспублікі П. Крэчэўскага.

УВАГА: Прэзыдіум Рады і Рада Народных Міністраў асона не заседаюць.
Старшыні Рады Рэспублікі П. Крэчэўскі, Старшыні Рады Міністраў А. Цвікевіч, сабры Рады Міністраў: В. Захарка, Л. Заяц, Я. Варонка, Дзэржаўны Пісанец У. Пракулевіч.

2 лістапада 1923 г. Рада і Урад аканчальнай пераехалі ў Прагу і там як эмігранты знайшли поўную падтрымку з боку Чэхаславацкага Ураду на роўне з усім эмігрантамі народу быўшае Рәсей. Цвікевіч хонь і застаўся ў Коўне, але карыстаўся аднолькава з усімі падтрымкай і ў гэты самы момант углядziaўся то на Літвіноў, то на Савецкую Беларусь.

Літва, жадаючы падтрымашь Ластоўскага, агітавала сама на Віленскіх супраць Беларускага Ураду і ўжывала для гэтых мэтав Ластоўскага. Увесь час х-дэкі Бела-

рускія ў Вільні былі ў зносінах з х-дакамі Літоўскімі, у руках якіх былаў улада.

Началі гаварыць, што трэба дагаварыцца беспасярэдня з Віленшчынай, аблімаючы Урад, і вясіці справы з народам. Ластоўскі ў сваіх мэтах гэта падтрымліваў. Віленшчына пачала гутаркі аб спыненні працы Ураду і перэтварэнні яго да культурнай працы ў Национальны Камітэт. Прыслана была нават нейкая дзікай пастанова Краёвага Цэнтра ад 11 лютага 1924 г., дзе пропанавалася спыніць працу Ураду, на што яны на мелі нікага права, і залажыць Камітэт, які бы звязаўся з Лігай Нацый, а ўсім арыентавацца на Усход, пакінуўшы для культурнай працы ў Літве Ластоўскага.

Думка аб спыненні Ураду падхапілася камуністамі, якія началі напіраць на ёгім сэнсе на спрыяльных ім паслоў Беларускага Пасольскага Клубу ў Варшаве праз Варшаўскую Поліпрэдства.

Такім чынам да раскладаючай працы Ураду БНР Польшчы і Літвы далучылася Москва і стала сачыць за гэтай спрэвай. Две гады рабіліся падкопы пад Беларускую Дзэржаўнасць, і справа нікак не ўдавалася, бо на варце даручаных яму інтарэсаў беларускага народу цвердзеяла стаяў Прэзыдіум Рады.

Нарэшце ў 1925 г. камуністы захапілі ў свае руکі беларускія галоўкі ў Вільні і началі націкаць, як мы даведаліся толькі пасля Бэрлінскай Кафэрэнцыі, на Цвікевіча, патрабуючы здачы мандатаў БНР.

Аб гэтым гаварыла і адбыўшаяся 2 верасня 1925 г. нарада, абы якай Цвікевіч Прэзыдіуму Рады да Бэрлінскай Кафэрэнцыі не дакладаў. А паміж іншым там Цвікевіч, які маючы нікага права гаварыць за Раду Рэспублікі, Прэзыдіум якой толькі і мог вясіці размову аб мандатах, абыяць здаць мандаты, склікаўшы кафэрэнцыю ў Бэрліне.

Предстаўнікі Віленшчыны і Савецкай Беларусі, хоць і абязналі звязацца на Кафэрэнцыю, але не звязаліся, на хочучы браца адказнасць за авантуру Цвікевіча.

Да самага моманту скліканья кафэрэнцыі 10 кастрычніка ніхто ня ведаў, што будзе за кафэрэнцыю і хто сапраўды на ёй будзе. Не вядома было нават, на якія кошт кафэрэнцыя склікаецца.

Акрэсліяна з нахілам на Менск Цвікевіч выступаў баўся, ведаючы, што спачуцьца ў гэтым напрамку яго акцыя меці ня може, а таму працаўшы паціху. Звязаны пратаколам 23 жніўня 1923 г. Цвікевіч адкрыта выступаў і ня мог, бо яго Старшынства было фіксаваў. Трэба было законспіравацца і, апраючысь, быццамы, на Край, напіраць усе сілы на ліквідацый Ураду.

Прыкрывалася гэта і перэгаворамі з Літвой. Літва была зацікаўлена ў ліквідацыі Ураду, каб дагаварыцца з прыватнымі асобамі ў стасунку да Вільні і Віленшчыны, вырываўшы ад іх прызнанне Вільні і Літвой.

Патайные перэгаворы з камуністамі Менска і Масквы падавалі надзеі Цвікевічу, што камуністы за перэдачу мандатаў даруюць яму ўсё прошлосць і ўзнагародзяць добрай пасадай у Менску. Але, на жаль, камуністы на зналі ці не хадзяць, што гэтыя мандаты Цвікевічу не належалі. Цвікевіч рабіў выгляд, што ён гэта зрабіць можэ, калі толькі раней абы гэтым ніхто не даведаўся. Даёла гэтага падзея ў свой прыезд у Прагу Цвікевіч запэўніў усіх, што справа абы мандатах на кафэрэнцыі ставіцца не будзе, а на нарадзе 2 верасня сам па сабе згодзіўся перэдаць мандаты Менску.

Каб таемніца не раскрылася, неявядомым нам чынам пасля перэгавораў з Пурыцкім, быўшым Міністрам Загранічных Спраў у Літве, Цвікевіч вырваў ад Літвы ноў 3000 літаў на кафэрэнцыю і

рабіў уражэнне, што гэта канфэрэнцыя склікаеца для агавораў Літоўска-Беларускіх узаемадносін, а не з той мэтай, якую сачыў Цвікевіч і ўжо атрымаў грошы ад бальшавікоў.

Таемніца гэта была раскрыта толькі ў Бэрліне, калі на агавор быў пастаўлены зменнічнік — рэзалюцыя і за яе галасавалі тыя, хто, як відаць, раней быў у змове з Цвікевічам, але яшчэ поўнасцю не аддаваў сабе адчуту ўтым, што гэта ёсьць авантурা пра дажы мандату.

Ніхто не сумлеваўся ўтым, што Менск становіцца цэнтрам культурна-нацыянальнай працы ва Усходняй Беларусі, як і прызнаўшы ў гэтым яго дасягненія. Але нам таксама было видома, што ўся палітычная і эканамічна праца ў Савецкай Беларусі вядзенча чужынцамі, элементам прышлым, нічога супольнага з Беларусью ня маючым. Да гэтага пары Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка не мае свай беларускай камуністычнай партыі, а мае сэксцю Усесаюзной камуністычнай партыі на Беларусі.

Але партыя РКП, цяпер Усесаюзная, хацела мець мандаты БНР як сувэрэнай установы ня толькі на Усходнюю, но і на Заходнюю Беларусь. Торг з гэтага і пачаўся.

Як крумкачы сядзелі за вуглом прыёмшчыкі мандату Ульянаў і Жылуновіч у Бэрліне, прысланыя з Менску, каб заплаціць сваіх 30 сабрэнікаў Цвікевічу за жывую душу Беларускага народу.

Паводжэнне Члену Ураду Зайца і Пракулеўіча было невыразнае на глядзячы на тое, што пры ад'ездзе з Прагі ім дана была інструкцыя, агаворана ўсімі разам, а з іхняга боку падана заява аб адстаўцы. Вось гэта заява:

«Старшыні Рады Беларускай Народнай Рэспублікі П. Крэцэлкаму. Прымаючы пад увагу, што пытанье ліквідацыі Ураду Беларускай Народнай Рэспублікі можэ

быць пастаўлена на павестку дня канферэнцыі ў Бэрліне, просім прыняць, гр. Старшыня нашу адстаўку, каб мець сафодныя руки ў абароне Беларускай Дзяржаўнасці на падставе Усебеларускага Кангрэсу 1917 г.

Дзяржаўны Канцралёр Л. Заяц Выхон, аваў. Міністра Фінансаў. В. Захарко. Дзяржаўны Сэкрэтар У. Пракулеўіч. Прага, 4 кастрычніка 1925 г.

На заяве рэзалюцыя: Адстаўка прынята 10 кастрычніка 1925 г.

Старшыня П. Крэцэлком.

Апрача таго, у інструкцыі гаварылася:

1. Правы Канфэрэнцыі выпльваюць з паўнамоцтвай канфэрэруючых староў. Рэзалюцыі і пастановы набываюць сілы толькі пасля зацверджэння іх прайўнымі органамі трох частак Беларусі на раўнапраўных асновах.

2. Далегаты Ураду БНР едуць на Канфэрэнцыю з інфармацыйнымі мэтамі. Абмен поглядамі з адпаведнымі краінкамі трох частак этнаграфічнай Беларусі і перекананні ў добрай волі супрацоўніцтва на карысць адраджэння Беларусі могуць даць дэлегатам права прыняць у Канфэрэнцыі ўдзел на стала.

3. Пры разъбежнасці поглядаў, толькі падаўшы адстаўку на рукі Старшыні Рады БНР. Сабры Ураду могуць прыняць ўдзел у Канфэрэнцыі персанальная, без адказу за іх паводжэнне Ураду.

На глядзячы на паданую адстаўку, і невыпачуенне інструкцыі і супроні пастановы 23 жніўня 1923 г., Члены Ураду Пракулеўіч і Заяц, пад гіпнозам Цвікевіча, пайшли на здрадныя кроны авантурнага рэвалюцыянізму — сепаратнага сходу Ураду, нават без чацвертага члена Ураду, прысутнага на канферэнцыі, В. Захарко і падпісалі пратакол прызнання Савецкай Беларусі.

Пратэст Захарко прымусіў авантурнікаў перэглядзець пратакол і напісаць другую рэдакцыю толькі аб ліквідацыі Ураду, пад якой бы мог падпісацца і Захарко, каб спыніць авантуру Цвікевіча тут і не даць магчымасці выступіць яму як Старшыні Рады Народных Міністэрстваў у Менску.

Разумеецца, і такая форма не меняла зъместу авантury і не магла мець юрыдычнага значэння як бязпраўная з усіх бакоў пастанова.

Аднак і пасля гэтага Цвікевіч, Заяц і Пракулеўіч, падпісаўшыся як Міністры, прыложылі сваю першую пастанову як дадатак да пратаколу і перэдалі прыёмшчыкам.

Трудна думаць, каб прадстаўнікі СССР і Менску не бачылі ўсёй авантуры Цвікевіча. Усё роўна пры адстаўцы ці нават без адстаўкі пратакол аб ліквідацыі Ураду, а тым бардзіжай, перэдачы мандатуў без зацверджэння Старшыні Рады, ніякай вагі меці ня мог і зьяўляўся падлогам і спекуляцыі з аднаго боку, і юрыдычным абсурдам, разылічным на несвядомасць, калі не сказаць на глупоту, як сябе, так і тых, каму гэтыя пастановы і мандаты гатаваліся.

Што гэта так, можэ съведчыць і ліст быўшага Старшыні Ураду БНР Цвікевіча, надрукованы ў «Савецкай Беларусі» (15.XI.25, №. 259 /1558/), дзе авантурым Цвікевіча знайшоў апошні свой выраз і сказаў тое, чаго не было нават у пратаколах, але на чым асабіста Цвікевіч хацеў здабыць ласку камуністашт:

«Пасля гэтага німа нічога дзіўнага, калі Урад рагшыў здаць свае мандаты і тым падкрэсліцца значэнне Менску».

Вышла падвойная авантура. Замест ліквідацыі Ураду, як установы, Цвікевіч ліквідаваў толькі сябе і сваіх таварышоў — Зайца і Пракулеўіча і цяпер ад імені Ураду гаворыць у «Савецкай Беларусі», што Урад рагшыў здаць мандаты.

У высыцігах выслугоўвання пе-

рэд камуністамі гэта група зайшла так далёка, што рэзалюцыяй на канферэнцыі ў Бэрліне абвесьціла ўсіх, хто выступае супроты Савецкай Беларусі, зраднікамі справы вызваленчага беларускага руху («Савецкая Беларусь», 18.XI.25, №. 262).

Атака на Урад БНР пад упłyвам камуністашт вялася на Віленшчыне даўно, але дасягнула свайго апногею як раз у часе канферэнцыі.

У гэты момант былі надрукованы (Жыццё Беларуса, 10.X.25 г., №.

10, Беларуская крыніца, 11.X.25 г., №. 3) агідныя артыкулы, дакарачыя Беларускі Урад куском эмігрантскага чорнага хлеба, замінявашыя тое, што адзін пасол у Варшаўскім Сойме меў у месяц больш пэнсні, як усе чатыры сябры Ураду разам. Ня будзем гаварыць аб тым, ці кожны з іх рабіў у чатыры разы болей працы на карысць Беларусі, іх Урад, но факт астасенца фактам.

Аб гэтым можна было-б і не пісаць, але той факт, што на Канфэрэнцыю не зявіліся прадстаўнікі Віленшчыны і Менску, калі яны лічылі, што гэта патрабна для адраджэння Беларусі, каб узяць на сябе адказнасць, прымушае мянне гаварыць аб гэтым.

Гэта запатрэбаваны ліквідацыі было ня толькі запатрэбаваным газетным, але і пунктамі нарады прадстаўнікоў Віленшчыны 2 верасня.

Відаць, што язык гаварыў адно, а сумленыне і адкрытае выступлены ў гэтым напрамку на Канфэрэнцыі спужлі храбрых ліквідатороў, і яны вырашылі лепш палахыцца на авантурызм Цвікевіча, які скончыў гэту справу самагубствам і выдаўшы ім распіску ўтым, што просіць у съмерці Беларускага Ураду нікога не вініц. Як і з'яўляўся бывае, Вільня ў гэтым адваровы

Такім чынам, Цвікевіч і компа-

БЕЛАРУСКАЯ ШЛЯХТА

нія ліквідавалі сябе і викінулі свае ім'ёны з Беларускай Незалежніцкай Групой, але ўстанова як Урад засталася. Выкананчая ўлада да часу перайшла ў руки Прэзыдіуму Рады і можэ быць узноўлена, калі гэта будзе патрэбна.

Юрыдычнай падставай дзеля гэтага служыць пастанова Рады Б. Н. Р. 13 снежня 1919 г.

Дармо гэтую пастанову са сваім выхадам са складу Беларускага Ураду хапеў скампрамітаваць і Ластоўскі, калі надрукаваў у Літоўскай газэце «Летув» (24.IX.25, №. 215) сваё абвешчэнне, дзе гаворыць:

«Беларускі Урад, выбраны ў Менску 13.XII.1919 г. Пленумам Рады БНР у працівалежнасць яўна Палёнаўскай «Найвышайшай Радзе», скончыў сваё існаванне 20 траўня 1923 г., калі галава Ураду В. Ластоўскі злажыў свае паўнамоцтва. Новы Урад ня мог быць сфармаваны, так як не было правамоцнага органу, які бы мог яго выбраць. Па Канстытуцыі Беларускі Урад павінен быў выбірацца выключна Пленумам Рады Рэспублікі».

Апрача таго, што такай пастановы не было, В. Ластоўскі дармо хапеў даказаць, што з яго адходам ад Ураду нічога не засталося і ніхто не мае права стварыць новы Урад.

Факт нават з яго жыцця ў бытніці Старшыні Ураду гаворыць зусім не на яго карысыць.

Так 6 чэрвеня 1920 г. мы маем пратакол сходу Прэзыдіуму Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, запісаны ўласна рукою В. Ластоўскага:

СЛУХАЛИ:

Пытанніе аб тым, што некаторые Члены Ураду (Рады Міністэрства) Беларускай Народнай Рэспублікі, па варунках варожых акупантав на Беларус, не малі яшчэ удэлу ў дзаручанай іх Урадовай Працы, што абілася і адбываецца на працы Рады Народных Міністэрстваў.

ПАСТАНАВІЛІ:

Каб пазбавіцца школ, якія выплыўваюць з гэтага ненараўнага становішча, — скрыстаць надзвычайніх паўнамоцтвы, перэдаць Радай Беларускай Народнай Рэспублікі 13 снежня 1919 г. Прэзыдіуму Рады і даручыць Старшыне Рады Народных Міністэрстваў, гр. Вацлаву Ластоўскому, зрабіць належную і вымаганную варункі дзяржайнай працы рэорганизацый габінекту Рады Народных Міністэрстваў з уклічэннем у яе новых асоб і партфельяў. Віц-Маршалак Прэзыдіуму Рады БНР В. Захарко. Віц-Маршалак Прэзыдіуму Рады БНР Палуга Байдукова. Секрэтар Прэзыдіуму Рады БНР Яз. Мамонко.

Як бачым, у адносінах да надзвычайніх правоў — вархоўнай улады на Беларусь — Прэзыдіуму Рады — і дзяліцца пары нічога не зъянілася. Здрадны адыход ад працы асоб на можэ менш як Канстытуцыю Рэспублікі. На іх мейсцы, як абаронцаў незалежнасці, могуць быць другія людзі.

Наша нешчасце ў тым, што на працягу ўсей дзяржава-адраджэнскай працы мы на адпаведных становішчах выкананчай улады бачылі мала сумленных людзей і цяпер яны апынуліся ў варожым стане свайго народу. Людзі, якія ўчора служылі ідэалу незалежнасці і будавалі сваё палітычную кар'еру, сёняня яе паганяць...

Німа пакуль дзяржавы і німа аружжа барацца з гэтым злом, але гэта ня значыць, што мы ў роспачы павінны адмовіцца ад сваіх лепых ідеалаў. Права не ў сіле. Часовая перэмога — ня ёсць закон на будучыню. Рамантызм ідэі творыш рэальнасць, а не наадварот. Рэальнасць падпарадкоўвае слабішых (!), а моцныя духам рамантызм змагаецца і накрэслівае новые шляхі будучыні.

Не апраўдаўшыя народнага даверу разлісти адыйшлі ў старану ці перайшли ў варожы становішчы, а цверды рамантызм ідэі незалежнасці і яе дзяржавных установ жыве далей і будзе жыць, пакуль жыве сама ідэя.

П. К.

Шляхта Беларусі мае сваю доўгую й славутую гісторыю. Шляхецкае саслоўе (стан) адигрываала вялікую ролю ў гісторыі Беларуска-Літоўскага гаспадарства (Вялікага Княства Літоўскага і Рускага) у XIV—XVI стст. і потым да канца XVIII ст. у федэратыўнай Рэчы Паспалітай. Яна заўсёды займала выразна патрыятычную пазыцыю, якак асабліва праявілася падчас змагання за адраджэнне дзяржавы ў шляхецкіх павстаннях 1794, 1831 і 1863 гг. на Беларусі побач з братамі-павстанцамі з польскай і літоўскай шляхты. На працягу вялікага пэрыяду беларуское гісторычнае шляхта займала кіраўнічыя становішчы ва ўсіх галінах дзейнасці сваёй дзяржавы і асабліва ў вадароне Бацькаўшчыны, бо беларуска-літоўскае войска складалася пераважна са шляхты. Стагодзьдзямі шляхта мела значны ўплыў на развіццё беларускай культуры і сацыяльна-еканамічнае жыццё краіны. Вялікую ролю яна адигрываала ў Адраджэнні XVI і канца XIX — пачатку XX ст., ва ўсталяванні хрысціянскіх і агульначалавечых каштоўнасцяў. У вадзорыненне ад іншых саслоўяў беларуская шляхта ніколі не мела комплексу непаўнаценісці, і заўсёды выступала з годнасцю, гонарамі і з незалежніцкіх патрыятычных пазыцыяў.

У XIV—XVI стст. у Беларуска-Літоўскім гаспадарстве канчаткова аформілася са сваімі правамі й прывілеямі вайскова-служылае саслоўе, у якога быў толькі адзін абавязак: выступаць у паходзе, бараніць Бацькаўшчыну, выгняніць ворага са сваёй роднай зямлі туды, адкуль прыйшоў (Пагоня). Гэта быўлі нашчадкі

Паводле спавешчання на Устаноўчым Сойме Згуртавання Беларуское Шляхты 1 лістапада 1992 года.

родавых старэйшынаў, пляменных князёў і — у большасці — удалых ваяроў паспалітага рушэння (апалчэння). Слова «шляхта» паходзіць ад немецкага schlagen — біць, а немецкае слова Schlächt азначае «бітва». Даслоўны пераклад слова «шляхта» азначае: людзі бою, ваякі, ваяры. Есьць і другое, навуковае вызначэнне паходжання гэтага слова. Яно прыйшло ў беларускую мову празпольскую ад старажытнаверхненемецкага slahēte, што азначае «род, паходжанье, парода».

Асноўную масу беларускіх фэадалаў складалі нашчадкі ўдзельных князёў Полацкага, Тураўскага й Смаленскага княстваў, баяраў і дружынікі іх гэтых княстваў, да якіх у XIV ст. далучыліся літоўскія (у XV ст. і жамойцкія) нобілі й дружынікі. Некаторая частка апошніх асела ў адміністрацыйных цэнтрах Беларусі да атрымала тут маёнткі. Ужо да канца XIV ст. асноўная маса фэадалаў (за вынікамі князёў) у Беларускім гаспадарстве называлася баўрамі. Гэтая назва захавалася да XVI ст. Сэнс беларускага тэрміну «баўры» цалкам адрозніваўся ад сэнсу гэтага ж слова ў Маскоўскім княстве.

Пачынаючи ад Гарадзельскага прывілею 1413 г., у дзяржаваўных актах разам з назвяз «баўры» ўсё часціцей сустракаецца «баўры-шляхта» або «шляхта» (паводле польскага ўзору). У XV—XVI стст. у Берасцейскай зямлі й на Падляшшы фэадалы таксама называліся «зямянікі», зноў жа паводле польскага тэрміналёў. Гэтая назва ўжывалася ў Статуте Вялікага Княства Літоўскага 1529 г. для фэадалаў ўсёй дзяржавы, таксама як і «баўры», і «шляхта». Але з другой чвэрці XVI ст. называ «шляхтам» стала займае месца ў

дзяржавных актах для вызначэння фэадальнага саслоўя.

У XVI ст. 80 працэнтаў фэадалаў на Беларусі былі беларускага этнічнага паходжання, 19 працэнтаў — літоўскага, 1 працэнт — іншага. Аднак якіх-небудзь вялікіх супяречнасцяў на этнічнай аснове тут не было. Уся шляхта разам бараніла сваю дзяржаву, выступала як адзінае саслоўе, выхадзіла на толькі з карпаратыўных але і з дзяржавных інтаресаў. Адзінства шляхты, яе правоў і прывілеяў выявілася ў фэадальных кодэксах Беларускага гаспадарства — Статутах Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага 1529, 1566 і 1588 гг.

Шляхецкія саслоўныя права роду пераходзілі нашчадкам-мужчынам ды іхным нашчадкам у мужчынскім родзе, а таксама дочкам (але ня іхным дзецям, бо гэта быў ужо іншы род). Калі жанчына выходзіла замуж за няшляхціцу, яна захоўвала шляхецтва, але не перадавала яго мужу й дзецям. Жанчына простага стану, выходзячы замуж за шляхціцу, становілася шляхцянкай пажыццёва, нават калі другі ці трэці раз выходзіла за няшляхціцу. Шляхецтва можна было атрымаць ад вялікага князя літоўскага й рускага, а таксама ад гетмана на поўп бую за мужнасць. Ад Люблінскай уніі 1569 г. шляхецтва надаваў Сойм Рэчы Паспалітай [набілітая]. Сойм прызнаў шляхецкі тытул і іншаземным дваранам. Шляхецтва можна было атрымаць і ўсынаўленнем, абвешчаным у судзе (адпцыя).

Да XVI ст. уся шляхта дзяржавы, у тым ліку вялікія князі літоўскія (яны ж звычайна й каралі польскія), карысталася беларускай мовай — і як дзяржавай, і ў побыце. Нават на тэрыторыі Жамойці ў судох і гарадох беларуская мова ўжывалася паўсюдна. І толькі з XVI ст. у асяродзьдземагнатаў пастурова ўваходзіць польская мова, асабліва пасля Люблінскай уніі 1569 г., калі Польша і Беларуска-Літоўская дзяржава ўтварылі фэдератыўную Рэч Паспалітую.

Толькі ў XVII ст. шляхта пачынае ўжываніе і польскую мову, але драбнейшая шляхта карысталася беларускай заўсёды.

З рэлігійнага гледзішча таксама спачатку розніцы не было. Беларускія літоўскія баяры на Беларусі ў XIV ст. былі праваслаўныя. Паслы хрышчэння язычнікаў-літоўцаў у 1387 г. паступова займае пасыўныя на Беларусі каталіцкую царкву, перадаюць у шляхецкім асяродзьдзі. У XVI ст. значная частка беларускай шляхты як з каталікоў, так і з праваслаўных, падчас реформацый пераходзіць у кальвінізм [на чале з Радзівіламі] і ў іншых пратстанцкія пльны, але ў апошнія чэрэды XVI і пачатку XVII ст. пад уплывам Контрреформаціі пераходзіць у каталіцызм. Да канца XVIII ст. ёй далучэння Беларусі да Рәсей амаль уся шляхта Беларусі была ўжо каталіцкай, прычым пераважна лацінскага а ія грэка-каталіцкага абраду, у вадрозыненне ад астатніх насельніцтва Беларусі. Але захавалася і праваслаўная шляхта [пінская, давыд-градоцкая, ля Слуцка, Магілёва], і кальвіністская. Такім чынам, працяглы час і ў шляхецкім асяродзьдзі захоўвалася шматканфесійнасць і талерантнасць. Гэта, дарчы, адбілася на разнастайнасці элементаў шляхецкай культуры. Верацярпімасць грунтавалася на пастанове Сойму Рэчы Паспалітай 1573 г.

Яшчэ ў XIV ст. на Беларусі існавалі гербы князёў або родавыя знаці ў іншых фэадалаў. Да сталых шляхецкіх традыцый ў ад пачатку XV ст. (Гарадзельскі прывілей 1413 г.) належыць ужыванне гербаў, адноўлекавых (альбо з мадыфікацыямі) з гербамі польскай шляхты. Менавіта ў 1413 г. пачалося гербавае братэрства з польскімі шляхецкімі родамі. Усяго налічваецца каля 5 тысячай гербаў польскай, беларускай, літоўскай і ўкраінскай шляхты ў Рэчы Паспалітай. Шмат з іх захавалася на Беларусі і ў XX ст.

Адным з дасягненняў шляхецкай палітычнай культуры Вялікага Княст-

ва Літоўскага і Рускага, што адбілася на далейшых падзеях, было ўяўдзенне ў сярэдзіне XVI ст. замаўсанага на стагодзьдзі ў законах права шляхты на самакіраваныне, на свабодныя выбары дэпутатаў (паслоў) на павятовыя соймікі й агульнадзяржаўныя соймы, у суды ўсіх узроўняў да Галоўнага tryбуналу Літоўскага ўлучна. Пры гэтым да са-мага юключчынна Кацярына II беларускі літоўскіх земляў у склад Расейскай імперыі кандыдаты на судовыя пасады мусілі ведаць беларускую мову як дзяржавную, бо на ёй выдаваліся акты 1696 г. У Рэчы Паспалітай уся шляхта магла выбіраць караля. У элекцыйным [выбарчым] сойме, на якім пажыццёва выбіраўся кароль, меў права ўдзельнічаць кожны шляхціц. Таму выбары караля часам праходзілі ў чыстым полі. Шляхта, якая ішла ў паход і знаходзілася ўжо на вайне, магла сабрацца ў войску ў асобы, палявы сойм, каб прыняць важнае рашэнне дзяржавнага характару. Так адбылося ў 1562 г. на палявым сойме ля Віцебска — беларуская шляхта вырашила аўяднацца з Польшчай у фэдератыўную дзяржаву дзяля бацацца супраць войска цара Iвана IV Жахлівага, які пагражаў існаванню незалежнага Беларуска-Літоўскага гаспадарства.

У Рэчы Паспалітай уся шляхта была роўнай у правах. Тытулы князёў і графаў прызнаваліся пераважна як замежныя [у Радзівілаў, Сапегаў і іншых], бо іх звычайна надаваў імпэратор Святыннай Рымскай імперыі германскай нацый. Толькі нашчадкам старадаўніх княскіх родаў захавалі княскія тытулы. Але ўсе гэтыя тытулы не давалі ўладальнікам перавага над астатнімі шляхтой. Нават самы бедны шляхціц, які часам ня меў зямлі й сваіх сялян, тэрэтична быў роўны магнату, напрыклад, Радзівілу. Адсюль зразумела, чаму нахібагаешы чалавек у Рэчы Паспалітай у другой палове XVIII ст. — князь Кароль Радзівіл [на мянушцы Пане-каханку] —

называў шараговага шляхціца «пана-брата». Тэрэтична кожны шляхціц мог быць абраним каралём. Усё гэта сведчыла пра широкую шляхецкую дэмакратыю.

Шляхціц, паводле Статута Вялікага Княства Літоўскага, ня мог быць арыштаваны й наслущана пакараны без рэчаісных доказаў віны, а суддзіц яго моглі толькі роўныя яму, гэта значыць — шляхта. Права аса-бістай незачепнисці, выпрацоўвае ў законах Беларуска-Літоўскага дзяржавы, і гаранты ўласніці прычыніліся да стварэння й захавання традыціі шляхецкай годнасці ў пакаленнях беларускай шляхты. Нездарма ў Рэчы Паспалітай існавала выслоўе: «Шляхціц на загрэде роўны ваяводзе». Пачуцьцё годнасці выхоўвалася ў вайне. Валоданне тэхнікай блізкага бою, фехтаванне не ях толькі халодна зброяй, але й агнястрэльнай, тактыка коннага пешага бою з маладымі гадоў загартоўвала шляхціца, развівала пачуцьцё мужнасці, адказнасці, патрыйтызму. Шляхецкі гонар быў натуральным і неадменным для шлях-

ціца.

Калі трэба было вырашыць пытанні карпаратыўных інтаресаў, у Рэчы Паспалітай права дазваляла шляхце аўядноўвацца ў канфэрэнцыі [узброеная звязы з палітычнымі і сацыяльнымі мэтамі] і дабівацца свае мэты збройным шляхам У караля й сойму.

Яшчэ адна адметная рыса беларускай шляхты, уласцівая таксама і польскай, і літоўскай — гэта шматлікія германскія наці. Толькі нашчадкам старадаўніх княскіх родаў захавалі княскія тытулы. Але ўсе гэтыя тытулы не давалі ўладальнікам перавага над астатнімі шляхтой. Нават самы бедны шляхціц, які часам ня меў зямлі й сваіх сялян, тэрэтична быў роўны магнату, напрыклад, Радзівілу. Адсюль зразумела, чаму нахібагаешы чалавек у Рэчы Паспалітай у другой палове XVIII ст. — князь Кароль Радзівіл [на мянушцы Пане-каханку] —

Менавіта гэтыя аbstавіны і прывялі да хуткага канфлікту шляхты з царскім урадам Рәсей пасля трох падзелу Рэчы Паспалітай у 1772,

1793 і 1795 гг. і гвалтоўнага, захопніцкага далучэння Беларусі да Расей. Хоць царскі ўрад і пашырый на шляхту Беларусі правы дваранскага саслоўя Расейскай імперыі, але адначасова скасаваў шляхецкае самакіраванье, перавёў шматлікую дробную шляхту ў дваранаў 2-га разраду, зь меншымі правамі ў дваранскіх сходах, пачаў праверку гэтага шматлікага вольналюбівага і неспакойнага [з пункту гледжання ўраду] саслоўя, намагаючыся выкрасліць шмат каго з расейскага дваранскага саслоўя або адразу не дапусціць у ягоныя шэрагі.

Шляхта была асноўным чыннікам у паўстаннях 1794, 1831 і 1863 гг. Усе яны былі прагрэсіўны мі, а паўстаннне 1863 г.—наогул дэмакратычным, калі шляхта патрабавала ўтварэння Беларуска-Літоўскае рэспублікі, незалежнасці дзяржавы, вольнасці і роўнасці правоў для ўсіх грамадзянаў, надзяленні сляянаў зямлём. На чале паўстання ў Польшчы, Літве й Беларусі ў 1794 г. стаяў нашчадак старадаўнія беларускага шляхецкага роду з-пад Берасця Тадэвуш Касцюшко, а пасля таго як ён, цяжка паранены, трапіў у палон,—іншы прадстаўнік беларускага шляхецтва Тамаш Вайжэцкі з-пад Brasлавa. У паўстанні 1831 г. вызначыліся атрады Ю. Кошыца на Горадзеншчыне. Кіраўніком паўстання 1863 г. на Беларусі ў Літве быў таксама шляхціц з Горадзеншчыны Вікенці [або Вінцэнт Канстанты] Каліноўскі.

Царым пасля паўстання 1831 г. начёс рашучы ўдар па шляхце. Указам Мікалая I ад 19 кастрычніка 1832 г. быў распачаты разбор шляхты, калі ад усіх дваранаў-шляхты патрабавалі ў якасці доказаў шляхецтва толькі арыгінальныя дакументы — граматы каралёў, вілікіх князёў ды інш. Копіі дакументаў, нават пачыверджаныя ў судох даўнія Рэчы Паспалітай, для доказу дваранства не прымаліся. Такім чынам на працягу некалькіх дзесяці-

годзьдзяў былі выключаны з дваранскага саслоўя сотні й тысічы. Так, у Менскай губэрні ў канцы XVIII ст. было 10 % дваранаў-шляхты, а ў канцы XIX ст. ужо толькі 3,5 %. Напрыклад, бацька Янкі Купалы трапіў у гэты разрад і лічыўся «недоказаным дворяніном», якому ўгурле было адмówлены хадайніцтва аб узнаўленні дваранства. Такі ж лёс напаткай і вайскова-служылых людзей у Слуцкім павеце — выбранцаў. Толькі некаторым сем'ям, у якіх захаваліся арыгіналы каралеўскіх граматаў,—Лабановічам, Шпакоўскім ды іншым — удалося пачвердзіць сваё дваранства. Тыя ж, у каго арыгіналы дакумэнтаў не захаваліся, былі ўрэшце (пасля судовых працэсаў у розных інстанцыях, што цягнулася некалькі дзесяцігоддзяў) указам сенату Расейскай імперыі, зацверджаным Мікалаем I, запішаны «не принадлежащиему Кresteянству», але не запішаны і ў дваранства, хаця ў некаторых сем'ях іншыя галіны роду былі зацверджаны ў дваранстве. Аналогічная сітуацыя была і ў панцырных баяраў Палацкага й Віцебскага ваяводзтваў, дзе з 6168 чалавек [зь сем'ямі] пры разглядзе спраўы ў 1772—1807 гг. у дваранстве было прызнана толькі 22. З гісторычнага і юрыдычнага гледзішча, улічваючы традыцій незалежнае Беларуска-Літоўскае дзяржавы на працягу соцен годоў, усе аблежаны й выключэнныя тысячаў сем'яў з саслоўя ня маюць праўнае падставы для нашчадкай гэтых сем'яў, бо Беларусь была далучана да Расей гвалтоўна ў царскі ўрад праводзіў та��у палітыку незаконна.

Па-ранейшаму вялікую ролю адыгрывала шляхта на Беларусі ў XIX ст. у разыўцы і яе гаспадаркі як да сялянскай рэформы 1861 г., так і пасля яе. Спэцыялізацыя гаспадарак, наём рабочай сілы ў маёнтках, прапанаваныя шляхты царскому ўраду яшчэ ў першай палове XIX ст. выявілі сляянаў, як і ў суседніх Польшчы, Пруссі, Прыбалтыцы [што,

дарэчы, царскі ўрад адхіліў],—усё гэта стварала ўмовы да пераходу на рынкова-капіталістычны рэйкі разыўцы. Што да дробнай шляхты, якая жыла пераважна ў шляхецкіх ваколіцах і засыценках — шляхецкіх вёсках, дык яе эканамічнае становішча ў XIX ст. набліжалася да сялянскага.

Шмат пацярпела шляхта Беларусі пасля падаўлення царскімі войскамі паўстанняў 1794, 1831 і асабліва 1863 г. Цэльня шляхецкія вёскі былі выселены ў расейскія губэрні або ў Сібір, а маёмысьць на загад генэрал-губернатара Мураўёва-Вешалініка канфіскавалася. Аднак шляхта Беларусі распачала вызваленчы рух, дваранскі [шляхецкі] пэрыяд якога прыпадае на 1794—1863 гг. Менавіта шляхта пачала барацьбу за вызваленне Беларусі ад расейскага прыгнёту. Ся шляхты пераважна выйшлі і кіраўнікі беларускага нацыянальна-вызваленчага руху і Адраджэння канца XIX — пачатку XX ст.— як браты Луцкевічы, В. Іваноўскі, Аляксандра Пашкевіч-Кайрысавая, Янка Купала ды іншыя.

Пасля буржуазных рэформаў 60—70-х гг. XIX ст. расейскіе дваранства мела кіраўнічыя пазицыі ў губэрні і павятовых земствах — органах аблежанага мясцовага самакіравання. Аднак царскі ўрад ня ўводзіў земстваў у беларускіх губэрнях, не даваючы мясцовому дваранству. І толькі ў 1911 г. у беларускіх губэрнях і паветах было ўведзена яшчэ больш аблежанага самакіравання. Але было зроблены ўсё, каб ня даць перавагі ў земствах мясцовому дваранству каталіцкага веравызнання. Земствы не пасыпелі разгарнуць тут шырокай дзеянасці.

Дваранства ў Расейскай імперыі з апошніяе чвэрці XVIII ст. мела карпаратыўную структуру па губэрнях і паветах. Такая ж арганізацыя была ўведзена і на Беларусі: дваранамі губэрні і адпаведна павету выбіраліся губэрскі дваранскі дэпутаці

ход і павятовы дваранскі дэпутаці сход і павятовы дваранскі дэпутаці, падпарадкаваны губэрскаму. На чале сходаў стаялі губэрскія павятовыя маршалкі [«предводители дворянства»]. І маршалкі, і дэпутаты выбіраліся на сходах на альтэрнатыўнай аснове закрытым галасаваннем, балатыроўкай белых [за] і чорных [супраць] куляў у адмысловыя скрынкі. Дваранскі дэпутація зборні і вырашалі ўсё саслоўныя пытанні, у тым ліку радаводныя. Губэрская зборня мела дачыненіні з губернатарам, міністрам нутраных справаў і ў разе патрабы з саюзім імператарам, адстойваючы свае карпаратыўныя інтарэсы. Такая структура захавалася да 1917 г.

Лютайская рэвалюцыя 1917 г. у Расей павяліла дваранскія арганізацыі ў губэрнях і паветах палітычна-кастырчынку 1915 г. нямецкім войскам, яны таксама на дзеяйнічалі. Пасля паразы змовы генэрала Л. Г. Карнілава і абвешчання 1 верасня 1917 г. Расей дэмакратычнай рэспублікай наступілі зъмены і ўстановішчы дваранскіх арганізацыяў. Міністэрства нутраных справаў Расей цырулярам ад 5 верасня 1917 г. паведаміла пра хуткае скасаванне дваранскага саслоўя і зылківіданыне дваранскіх установаў (прауда, гэтага зрабіць не пасыпела). У кастрычніку 1917 г. у Менскай губэрні быў створаны «Звяз асобаў, запісаных у радаводныя кнігі Менскай губэрні» са старышынёй Георгіем Эмэрэнківічам Чапскім, уладальнікам Станькава [каля Койданава]. Сход маршалкаў і дэпутатаў дваранства Менскай губэрні 16 кастрычніка 1917 г. передаў гэтamu звязу ўсю маёмысьць, капіталь, архіў і радаводныя кнігі, а таксама будынкі Менскага губэрскага дваранскага сходу і дваранскі клуб. Даходы ад маёмысьці й капіталаў мели йысьці на культурна-асветніцкую й дабрачынную дзеянасць дзеля запісаных у радаводныя кнігі. 11 (24) лістапада 1917 г., пасля кастрычніцкага пера-

БЕЛАРУСЫ Ў СТАРАЖЫТНАЙ ВІЛЬНІ

вароту ў Петраградзе і ўстанаўлення савецкае ўлады, ЦВК і Савет народных камісарадў дакрэтам скасавалі дваранскае саслоўе і ягоныя карпаратыўныя арганізацыі ў губэрнях і паветах. У Менску, напрыклад, за 100 дзён (да пачатку нямецкай акупацыі ў лютым 1918 г.) мясцовыя органы савецкае ўлады на чале з бальшавікамі спынілі дзейнасць дваранскіх арганізацыяў. Але толькі фармальная, бо на большае ў іх пакуль што не хапіла часу: арганізацыі не былі зыліківіданыя, маёмысьце не канфіскавалі.

Таму 16 красавіка 1918 г. дзейнасць дваранскіх установаў у Менскай губэрні была ўжо ўстановлена на сходзе маршалкаў і дэпутатаў дваранства губэрні на чале з выканаўцам чыннасці маршалка менскага дваранства барысаўскім павятовым маршалкам дваранства М. Н. Бурнашавым. Галоўнакамандуючы Х нямецкай арміі генэрал ад інфантэріі фон Фалькенган 14 ліпеня 1918 г. дазволіў узнавіць дзейнасць дваранскае сходу ў Менскай губэрні, але толькі ў справах, непасрэдна датычных дваранства. Нікако палітычнаю дзейнасцю дваранскаму сходу займацца не было дазволена. 29 верасня 1918 г. на паседжанні Менскага губэрскага дваранскага сходу, на якім прысутнічала 117 чалавек, былі выбраныя новыя кіраўнічыя асобы. Губэрскім маршалкам дваранства з 3-х кандыдатаў быў абраны граф Г. Чапскі. Ягонымі канкруэнтамі былі Эдуард Адамавіч Вайніловіч (што пабудаваў Чырвоны касцёл у Менску) і Леў Львовіч Ванковіч. Дзейнасць дваранская арганізацыя была зноў спынена ў снежні 1918 г., пасля адыху германскай арміі зь Беларусі, прыходу чырвоных і ўзнанення савецкае ўлады. Але пасля заняцця ў жніўні 1919 г. большае часткі тэрыторыі Беларусі польскім войскам дварanskія установы Менскай губэрні на чале з графам Г. Чапскім зноў дзеянічалі. Менскі

губэрскі дваранскі сход быў фармальная самараспушчаны пасля падпісання Рыскае мірнае дамовы ў сакавіку 1921 г. у Польшчы. Тады пасля заканчэння расейска-польскае вайны 1919—1920 гг. здолела пераехаць увосень 1920 г. частка сяброў сходу. Прычынамі самараспушчанія былі немагчымасць і немэтагоднасць далейшай дзейнасці шлязецкіх установаў.

Падчас рэвалюцыі й грамадзянскае вайны беларуское дваранства-шляхта панесла вялікія страты ад тэрору бальшавікоў. Гэтыя страты ўзмацніліся ў першыя дзесяцігодзіні пасля ўлады, а для заходніяй часткі Беларусі ў 1939—1941 гг. пасля вайны. Фактычна можна гаварыць пра генацыд дваранскае саслоўя і страту генафонду аднаго з саслоўяў беларускага народу. Тыя з дваранаў-памешчыкаў, хто не паслыў падчас грамадзянскае вайны пераехаць у Польшу, былі зыліківіданыя, а ў наступныя гады таікі ж лёс падзялілі іншыя шматлікія дваране. Аднак з-за таго, што на Беларусі была ў масе бедных дваранаў-шляхты, якія мала розніліся побытам ад сялян, ці гараджанаў, то шмат людзей і выжыла, працуячы, як усе. У Заходній Беларусі яны займаліся гаспадарчай і культурнай дзейнасцю. Шляхта падзяліла лёс народу і ў час другой сусветнай вайны. І таму яе гісторыя ў гэтых 70 гадоў неаддзельная ад гісторыі ўсяго беларускага народа.

Нарэшце, пасля доўгага — сямідзесяцігадовага — перапынку, арганізацыя й органы самакіравання беларуское шляхты ўзнаўляючы дзейнасць. Арганізацыйная Рада Зтургаваньня Беларуское Шляхты склікала Устаноўчы Сойм аўгустынія. Аднаўленне арганізацыі беларуское шляхты павінна адыгрываць значную ролю ў адраджэнні Беларусі й нашых патрыятычных традыцыяў.

Вільня, «крывіцкая Мэцка», здаўна была месцам, дзе контактувалі і ўзаемна ўплывалі адна на другую беларуская і летувіская культуры, сюды ж імкнуліся распаўсюдзіць свае ўплывы палаці ды расейцы. Добра вядомая роля Вільні як культурнай сталіцы Беларусі ў XIX і пачатку XX ст., цэнтрам Заходняй Беларусі была Вільня і ў міжваенны час. Не падлягае сумневу дамінанту беларуское культуры ў гэтым слынным месце ў XVI ст. Беларускі першадрукар Францішак Скарына жыў і працаў тут не ў іншамоўным асяродзьдзі, а сярод суйчыннікаў. Ягоныя мэцэнаты — віленцы Якуб Бабіч і Багдан Онкаў — тадэ вельмі неявіліяя частка з шматлікага беларускага жыхарства, якія патрапілі на старонкі гістарычных дакументаў. Пра яжджаючы праз Вілікае Княства Літоўскае на ўсход, аўстрыйскі дыплямат Сірізмунд Гэрбрэйтэн адзначаў, што ў Вільні праваслаўных храмаў значна больш, чым каталіцкіх¹. Ці трэба згадваць, што як цяпер, так і тады казаць наконт праваслаўнага летувіса — нонсенс. Балцкая частка насельніцтва Віленскага Княства Літоўскага стала каталіцкай, хаця б намінална, яшчэ ў часы Ягайлы, пасля Крэўскай уніі. А калі які этнічны летувіст і становіўся праваслаўным, то гэта было звязана з ягонай моўнай і культурнай беларусізацыяй. Да таго ж ва ўмовах, калі дзяржавай мовай з'яўлялася старобеларуская, што была адначасова і мовай вялікакнясцкага двара, а першыя пісьмовыя помнікі па-летувіску з'явіліся толькі калі сярэдзіны XVI ст., беларускія характеристы Вільні — факт неаспречны. Паводле пісьмовых крыніц, першыя звесткі пра беларусаў у

Вільні адносяцца яшчэ да XIV ст., калі будуюцца цэрквы Пятніцкая, Траецкая ды іншыя. Князь Альгерд быў прыхільнікам беларускай культуры, а ягоная жонка была віцеблянка. У трох віленскіх пакутніцай Антонія, Яна і Яўстафія, пакараных калі сярэдзіны таго ж стагодзіння ці яшчэ пры Гедыміне (як лічаць некаторыя), ліцьвіноў з паходжання, былі да хрышчэння цалкам славянскія імёны — Кумец, Круглец і Няжыла (згадайма Няжылу з віцебской берасцянай граматы). Такія імёны могучы сведчыць, што частка жыхароў Вільні ці Віленшчыны ў часы да Крэўскага ўніі беларусівалася, але працягівала заставацца паганцамі. Зразумела, што пазней Ягайла, распаўсюджваючы каталіцтва, ахрысьціў у яго ўсё паганскае насельніцтва — і балцкамоўнае, і беларускамоўнае. З тых часоў і вядзе паходжанне значная, ва ўскім разе, частка беларускамоўнага насельніцтва Віленшчыны, якому ўжо пазней была навязаная польская самавядомасць.

Што беларусы жылі ў Вільні пры Ягайлу і Вітаўту, сведчыць і такі гістарычны дакумент, як «Список русских городов дальних и ближних» (канец XIV ст.). У ім разам з мноствам несумненна ўсходнеславянскіх гарадоў, такіх, як Палацак, Менск, Слуцак, Віцебск і г. д., пералічваючы таксама Вільні, Трокі, Меднікі, Кернава, Мерац, Коўна, Вілккамір (сучасны Укмярг), Майшагола, Пуня.

Аднак ёсьць падставы казаць пра беларусаў (ці ў дачыненіі да больш раннянія часы — крэвічоў) на Віленшчыне і ў больш глыбокай стражытнасці. У Віскрасенскім летапісе (праўда, даволі позынім)

сьцьвярджаеща, што дзеесць ў 1130—1140 гг. «вільніне взяшэ ис Царыграда князя Полotsкаго Ростислава Рогволодовича детей Давила князя да брато его Мовколда князя, и тот на Вілне первый князь Давил, брат Мовколда большою», а далей гаворыцца, што два гэтыя браты Расыцілавічы, прайну́кі Усяслава Чарадзея, сталі родапачынікамі вялікіх літоўскіх князёў. Нагадаем, што ў Царгород [Канстанцінопаль], сталіцу Візантый, палацкія князі былі сасланыя за непакорнасць у канцы 1120-х гадоў Месьціславам Кіеўскім.

Съяды рымніяня пранікненія ўсходніх славянаў на Віленшчыну захаваліся ў тапанімі. У Зарасайскім раёне [апілінка Сувекас] ёсьць вёска Славенішкі, недалёка ад Рудаміны [Віленскі р-н] — вёска Русінай [г. зн. Русіны]. У Малецкім раёне [у апілінцы Скудзіцкіс] існуе населены пункт з назовам Крывічай [Крывічы], а каля Чуленай таго ж раёна — вёска Крывіцішкі. Згодна даведніку І. І. Гашкевіча «Віленская губерния. Полный список населенных мест...» (1905), засценак Крывічы знаходзіўся за 14 вёрст ад Німенчыны. На думку вядомага польскага гісторыка Е. Ахманьскага, назовы Крывічы, Крывічы маглі ўзыніць не пазней за XII ст. [у гэты час племенны назоў Крывічы выходзіць з ужытку на карэнным усходнеславянскім тэртыріі], у крайнім выпадку, не пазней за XIII ст. Назовы Русакі, Русіны, якія ёсьць і на Віленшчыне, таксама сярэднявечныя, але пазнейшыя за племенныя. Як съязвярджае Е. Ахманьскі, ужо ў XV ст. у глыбіні сучаснай Летувы існавалі паселішчы з назовамі тыпу Gudeliai² [як вядома, гудамі летувісі называюць беларусаў].

Яшчэ ў канцы XIX ст. частка даследнікаў прыйшла да высновы, што старажытная Вільня складалася ня з двух замкаў — Верхняга і Ніжняга, але мела яшчэ і трэці, які ў лепісіах мае назоў Крывы горад.

Некаторыя беларуска-літоўскія летапісы XVI ст. съведчаць пра існаванне горада ў XIV ст. «...на Кривой горе, которую ныне зовут Лысою». Згодна шэррагу іншых кірыніцай, Лысай гарой у Вільні ў XVI ст. называлася цяперашняя гары Алтарыя, якая складаеца з такіх частак, як гары Бекеша, Крыжовая і Сталовая.

Найбольш часта Крывы горад згадваеца ў гістарычных дакументах у сувязі з падзеямі канца XIV ст., звязанымі галоўным чынам з баравцьбой за ўладу ў Вялікім Княстве Літоўскім памік Вітаутам і Ягайлам. У 1390 г. адбыўся паход на Вільню Вітаута і кръжакоў, што яго падтрымлівалі. У час аблогі Крывы горад быў узяты і спалены. Крыжацкі храніст Ёган фон Посільге называў Крывы горад найбольш высокім замкам у Вільні. Сапраўды, вяршыня Алтарыі вышэйшая за гару Гедыміна (Верхні замак) на 15—20 м і дасягае 165 м над узроўнем мора і калі 75 м над узроўнем рэчкі Вільні (Віленкі). Другі крыжацкі храніст, Віганд, апісваючы новую аблогу 1394 г., згадваў сутычку на месцы спаленага раней Крывога горада. Падзеі 1390 г. знайшли адлюстраванне і ў працы польскага гісторыка XV ст. Яна Длугаша, які паведамляў, што «...у Крывым замку з-за здрады загінула 14 тысяч паліакаў, літоўцаў і рускіх частковкаў ў агні, часткова ад зброі ворага». У Верхнім жа замку, згодна ягонаму апісанню, палякі «аддзялілі ад сябе літоўцаў і рускіх» і змаглі больш паспяхова арганізаваць абарону. Колькасць палеглых у Крывым замку дазваляе меркаваць, што Длугаш уключыў у іх лік ня толькі ваяроў (у тых часы гарады абараняла звычайна меншае войска), але і цывільнае насельніцтва. Значыць, акрамя польскага гарнізона і летувісаў, у Крывым горадзе жылі і беларусы. Інфармацыя пра Верхні замак съведчыць аб прысутнасці беларусаў і на гары Гедыміна.

У скарзе Ягайлы пра Крывы замак

пісалася, што ў ім «...шмат тысячаў узброеных і іншых знатных і простых людзей, абодвух полаў сабраліся для абароны замка і [адначасова] прыбеглі [жадаючы ў ім] скаваца». Паколькі Крывы горад быў драўляны, то ён увесі згарэў, не пакінуўшы бачных сълядоў на паверхні гары, і наў іх быў анондулены. У XVI ст. забылася нават ягоная назва.

У 1933 і 1939 гг. археолягі Уладзімір і Ален Галубовічі правялі раскопкі на гары Бекеша (частка Алтарыі) на плошчы да 500 кв. м. У верхнія частцы культурнага пласту выяўлены съяды вялікага пажару 1390 г. Раскапаныя рэшткі шасьці хатаў і адной зямлянкі. У другім пласціце таксама знойдзены рэчы XIV ст. і съяды пажару ад аднаго з больш рымніх нападаў кръжакоў на Вільню, калі Крывы горад ня быў узяты, але магла быць спалена частка драўляных пабудоў на гары Бекеша. У ніжніх частцы культурнага пласту даследнікі знайшлі кераміку, паводле іхнага вызначэння, формай і арамантам падобную да керамікі славянскіх кургану XI—XIII стст. Гэты пласт У. і А. Галубовічі лічылі магчымым датаваць XIII і нават XII ст., аднак меркавалі, што на Сталовай гары магло ўзыніць гарадзішча і значна разней. На іхнюю думку, матэрыйялы раскопак съведчаць пра цесную сувязь горада з усходнеславянскім землямі. Крывы горад мог атрымальці назуву ад сваіх заснавальнікаў-крывичоў і старажытнаславянскаса «...гарадзішча Вільні магло існаваць як «Крывіч-горад» ужо ў XI—XII стст., калі Палацкаму княству належала і частка літоўскіх земляў. Да пачатку ж XIV ст. Крывы горад мог вырасці ў такое значнае паселішча, што Гедымін палічыў неабходным заснаваць тут сталіцу Вялікага Княства Літоўскага».

У 1940 г. Галубовічі вялі раскопкі на гары Гедыміна, калі падмурку пайночнай вежы. Матэрыйял ніжняга пласта быў аналягічны знаходкам з балцкіх гарадзішчаў V—VIII стст. Гэтае дафэадальнае паселішча загінула хутчэй за ўсё ад пажару, паслы чаго на гары некалькі стагодзьдзяў нікто ня жыў. Новыя паселішча з'явіліся ў раннефэадальную эпоху і характарызуеца такімі знаходкамі, як кераміка, аднатаўпнія з посудам са славянскіх магільнікаў XI—XIII стст., а таксама шкляныя бранзалеты кіеўскага паходжання. Больш верхнія пласты мелі матэрыйял XIV—XVII стст. і пазнейшага часу³.

Раскопкі старажытнай часткі Вільні праводзіліся і пазней. Устаноўлена, што на гары Гедыміна першы мураваны замак быў пастаўлены ў XIII ст. Ёсьць падставы лічыць, што з XI—XII стст. на тэрыторыі Ніжняга замку знаходзілася паселішча гарадскога тыпу, пра што можуць съведчыць і драўляныя вулічныя насыцілы, самы ніжні з якіх датуеца радыевугляродным аналізам 910 ± 90 гадоў ад нашага часу. У канцы XIII — пачатку XIV ст. драўляна-земляны ўмацаваны быў заменены абарончымі мурамі⁴.

Такім чынам, як тапонімы ваколіці горада, так і археалагічныя звесткі съведчаць пра зъяўленыне продкаў беларусаў на Віленшчыне і ў Вільні яшчэ ў XI—XII стст. Можна меркаваць, што ў сярэднявечы сцэльны масіў беларускага насельніцтва не дасягаў Вільні, і яе ўсходнеславянскаса жыхарства хутчэй уйдзе востраў, амкнуў сярод наўакольных балтаў. Такая сітуацыя не была выключнай у тия часы. Варта згадаць, што ў балцкім атчынні знаходзіліся і такія залежнія ад Палацка цэнтры ўзделаў, як Куkenойс і Ерсіка ў глыбіні сучаснай тэртыріі Латвіі. Як паказалі археалагічныя раскопкі ў Кукенойсе, насельніцтва ягонае складалася з славянаў, латгалалаў і селаў, матэрыйялы даследаваныя съведчаць пра ягоную шычырную сувязь з Палацкам ужо ў XI ст. Ерсіка таксама была наслелена латгаламі, селамі і ў нейкай ступені славянаў, у горадзе стаялі дзве праваслаўныя царквы⁵.

Галоўнаю лучнасцяй гэтых гародоў з мэтраполій хутчэй за ўсё была Дзьвіна. Кантакты ж насельнікаў Крывога горада з Попацкай зямллёй маглі адбывацца па Віліі (Вяльлі), вярхуі якой ужо засялілі славяне. Славянскія курганы вядомы ў межах Вілейскага раёна калі вёсак Каstryкі й Камена, а калі апошнія ёсьцы яшчэ й вялікі каменса славянскім надпісам XII ст. Вярхуі Вяльлі шмат дзе заселены праваслаўным жыхарствам, а ў часы пасля Берасцейскай царкоўнай уніі ад вытоку ракі да в. Данюшава (ніжэй «Смаргоня») разъмяшчаўся шэраг уніяцкіх храмаў⁶.

Эта можа сведчыць, што насельніцтва тут было праваслаўным і да Крэўскай уніі 1385 г., а значыць, і славянамоўным. Айканімія гэтай часткі басейну Вяльлі таксама пераважна славянская, хаця сустракаюцца і асобныя балцкія айконімы.

Толькі паблізу вытоку Вяльлі, у Докшыцкім раёне, на думку П. Гаўчаса, захоўваўся літоўскамоўны востраў з даволі шматлікім балцкім айконімамі, але насельніцтва было пераважна праваслаўнае. Значыць, балцкамоўныя жыхары гэтай мясцовасці стаў праваслаўнымі да канца XIV ст. (пасля Крэўскай уніі мацава распаўсюджаныя праваслаўя сярод беларусаў спынілася), а пасля і абеларусіліся. Ва ўскім разе, несумненна, што вярхуі Вяльлі былі заселены славянамі яшчэ ў часы Попацкага княства, што стварала перадумовы для пранікнення далей, у нізой ракі.

Цікаўсць маюць звесткі зь беларуска-літоўскіх летапісau, звязаныя са Швінтаратовым і Гедымінавым цыкламі. У іх паведамлецца: «И обереть собѣ великии князь Швінтарат мѣсто на пущы велми хорошо подле реки Вельи, гдѣ река Вилья упадывает у Велью, и просил сына своего Скирымonta, абы на том мѣсту было жыглище вчынено, гдѣ бы его мертвого сожгли. И прыказал сыны своему, жебы по смерти его на том мѣсту, гдѣ бы его

зъжог, всіх князей литовских и знаменитых бояр сожжено было, и штобы вже нигдѣ иннде тѣла мертвых не были зъжены толькі там...» Паводле летапіса, месца з таго часу было праўдана Швінтаратам. Пра заснаванье ж Вільні паведамлецца, як адночыя вялікі князь Гедымін паехаў на паляванье за чатыры мілі ад Трокоў «...и наайдеть гору красную над рекою Вильнею, на котором знайдеть звера великого тура, и вбьетъ его на тои горе, гдѣ тепер зовутъ Тура гора. И велми было позно до Троков ехати, и станетъ на луцѣ на Швінторозе, гдѣ первыхъ великихъ князей жыгали, и обночовалъ тут. И спечи ему тамъ, сон виделъ, что ж на горе, которую звали Крывава, а тепер Лысая, стоить волькъ желѣзны великии, а в нем ревуть, як бы сто вильков. И очутился от сна своего и мовить ворожбину своему, именемъ Лизденку, который былъ наиденъ у орловъ гнезде, и былъ тотъ Лиздѣнко у князя Кгидимина ворожбітомъ наивышшимъ, а потомъ попомъ поганскимъ: «Виделъ дей есть сон дивныи» и споведалъ ему въсе, што ся ему у-во сне видело. И тотъ Лиздѣнко мовить господару: «Княже, волкъ великий, жэлѣзны знаменуетъ — городъ столечныи тут будеть, а што в немъ внутри ревуть, то слава его будеть слынуты на весь свѣтъ». И князь великии Кгидимін назавстрэе, не отеждаочы, и послалъ по людимъ и заложнымъ городамъ одинъ на Швінторозе Нижний, а другии на Крывую гору, которую тепер зовутъ Лысою, и наречеть имъ тымъ городомъ Вилья. И збудавашы городы перенесеть столецъ свои с Троков на Вильно...»⁷

Кідаецца ў очы неадпаведнасць летапісных звестак археалагічным, бо паселішчы на месцы Вільні існавалі задоўга да князя Гедыміна (пачатак XIV ст.). Значыць, гэтая звестка варта аднесці да легендарнай часткі беларуска-літоўскіх летапісаў, асноваю іх прызнаўшы нейкі больш старажытны фальклёрна-мі-

талягічны сюжэт. У легендзе пра Швінтарога звязанае ўвага відавочная залежнасць імя князя ад назвы ўрочышча Швінтарог, а не наадварот, як спрабаваў падаць летапісец. Ушаноўваўся, лічыўся святым менавіта «рог» — мыс пры ўпадзеніі адной рабкі ў другую, з-за чаго там і было зроблены паганскае жэглішча. Аднак ія кожны мыс так ушаноўваўся. Вяльля (Вілія) гэтым вылучаецца. Да нашага часу захавалася паданне, што ў старажытнасці поймаў назвай Вяльлі была — Святая Вялікая рака⁸. Выток Вяльлі ў Докшыцкім раёне дагэтуль ушаноўваецца, калі яго стаіць камень «Сыцяпан» («Сцён-камень») або «Кравец», а балота вакол яго называецца «Кравецкім». У іншых мясыцінах пра валуны з такімі назовамі існующі паданні, што ў кожнымъ з іх жыў зьмей, які шыў адзеніне ці боты, «Краўцомъ» называўся і Рагвалодаў камень у Талачынскім раёне, пра які паданні расказвалі, што ён «стаяў на чатырох нагах, меў галаўу і быў падобны да жывёліны». У свой час А. Афанасеў звязрану увагу, што формулы надпіса на амулетах-змеевіках і на Рагвалодавым камені падобныя. Дзеня жа Сыцяпана паводле хрысціянскага календара адзначаецца 26 сіненя, г. з. у час Каляды. У славянскіх народоў на гэтую пару прыпадалі «войчыя съяўты», калі пераапраналіся ў скучы і маскі. У паганскаі часы такія абряды былі звязаныя з богам Вялесам.

Як зъмия, так і воўк лічыліся увасабленыемъ Вялеса. Значыць, Сыцёл-камень, калі вытокаў Вяльлі быў звязаны з цыкламъ веранінай пра Вялеса. Ніжэй па Вяльлі, калі в. Камена, таксама ляжыць валун, звязаны з культамъ Вялеса. Яшчэ ніжэй, калі в. Валікішкі Астравецкага раёна, ляжаў камень, пра які захавалася паданне, што там калісьці жыў цмок Вяль. Назва ракі Вяльлі этымалягічна звязаная з імемъ Вялеса. Паганскі бог Вялес — скамянец вала; такія алюзіі захаваліся да Рагвалодавага каменя.

З другога боку, яшчэ Пракопі Кесарыскі (VI ст.), харктарызуючы славянаў, пісаў: «Яны лічашь, што адзін толькі бог, творца маланак, уладарыць над усім, і аму прыносяць у вахвяру быкоў. ... Яны ўшаноўваюць і рэкі, і німфы, і ўсіх іншых дэмонаў, прыносяць ахвяры ўсім ім...» У старажытнагрэцкай міталёгіі ў быка мог пераўласабляцца Зэус. У старажытнайндыйскай «Рыгведзе» быком называецца бог грому і маланак Індра. Пра пераможанага ім зъмеепадобнага ўртыту, які ўяўляў сілы хаосу, «Рыгведа» распавядала:

Бязногі, бязрукі, змагаўся ён
супраць Інды.
Той ударыў яго дубінай па
спіне.
Вол, што хацеў стаць праціўнікам
быка,
Уртыта ляжаў, раскіданы па
розных мысьцінах.

У іншым перакладзе трэці радок гучыцца: «вылегчаны, які хацеў стаць быком...», што прынцыпова нічога не мяняе ў харктарыстыцы Уртыты. Значыць, супраціпастаўлененне вала і паўнавартаснага быка вядомае заўдог да нашай эры. У славянскай народнай пазіції тур, што раве на гары, супраціпастаўляўся з громам. Захавалася загадка: «Тур ходзіць па гарах, а турыца па далах». Магчыма, тут варта бачыць апазыцыі «верх — ніз» і «мужчынскі — жаночы». Цікава адзначыць, што ў ахеалагічным матэрыйале жалезнага веку і ранняга сярэднявечча на большай частцы Беларусі (за выключэннем Пінска) касць тура няма, трапляючы рэшткі зубра, у той жа час съяды паліваныя на тура ёсьць у паселішчах Украіны IX—XIII стст. Значыць, у розных старажытнаўсходнеславянскіх землях да тура стаўліся розна, магчыма, у Беларусі паводле паганскае традыцыі ён лічыўся сакральнай істотай. Апісваючы шматлікісць дзічыны, якой частавалі гасці вялікага князя Вітаўта ў Луцкім замку, летапісец называе вялікую колькасць зуброў і ня згадвае

тра тураў. Гарадзішчам жалезнага веку ў Летуве косьці тура таксама не харктэрныя. Значыць, летапіснае паведамленне пра забойства Гедыміна тура або цалкам прыдумана ў XVI ст., або адлюстроўвае нейкі складаны сакральны рытуал. Ня выключана, што йдзеца пра рытуальнае забойства тура для ахвяраванья богу грому, накшталт згаданас Пракопіем Кесарыскім ахвяры быкам творцу маланак. Гара, узвышанае месца, таксама этымалягічна суадносіцца ў індаўрэйскай міталёгіі з Грамавіком.

Яшчэ адзін важны элемент легенды пра заснаванне Вільні — жалезні воўн на гары Гедыміна, «а в нем ревуть як бы сто вильков». У «Слове пра Іграў паход» пра попацнага князя Усяслава Чарадзея ніевядомы аўтар пісаў: «Всеслав князь людем судяше, князем грады рядяше, а сам в ночь вольком рыскаше: из Кыева дорискаше до кур Тмутаракана, великому Хрысове вльзком путь прерыкаше». У сувязі з гэтым трэба адзначыць, што ў хецкіх рытуалах прасочваюцца ўяўленыя пра татемістычнага сівтарнага цара-ваўка. Сівтарны цар або князь выступае ў рытуале як мэдыйтар, які адначасова «увасабле» абодва полюсы супраціпастаўлення — і паляўнічага, і ваўка.

З функцыяй мэдыйтара, на думку В. Іванава і У. Тапарова, звязаны і тое, што адны і тыя ж атрыбуты й прыкметы адносяцца ў міце і да героя, і да ягонага праціўніка¹². Ва ўсходнеславянскіх былинках пра Усяслава сам Усяслава можа ператварыцца ў ваўка, а таксама ў сокала і тура, што адлюстроўвае трохчасткавасць шаманскае сьвету. У такую схему ўкладаюцца трэй элемэнты легенды пра заснаванне Вільні: тур, жалезні воўн, сокалу ж адпавядзе арол, у гняздзе якога быў знайдзены будучы Ліздэйка. Арлінае гняздо на дрэве можа быць цікавае і з гледзішча рэканструкцыі Сусветнага дрэва.

Паводле гіпотэзы італьянскага

дасьледніка Ф. Кардыні, вера ў пярэварэнтні-ваўкоў звязаная з ператварэннем (рытуальным, а таксама паводзінным), першытынага або раннесярэднявечнага воя ў дзікага зывера. У скандынаўскіх сагах побач з вікінгам — бэрсэркрам, ваяром у мядзьведжай шкуры, стаіць *úlfhedhinn*, г.зн. ваяр у воўчай шкуры. Гэты апошні быў які бы маргінальным пластом грамадзтва. Роля такіх адрынутых чалавек-ваўкоў — забесьпячэнне парадку, вызначанага ў дадзенай грамадзка-рэлігійнай систэме, што служыла гарантый вышынешага касмічнага парадку. У «Слове пра Іграў паход» ператварэнне ў ваўка падаеца як дабравотнае жаданье князя-чардзея¹³.

Такая ўвага ў летапісной легенде пра Вільню да жалезнага ваўка, якому ў пэйзажі меры адпавядае вобраз Усяслава Чарадзея, верагодна, звязаная са зьяўленнем крывічоў на месцы будучага горада ў часы гэлага князя. Такое меркаванье не супярэчыць археалагічным звесткам.

Як вядома, гарадзкім гербам Вільні (ва ўсякім разе, з пачатку XVI ст.) была выява съв. Хрыстафора, які на сваіх плячах пераносіць цераз раку дзіця — Хрыста. Варта адзначыць, што старажытныя паданні (як усходнія, так і заходніх хрысьціянскіх) гавораць пра Хрыстафора як чалавека з сабачай галавой. Але сабака ў міталёгіі можа сымантчна атасамляцца з ваўком. Трэба яшчэ згадаць, што съвты Хрыстафор загінуў у малаазійскай Лікіі (назва этымалягічна блізкая грэцкай назірве ваўка). Пачатнае імя гэтага сівтара да хрышчэння было Рэпрэу (лац. *Reprobus* абавязначае «адрынуты», «асуджаны»). Такая этымалягія імя выклікае асцыдніцтво з лёсам Усяслава Чарадзея, прадстаўніку адрынутай сярод іншых усходнеславянскіх князёў дынастыі Рагвалодавічаў. Усяслава няраз вымушаны быў хавацца ад ворага, давялося сядзець яму і ў порубе

у Кіеве. У праваслаўнай іканаграфіі чынам традыцыі на працягу многіх стагодзідзяў панаваў вобраз сабакалогавага сівтара Хрыстафора, хоць у бізантыйскай іканаграфіі сустракаліся і ягоныя антрапаморфныя выявы. У каталіцкай іканаграфіі, пачынаючы з XII ст., было прынята паказваць Хрыстафора з малым Хрыстом у момант пераправы цераз раку¹⁴.

Такім чынам, вобраз Хрыстафора выклікае асцыдніцтва з чалавекам-сабакам, з чалавекам-ваўком, якім у сярэднявечным фальклёры паўстae ўясляў Палацкі. Хоць гарадзкі герб Вільні звязаўся значна пазней, выбар выявы для яго быў звязаны з рэлігійнай імем пра заснаванне горада. Відавочна, што на аснове гэтага ж фальклёру звязаўся легенда пра жалезнага ваўка на Крывой гары, якога сасыніў Гедымін. Назва гары мае падабенства як з этнонімам крывічоў, так і з імем легендарнага першасівтара Крывэ-Крывэйта. Як вядома, скрыўленая палка або крывое жалло ў індаўрэйскіх народаў традыцыяна была атрыбутам паганскае сівтароў. Ва ўсходнеславянскай міталягічнай традыцыі са сівтарскаю функцыяй звязаўся Вялес, які быў і носьбітам мужчынскага пачатку. Ня выключана, што ў паганскеі пэрыяд трохчасткавая структура Вільні (Крывы горад, Верхні замак на гары Гедыміна, Ніжні замак) была звязана з трохфункциянальнасцю вярхоўных баўгоў і трывма асноўными групамі насељніцтва (якім адпавядалі варны ў старажытнай Індыі). Крывы горад мог быць якраз такай сакралізаванай часткай Вільні. Есьць нават падстава дапусціць, што Крывы горад быў заснаваны крывічамі менавіта як культавы асяродак. У свой час вядомы гісторык М. М. Карамзін спасылаўся на Адама Б्रэмэнскага (XI ст.), які паведамляў, што ўсходнія славяне, «...зъяўляючыся яшчэ паганцамі, дружна жылі зь літоўцамі і часта езьдзілі ў Жмуздз... на пакланенінне іхним стодам».

**Акрамя таго, словаўтаральная ма-
дэль, калі назва горада ўтвараеца
ад назвы малой ракі, што ўпадае
ў большую, характэрная для стара-**

**жытнабеларускіх земляў [прыкла-
ды: Полацак, Віцебск, Дзісна, Пінск,
Орша, Ваўкавыск, Чачэрск і іншыя].**

¹ Герберштейн Сигизмунд. Записки о Московии. М., 1988. С. 187.

² Охманьский Е. Иноzemные поселения в Литве XIII—IV вв. в свете этнографических местных названий // Балто-славянские исследования. 1980. М., 1981. С. 115—116.

³ Голубович В., Голубович Е. Кривой город — Вильно // КСИИМК, 1945, вып. XI. С. 114—125.

⁴ Лухтан А., Ушинская В. К проблеме становления Литовской земли в свете археологических данных // Древности Литвы и Белоруссии. Вильнюс, 1988. С. 101.

⁵ Финно-угры и балты в эпоху средневековья // Археология СССР. М., 1987. С. 357—358.

⁶ Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в средневековье // Балто-славянские исследования. 1986. М., 1988. Гл. Карты 1, 2; с. 209.

⁷ Летопись Рачинского // ПСРЛ. Т. 35. Летописи белорусско-литовские. М., 1980. С. 149, 153.

⁸ Лазар М. Я. Мой родны кут // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі, 1971, № 3. С. 59.

⁹ Писаренко Ю. Г. О значении местного названия кургана «волотовка» // Актуальные проблемы историко-археологических исследований. Тезисы докладов. Киев, 1987. С. 129.

¹⁰ Топоров В. Н. Vilnius, Wilno, Вильна: город и миф // Балто-славянские этноязыковые контакты. М., 1980. С. 3—71.

¹¹ Шустров А. Г. Следы космологической модели мира в связи с культом змеи в Литве // Ethnografiniai tyrinejimai Lietuvuje 1983 ir 1984 metais. Vilnius, 1985. С. 140—141.

¹² Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. М., 1974. С. 124—125.

¹³ Кардина Франко. Истоки средневекового рыцарства. М., 1987. С. 112—123.

¹⁴ Мифологический словарь. М., 1990. С. 580—581.

Паэзія, проза

У беларускай літаратуры XVII ст. быў паэтычны твор, якому шмат увагі ўдзялілі рускія, польскія і беларускія спецыялісты: А. ван-дер-Коп Круаз, А. Брукнер, А. Бэлцікоўскі, Я. Каракі, В. Ластоўскі, М. Багдановіч. У наш час спасылаўся на твор А. Мальдзіс, карыстаючыся матэрыяламі з публікацыі А. Брукнера. Але калі стваралася Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі і я па просьбе рэдакцый падрыхтаваў артыкул, то нейкі ананімны гора-рээнзент выступіў супраць публікацыі звестак пра гэтых твор.

Вось ягоныя каронны аргумент: «Ен (верш.—У. К.) напісаны езуітамі і накіраваны як супраць пратэстантаў, так і супраць праваслаўных, якіх ёдна парадзіруюцца з высімічаўца. Прычым гэтая крытыка мае выразны сацыяльны падтэкст. Праваслаўны герой выводзіцца ў творы пад выглядам блазна, здзекліва называеца імем вядомага казацкага атамана Сенкі Налівайкі, які выступаў супраць каталіцкага прыгнёту ў Эрэчы Паспалітай, узначальваў атрады бел.-укр. паўстанцаў». Да таго ж сцвярджаеца, што гэты твор «мае ўскоснае дачыненне да бел. л-ры і слабы ў мастацкіх адносінах». І таму загадкавы аўтар быў «супраць таго, каб такі твор (...) даваць у ЭліМ-Бел».

Нам варта згадаць, якую аценку вершу даў Максім Багдановіч: «Нарэшце, у палаўніне XVII ж стагоддзя з'явілася вершаваная сатыра на пратэстанцкага пастара, напісаная і надрукаваная езуітам. Па-беларуску ў ёй гаворыць (і добра, назанчу ў дужках, гаворыць) Сенкі Налівайка, які спрабуе разабрацца ў пропаведі пастара, перапоўненай грэчскімі цытатамі. Сатыра гэта была бадай што не першым беларускім вершам». Багдановіч, аказываеца, не з'яўляйшы таго, што верш быў «слабы ў мастацкіх адносінах» і што ён «мае ўскоснае дачыненне да бел. л-ры». Мабыць, быў тут некампетэнты. Прайда, А. Брукнер адзначаў, што верш напісаны «пышна» беларушчынай, але якое гэта мае значэнне? Можа, аднак, варта пазнаёміць з ім нашага сённяшнялага чыгача? Тым больш, што ён нідзе не толькі не перадрукоўваеца, але і не называеца ў ідэалагічна вывераных сучасных гісторыях беларускай дакаstryчніцкай літаратуры.

Сам верш налічвае 36 радкоў. М. Багдановіч, пішучы пра гэты твор, відаць па ўсім, карыстаўся саліднай публікацыяй А. ван-дер-Коп Круаз «Забыты эпізод з барацьбы каталіцызму супраць рефармациі ў Заходній Русі» («Ізвестия Отделения русского языка и словесности Императорской академии

наук», 1912, № 1, с. 78—86). Там прыводзіца поўны тэкст верша. Потым ён быў перадрукаваны ў кнізе В. Ластоўскага «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» (Коўна, 1926). А ўпершыню апублікаваны ў невядомай кніжачцы з польскім загалоўкам: «Witanie na Pierwszy Wizaz z Krolewca do Kadlubka Saskiego Wileńskiego Ixa Hern + Lutermachra Drukowanego w Witembergu Roku 1642 dnia wczorajeszego».

Як бачым, у брашуры арыгінальна пазначаны месца і час выдання: «Друкавана ў Вітэнбергу года 1642 дня ўчарашияга». А. Круазэ сцвярджае, што назва горада Вітэнберг фіктыўная. Уесь змест кніжачкі, спасылкі на віленскія рэзали сведчыць, што яна пабачыла свет у Вільні. З гэтymі меркаваннямі можна пагадзіцца.

А. ван-дер-Коп Круазэ, як і іншыя даследчыкі, звязвае ўзнікненне брашуры з прыбыццём у Вільню лютэрanskага пастара, які ў сваёй прамове да верных карыстаўся грэжкім цытатага.

Сама па сабе кніжачка — гэта адзін твор, у якім спачатку выступаюць на сцену жанчыны, затым Сеняка Налевайка, а ў канцы — яўрыйскі рабін Ляхман і ягоны вучань Лейба. Жанчыны ў сваёй гутарцы блыгтаюць слова «грэка» (грэцкая мова) і «грочка». Невядомы аўтар так накіроўвае гутарку, каб у смешным выглядзе паказаць некаторыя асаблівасці лютэрanskіх абрадаў.

Выкryвае лютэранства — у вершаванай форме — і Сеняка Налевайка. Сам загаловак беларускага верша мае гумарыстычны выгляд: «Сеняка Налевайка саскаму павучальніку скрабоскі павучанне ад грэчыхе пасылае». Ва ўсім тэксле слова «грэчыха» мае падвойны сэнс: і «грочка» і «грэцкая мова». Гумарыстычны эфект у вершы дасягаецца не толькі шматразовым двухсэнсальным ужываннем слова «грэчыха», але і выкарыстаннем прастамоўных выразаў, у тым ліку, па нашых сённяшніх мерках, — нецензурных: «А штоб тебе дав в губу нетуце нікога!» («нетуце» на гадавае сёняшнія размоўнае рускае «нетушки»), «Ліхое гадынішч Немецкі паук» («паук» — клічны склон ад назоўnika «павук»), «сукін род», «Не твоім лысы бесе носом зачынаеш войну з намі!... Усе гэтыя і іншыя выrazy адрасаваны лютэранскаму пастару, «саскаму павучальніку», які прыехаў з чужой яўрэйскай краіны, каб наводзіць свае парадкі. Ды нават сама ўдакладненне часу выдання кніжачкі — «дня ўчарашияга» — паказае, што змест яе мае гумарыстычны сэнс.

Круазэ, услед за Брукнерам, лічыць, што аўтар сатыры нейкі езут. Але калі ўдумацца ў сэнсе беларускага верша, то ўзімае адчуванне, што яго мог напісаць і нехта праваслаўны. У заключных радках Сеняка Налевайка ад імя «схізматыкаў» (праваслаўных) скардзіцца на складаныя ўзаемадносіны і з «Ляхамі» і з уніятамі:

Тяшко нам і з Ляхамі, а горш з Унітамі
І штоб Цэркви не узелі добрымі правамі.

Гэта быў час, калі дзяржаўная ўлады сілай забіralі цэрквы ў праваслаўных і аддавалі іх уніятам. Цяжка ѹявіць сабе, што такія факты — а іх было мноства — маглі б хваліваць езуітаў.

Варты ўлічыць і такую акаличнасць. Чаму замест Вільні называеца Вітэнберг? Езуітам зусім не было патрэбы хавацца ў Вільні ад каго б там ні было. А вось праваслаўная ў той час ужо адчуvalі сябе не надта ўзімнена. Да і сам горад Вітэнберг падабраны невыпадкова, бо іменна тут Марцін Лютер абнароддаваў свае славутыя тэзісы, і гэты горад стаў адным з галоўных цэнтраў Рэформацыі. Інаки кажучы, неядомы аўтар звязвае падзеі антыпрэтэнтніка га твора са сталіцай прэтэнтнізму.

Уладзімір КАЗБЯРУК

СЕНЬКО НАЛЕВАЙКО ПОУЧЫЩЕЛЕВІ САСКЕМУ ПОУЧЭНЕ О ГРЭЧЫСЕ ПРЫЯТЕЛЬСКОЕ ПОСЫЛАЕТ

Ужож гэто по ліху Сасы подурэлі,
Колі нам тут грэчыху усенька однелі;
Охімне по грэческу брусіш вельмі много;
А штоб тобе дав в губу нетуце нікого;
Прыдэц на тя Могіла што і горш умеет,
Колі толькі грэчыха новая поспеет.
У Могілу блядін сын, к Москве на Науку,
Ліхое гадынішч Немецкі пауку;

Скупавясібес в Негленнай, забывсеб скогліті,
Аж Саска по грэческу думно глаголіті.

Одрэкбысі ся Лютора і беса самога,
Побывавшы у Цара звёздан Московскаго.

Да і у нас Дутка есьць і Жолуд велікі,
Дёніэз, Дорогфей, умекот лялікі.

А в Кіеві тма людэй со всемі святыцамі,
Уперод гуторылі з старымі грэкамі:

Да чы детко тэбэ дав все нам одбераеш,
А Немца вжо забывшы по грэцку іграеш:

І так нудно у Тройцы на образ гледзіт,
По грэческу подпісан, нельзя зрозуметі

Усім Налевайчыком; Гора Сінайская,
Страх велик Катарына где лежыт святая.

З Ляхамі тяжыся; деткі маленъкі,
Больш у них укемілі ніж всі Люторскіе,

Участев ты почавшы бразгаць по грэческу,
Да конец поучоня прыдаўшы по чэску.

Найдам на тя сукін род іншы язык в воде,
По сексерску глаголат будеш в том холоде.

Тяшко нам і з Ляхамі, а горш з Унітамі,
І штоб Цэркві не узелі добрымі правамі.

А вы пак нас нудіте як мы лерэтыцы,
Альбо как Ляхі зовут самі Схізматыцы.

Не твоім лысы бесе носом зачынаеш
Войну з намі: а з Ляхі за того познаеш,

І Кісель Кулахын сын, ах набрався пуду,

А ты речэш поздавшы; где я ютро буду.

ПОЛАЦКІЯ КАДЕТЫ

Загаварыўшы з сярэднестатычным палачанінам пра кадэцкі корпус, пачуеш адно тое, што яго ўзарвалі. Знішаючы старыя муры, сучасныя вандалы амаль дазвання зруйнавалі і памяць пра навучальную ўстанову, гісторыя якой налічвае ні многа ні мала — без чвэрці стагоддзе.

Яна пачынацца ў 1830 г., калі імпертар Мікалай I зацвердзіў «Положение о губернских кадетских корпусах», што прадугледжвала стварыць корпус на чатырыста кадэтаў і ў Полацку. Вялікіх прраблемай з будаўніцтвам і абсталіваннем не ўзікла, бо якраз тады царскія юлады павесілі замок на піярскі калегіум і прысабечылі ўсю быльную маёмаць Полацкай езуіцкай акадэміі, якой на той час валодалі манахі піярскага ордэна. Саму акадэмію, што мела ўсе правы ўніверсітата і паспела зрабіцца за адпушчаныя ёй восем гадоў агменем асветы і вальнадумства, расейскія каланістары, баючыся росту нацыянальна-вызваленчага руху на захопленых у канцы XVIII ст. беларускіх землях, зачынілі яшчэ раней, у 1820-м.

Корпусу дасталіся будынак кляштара, дзесяць орденскіх дамоў і шэсць дамоў скарбовых. Прызначаныя архітэктарам Антоні Портам дакладваў начальству, што юсю неабходную перабудову колішній езуіцкай рэзіэнцыі можна закончыць за тры гады. Урад выдаткаў на эта 580 тысяч рублёў.

Цікава ўчытвацца ў тагачасныя казённыя расейскія паперы. Іх стыль і лексіка часам дзіўна нагадваюць нешта вельмі занёмае па-

падзеях нашага стагоддзя. Вось, напрыклад, «комиссия об устроении Полоцкого кадетского корпуса» на чале з беларускім генерал-губернатаром князем Хаванскам загадае прыёру піярскага кляштара Барташевічу «очистить помешчение» ад кнігаў, музейных экспанатаў, карцін, музычных інструментau і нотаў, а таксама «от своего жительства». А вось некаторыя вынікі «очисткі»: акадэмічная бібліятэка скарацілася па колькасці тамоў у дваццаць разоў, барадзельню ператварылі ў корпусную пральню, у батанічным садзе зрабілі дротянню.

Кадэцкія карпусы афіцыйна былі сірэднім навучальнымі установамі з ваенным рэжымам, з выпускнікоў якіх камплектаваліся вайсковыя вучылішчы. На захопленых Расей землях яны, аднак, адыгрывалі значна большую ролю. Пряе сказа на 50-гадовым юбілеі корпуса яго выпускнікі са прафесійныя саветнікі Пітрапоў: «Прошу всех иметь ввиду, что Полоцкий кадетский корпус волею императора Николая Павловича учрежден для проведения в Западном крае идеи русского просвещения, русского патриотизма и русского дела. Западный край историческими обстоятельствами был оторван от России, и в нем едва не было забыт русский язык и едва не было уничтожено древнее православие. Но мы, получившие образование в Полоцком корпусе, в тех стенах, где некогда мазуинты строили свои ковы, должны всеми силами стремиться поднять в крае русское дело и заботиться об окончательном воссоединении этого искони русского края с православною Россіею».

Адкрыццё новай навучальнай

установы адбылося 25 чэрвеня 1835 г.

На той дзень у корпус быў прынятый ся шляхецкіх сем'яў 54 падлеткі ва ўзроце з дванаццаці да чатырнаццаці гадоў. Раніцой іх пастроілі ў рэкрэацыйнай зале ў тры шыхты. Дырэктар адрэкамендаваў кожнага пайменні генерал-губернатару і даў каманду: «На молитву направо, скорым шагом марш!» Пасля літургіі ў Мікалаеўскім саборы праваслаўныя полацкі епіскап Смарагд сказаў перед вернікамі прачулае слова. Хлапчукі ў наўюткай кадэцкай форме пачулі, што мусяць «образоваться прилично благородному сословию и стать полезными сынами России». Потым корпусныя будынкі пакрапілі святой вадою, і гості селі палуднаваць. У другой палове абеду ў сталою запрасілі выхаванцаў. Тыя ласаваліся дэсертам, крывчалі пры тостах «ура!» і ломкімі галасамі спявалі «Боже, царя храни». Увечары яны гулялі на ілюмінавым пляцы, над якім гарзў на саборы царскі вензель.

Назэўтра свята скончылася, пацягнулася кадэцкая будні.

Першым дырэктарам корпуса стаў узельнік вайны з французамі генерал-маёр Павел Хавашынскі. Дакументы сведчаць, што падчас штурму Полацка ў кастрычніку 1812-га падпаручнік Хавашынскі ў якасці ад'юнкта «неоднократно попадаў в весьма опасные места для отдачи приказаний по фронту, причем выделялся неустрашимостью при сильном неприятельском огне и крайней расторопностью в исполнении возлагавшихся на него поручений, за что и был переведен в Могилевский пехотный полк поручиком». Мяркуючы па загадах і лістах першага дырэктара, ён быў чалавек дападкі і ўедліві: сам правяраваў зручнасць мэблі і вызначаў, на якіх выхаванцы хутчэй праціроюць казённыя штаны. Яшчэ ён быў такі заняты аনтысеміст, што меўся пера-

гарадзіць раготкамі прылеглыя да корпуса вуліцы, каб полацкія яўрэі нават не набліжаліся да кадэтаў.

Першыя дні хлопчыкі з задавальненнем займаліся «фронтам», асвойвалі сігналы, вучыліся танцаўці і спяваць хорам. Праграма называла гэтыя заняткі «приятнімі іскусствамі». Праз пару тыдняў навучальны камітэт наладзіў праверку ведаў па іншых, менш прыемных навуках. Высветлілася, што з 65 кадэтаў 37 зусім не ведаюць «французскай азбуки», а 29 — «немецкой». Двоє вызначаліся тым, што не ведалі амаль нічога і з цяжкісцю разбіралі расейскі тэкст. Згодна з іхняю падрыхтоўкай, выхаванцаў падзялілі на тры класы.

Расклад уключаў закон Божы, названыя ранені мовы, арыфметыку, алгебру, геаграфію, гісторыю, чыстаписанне і малаванне. На тыдзень прыпадала 24 урокі па пайтары гадзіны. Кіраўніцтва рایла педагогам зварынць увагу на правільнасць чытання і маўлення, «так как большинство поступивших детей из губерній белорусских с грубым местным наречием». Каб як мага дакладней вызначаць узровень ведаў, у корпус існавала 12-баллавая сістэма ацэнак.

Педагагічны арсенал кадэцкіх педагогаў у параўнанні са шматлікімі вынаходнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чые веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з начальства, вучні становіліся кожны кляў сваёй дошкі. За нядбайнасць і нікакіх выдатнікамі іхніх папярэднікаў-езуїтаў выглядае досьцік убора. У класах стаялі чырвоныя і чорныя дошкі, куды запісвалі прозвішчы выдатнікамі тых, чье веды цяжка было ацаніць нават пяцёркай. Калі ў клас заходзіў нехта з началь

Полацк. Кадетскій Корпусъ.

Полацк. Кадэцкі корпус. Паштоўка.

свежым паветры, дзе пад наглядам выхавацеля ю кадэты гулялі ў мяч і ў валаны, бегалі навыперацкі, лазілі па канатах, шастах і драбінах, скакалі праз драўлянага каня, перацягвалі палкі, хадзілі з чыгунымі шарамі ў руках, узбяглі на стромыя дашчаныя горы. Узімку праграму дапаўнялі гульня ў снежкі, канькі, будаўніцтва снегавых фарцаў. Па шасці гадзінаў на тыдзень прысвячалася «фронту»; гімнастыцы, фехтаванню, танцам і спевам.

Вольны час рэкамендавалася баўці з двухтыднёвым часопісам пад прывабнаю назвай «Журнал для членія воспитанников военно-учебных заведений». Пазнамёміся са зместам аднаго з выпускаваў за 1840 год: «Медны крест», стихі; Роща і огонь», басня Крылова; Путевые письма из Англии, Германии и Франции; Исторія и нынешнее состояніе Черногории; Дело под Витебском и действия князя Багратиона от Несвижа до Мстиславля. Пад рубрыкай «Смесь» друкаваліся нататкі «Резиновая лодка» і «Похищение ребенка орлом».

Аматарамі добра пад'есці прапа-

ную тыднёвае меню полацкіх кадэтаў за 1841 г. Панядзелак: Суп бульбяны. Адбіўная з ялавічыны. Пірагі з свежай капустай і яйкамі. Аўторак: Капуста. Ялавічына пад соусам з брушкі і морквы. Кнышы (ватрушкі). Серада: Локшыны. Ялавічына пад бульбяным соусам. Пірагі з варэннем. Чацвер: Суп манны. Смажаная ялавічына з гуркамі. Пірагі з грэцкаю кашай. Пятніца: Суп бульбяны. Адбіўная з ялавічыны. Слаёныя пірагі з капустай і яйкамі. Субота: Суп з каранёў. Ялавічына з бульбай. Рысавая каша з маслам. Нядзеля: Капуста і да яе пірагі з грэцкаю кашай. Смажаная ялавічына з гуркамі. Слаёныя пірагі з варэннем. Штораніцы выхаванцам давалі яшчэ збіцень з булкай. Аўтар выдадзені ў 1910 г. книгі «Полацкій кадетскій корпус» пад палкоўнік Васіль Вікенцьеў называе гэтасе меню «малорознообразным». Трэба меркаваць, што недахоп быў выпраўлены.

Падобныя, як два боты, кадэцкія будні напрыканцы снежнія асвятляла радасць калядных вакацыяў. На полацкіх вуліцах звінелі бомбы

Іншое віспекіданіе ў Полацкім кадетскім корпусе.

ч. фотограф. І. П. Нікандрова.

Фот. Сл. С. Гільда. Д-ра Вінніковіча. Потокам.

З успамінаў аб Полацкім кадетскім корпусе. Паштоўка.

прысланых па хлапчукоў коней. Падлеткі марылі, як дома пад захопленымі позіркамі сисцёр і малодшых братоў выйдуць да святочнага стала ў сваіх цёмна-зялёных мундзірах з чырвонымі каўнірамі і пагонамі, з залатымі галунамі і нашараванымі да бліскучу гербавымі гузікамі. Адлускалі толькі тых, чые бацькі жылі не далей чым за 75 вёрастай, але на Новы год корпус пусцёу: большасць выхаванцаў паходзіла з былога Полацкага ваяводства.

Яшчэ адзін прасвет у аднастайнасці — першы летні паход з біваком. Кадэцкія роты ў поўным узбраенні шыхтаваліся на корпусных пляцы. Выгляд яны мелі самаўті і досыць ваяўнічы: мундзіры і ківеры, стрэльбы на пасах з чырвонага юхту, лакаваныя ладункі з патронамі і гранатамі, ранцы з белымі бляшанымі біблажкамі...

Здараўліся ў строга рэгламентаваным жыцці і падзеі непрадугледжаныя. Аднае чэрвеньскае ночы 1837 г. загарзўся прыватны дом

на пляцы. Вечер імкліва разносіў полымя, і за тры гадзіны пажар знішчыў у горадзе трэх сотні дамоў. Колькі разоў на ноц загараўся і двухпавярховы будынак корпуса, але яго ўдалося выратаваць. Тады ж, у чэрвені, Дзвін затапіла берагавую частку горада і шмат прыбярэжных вёсак і мястэчкаў. Корпус збіраў пагарэльцам і ахвярам паводкі гроши.

1839 г. — першы выпуск у сталічны Дваранскі полк, дзе кадэты праходзілі адмысловы курс і атрымлівалі афіцэрскі чын. У сувязі з гэтым выхаванцы не раз'ехаліся на летнія вакацыі, а жылі ў лагеры за Віцебскай заставай і правялі манеўры: паходными маршамі праішлі праз вёску Гараны і фарсіравалі раку Обаль. А потым восем вялікіх тарантасаў павезлі выпускнікоў у Санкт-Пецярбург.

У траўні 1845 г. Полацк наведаў Мікалай I. Агледзеўшы Мікалаеўскі сабор, ён накіраваўся да кадэтаў. Тых развязлі па ротах і паставілі прыложках. Яго вялікасць зазірнуў у

класы і ў рэкрэацыйную залу грэ-
надзёрскай роты, праішоўся па
спальнях. Выхаванцу Нагорнаву ён
загадаў распрануцца і зняць шкар-
пэлкі. Паглядзеўшы на кадэтавы но-
гі і бляізу, цар, павярнуўшыся
да генерал-ад'ютанта графа Арлова,
зазначыў: «А они почище нас с то-
бой». У спальні мушкетёрскай роты
Мікалай пытаяўся ў кадэтаву прозвіш-
чы і звяр'яў іх з шыльдачкамі над
ложкам. Сэнс гэтае працэдуры за-
стасцца для мяне загадкаю. Мож-
жа, манаҳ меўся злавіць нейкіх
падстайных асобаў ці «мёртвых ду-
шаў»?

Пасля адбыліся паказальныя вы-
ступленні: «Во время ученья было
произведено 36 перестроений, и,
несмотря на нестерпимый зной и
на усталость, кадеты, одуванченные
присутствием обожаемого Монар-
ха, были бодры, внимательны, и ни
один из них не оставил строя». Задаволены імператор узнагародзіў
дырэктара корпуса Фёдара Аргу-
са ордэнам святой Ганны першай
ступені. Дванаццаць выкладчыкаў
таксама атрымалі ордэны, дваццаць
чатыры — прэміі на пять з
лішнім тысячай рублёў, а про-
таіерэй Пранікаў — нагрудны крыж
з кабінета яго вялікасці. Дзеля ўз-
мацнення патрыйнічага духу ім-
ператар «пожаловал» кадэтам тры
асобнікі кнігі «Военная галерея
Зимнего дворца».

1848 г. у Полацк прыйшла збі-
рача свой ураджай халера. Выхава-
нцаў пасялі ў намётах у корпус-
ным садзе. Поўная ізаляцыя ад
горада дапамагла выратаваць усіх
падлеткаў, а вось паручнік князь
Пуцяцін і некалькі ніжніх чыноў
сталі ахвярамі паморку.

1850-ы запомніўся корпусу ўдзе-
lam у адкрыці помінка героям
войны з Напалеонам. Праз чатыры
гады кадэты аплаквалі Мікалая I
і прысяглі новому цару Аляксандру II.

Ішла Крымская вайна. На чорных
мармуровых дошках у корпуснай
царкве з'явіліся імёны выпускнікоў,

Полачанік
Роман Кондратенко.
Юнкер Ніколаевскага Инженернага
Училища.

Задзялнік Партія-Птура
Генерал-Лейтенант
Роман Ісидорович Кондратенко

Из Сіб. Аддзела О-ва Блакітоўшчыны Полочанік.

што загінулі на севастопальскіх ва-
лах: капітан Мікалай Фядотеў, па-
ручнікі артылерыі Васіль Маркевіч,
Андрэй Пісаэрскі і Аляксандр Буш-
коўскі. Кадэты сабрали на патрэ-
бы параненых і знявечаных мара-
коў чарнаморскай эскадры 163 руб.
80 кап.

Гэтым часам дырэктарам стаў ге-
нерал-маёр Павел Кіновіч, нястом-
ны змагар за дысцыпліну і ма-
ральнасць. Ен забараніў адпускі ў
горад без суправаджэння, загадаў
пакараці розгамі кадэта, які залез
у сялянскі гарод па рэпу і морку. Адначасова генерал клапаціўся і
про «спернік» — запрашай заезджых
артысты, на масленіцу кадэтаву ка-
талі на тройках.

У корпусе адчынілі адмысло-
вые класы, выпускнікі якіх а сразу
паступалі на вайсковую службу пра-
паршыкамі. Тут разам з агульны-

мі навукамі (сярод іх была ста-
тыстыка і заканадаўства) выклада-
ліся ваенныя: тактыка, артылерыя,
вайсковая гісторыя і фартыфіка-
цыя. На лагерных зборах праводзіліся практичныя заняткі па так-
тыцы, тапаграфії, інжынернай спра-
ве і асвойваўся грунтоўны курс
стралбы. Шляхціцы з вышайшай
і сярэдняй адукацыяй, а таксама
юнакі нешляхецкага паходжання з
дипломам універсітета або інстыту-
та атрымалі афіцэрскае званне
экстэрнам. Такім чынам з 1859
да 1861 г. корпус даў расейскай
арміі 172 афіцэры.

Надышоў 1863-ці — год, калі
ўслед за Польшччу Беларусь і
Літва зноў падняліся супроты інша-
земнага прыгнёту.

Першымі звестунамі паўстання
сталі нумары нелегальнае газеты
«Мужыцкая праўда», што пачалі
з'яўляцца ў полацкіх ваколіцах.
Колькі нумароў апынулася і ў сце-
нах корпуса. Можна ўвіцца, з які-
мі пачуццямі чытала іх кадэцкае
кіраўніцтва, якімі элітамі ўзнага-
роджвала таямнічага Яську — гаспада-
ра з-пад Вільні, што ставіў пад

Генерал Кондратенка агледае порт-артурскія пазіцыі.
Паштоўка.

Ген. Кондратенка осматривает Порт-Артурскія позіцыі.

кам грымелі яшчэ далёка на захадзе. Прынамсі зневине, у Палацку ўсё было ціха, але ўвесну на вуліцах з'явіліся людзі, дэмантстратыўна апранутыя ў даунейшыя шляхецкімі строі з шапкамі-канфедэрраткамі. У дамініканскім касцёле распачаліся палітычныя маніфестацыі: гучалі патрыятычныя казані, вернікі спявалі пад арганы рэвалюцыйныя гімны. Горад напоўніўся чуткамі пра арысты навакольных паноў, якія спачувалі інсургентам. То ў карчме, то ў краме ці нават у казённым прысутным месцы знаходзілі «подмётныя письмы» з паведамленнямі, што пад Палацкам збіраюцца ў лясах вялікія сілы паўстанцаў і горад будзе ўзяты. У рукі паліцыі траплялі перапісаныя ад рукі песні накшталт вось гэтай:

Гэй жа, хлопцы, досыць спаца!
Пара косы прыбрыша!
Косы, косы і скякеры —
Бараніці сваю веру. Пара!

Ірад нашы дзеткі б'е,
А кроў нашу, як вух, п'е.
Лепей быці мучанікам,
Як цэсарскім невальшнікам. Пара!

Мы за печкою на полу,
Мы у лесе зямлю голу
Прытулілі б, як пірніку,
Бы заснці хоць гадзінку. Пара!

Хто са страхам, а хто з захапленнем казаў пра маладога графа Лявона Плятвара, чый атрад захапіў калі Краслаўкі царскі транспарт са зброяй.

Гарнізона горад не меў, і кадэцкае начальнства зрабіла заходы на выпадак штурму. Аднаго красавіцкага дня палачане ўбачылі, як на пляц выкочваюць з корпуснай брамы гарматы. Іх паставілі так, каб трывамаць пад аbstрэлам Віцебскую і Пецярбургскую вуліцы. Выкладчыкі артылерыі рыхтавалі карцеч. Салдаты служыцельнай роты ўзбройлі кадэставымі стрэльбамі. Даверу да саміх выхаванцаў не было. Некаторымі не вірнулася з калядных вакацыяў і, як казалі, далучыліся да інсургентаў. Шмат хто меў сярод паўстанцаў блізкіх сваякоў.

Як вядома, падманутыя ўладамі (маўляў, паны хочуць вярнуць скасаваны царом прыгон), беларускія сляяне падтрымлівалі змагароў без вялікага імпэту, а нярэдка і дапамагалі карнікам. Уваднічае варшаўскае кіраўніцтва інсургентаў баялася рэвалюцыйнай рагушасці Каліноўскага і ягоных паплечнікаў. Паўстанне было асуджанае на смерць.

Захопленага ў палон графа Плятвара ў траўні расстралялі ў дынабургскіх фортах. Прабіты вясною кулямі ўпаў на руکі баевых таварышаў паўстанцаў камісар Дзісенскага павету скульптар Генрых Дмахоўскі, родам з-пад Мераў. (Жывучы раней у ЗША, ён зрабіў для Кангрэса бюсты Тадэвуша Касцюшкі і Томаса Джэферсана, аўтара Дэкларацыі незалежнасці Злучаных Штатаў.) Застрэліўся, каб пазбегнуць палону, паручнік Баляслав Кульчицкі. У Юхнавіцкіх лясах, што на поўнач ад Палацка, ён камандаваў атрадам, дзе ваявалі пераважна палацкая ды себежская шляхта і туцішчыя студэнты Пецярбургскага ўніверсітета.

Царазм жорстка расправіўся з беларускімі паўстанцамі. Агульная колькасць забітых у баях на Беларусі і ў Літве невядомая. Пакараных вайскова-паліўмі судамі і ў «адміністрацыйным парадку» (без суда) было васемнаццаць з палавою тысячай: 128 інсургентаў пайшлі на расстрэл і на шыбеніцу, 853 — на катаргу, 11502 — у ссылку. Сярод высланых быў шляхціц Дзісенскага павету Стэфан Грыненскі, бацька будучага пісьменніка Аляксандра Грыны.

У Палацку увайшлі роты рэзервавага Галіцкага палка. Корпусныя гарматы адкацілі з пляца за браму. Гаспадары канфедэрратам падымалі іх з галоў і пахавалі на дне фамільных куфраў. Калі верыць падпалкоўніку Вікенцьеву, пад канец лета 1863 г. размовы пра паўстанне зусім заіхлі, і яно зрабілася для горада гісторыяй. У сваёй

кнізе ён піша, што да «мятежа в Северо-Западном крае» з ліку палацкіх кадэтў далучылася, «кі счастю, всему человека четыре». Здаецца, гэтая ліба, узятая з разяці і дырэктара корпуса душы-целю паўстання Мураўёву-Вешальнику, моцна заніжаная. За 1863/64 наўчальны год з Палацкага кадэцкага выбыў 171 выхаванец пры агульнай іх колькасці 289. Большая частка, мяркуючы па афіцыйных справаздачах, пакінула корпус з прычыны пераводу ў іншыя установы або «по домашним обстоятельствам», «за неуспехі» і «за дурное поведение».

Безумоўна, за гэтымі словамі часта хавалася сувязь з паўстаннем. Невыпадкова ў траўні 1864 г. у Палацк наведаўся з інспекцыйнай стаўлічны генерал Корсакаў. Ён павінен быў далажыць наверх сваё меркаванне наконт таго, ці не заслуговывае наўчальная ўстанова расфармавання. «Генерал, — асцярожна піша патрыёт корпуса В. Вікенцьеў, — нашел заведение в большом порядке, но замеченные у воспитанников длинные волосы сильно испортили впечатление. Вообще говоря, заметно было среди молодежи желание выйти из рамок законности во всяких пустяках. Только педантическая требовательность даже к мелочам будничного обихода сдерживала массу кадет». Відаць, ўсё ж не дойгія вальася выхаванцаў сталі прычынаю таго, што дырэктар корпуса генерал-маёр Дзмітрый Паўлоўскі развітаўся са сваім крэслам з фармулёўкаю «отчислить от должности».

У 1865-м Палацкі кадэцкі корпус быў пераўтвораны ў венную гімназію, якая прайснавала да 1882 г. Выпускнікі таіх гімназій працягвалі наўчанне ў вайсковых вучэльнях. Разам з агульнаадукатыўнімі дысцыплінамі ў пералік абавязковых занятак уваходзілі шыхтовая падрыхтоўка, плаванне, танцы, спевы, музыка і розныя рамёствы «полезные в смысле педагогическом».

Палацк. Мікалаеўскі сабор. Паштоўка.

У апошнім, сёмым класе гімназістам выдавалі стрэлбы. Перад выпускамі іх чакаў летні вайсковы лагер.

Паводле матэрываў лаўрэатэў, у першыя наўчальны год гімназія налічвала 333 выхаванцы супраць 18 здзевіці да васемнаццаці гадоў (221 праваслаўны, 109 католікаў, 18 лютеран, двое армян) і адзін мусульманін). Шмат вучняў, нават у малодшых класах, курылы. Як найцяжэйшае парушэнне дысцыпліны рэзвізоры адзначылі спяванне чатырма хлапчукамі рэвалюцыйнага гімнэ, за што «злачынцаў» бязлітасна адлічылі.

Рэзвізоры цікавіліся харчаваннем гімназісту. Уранні тыя атрымлівалі забічену або аўсяніну суп з булкай, або адзінаццатай гадзініне — па пірагу. Пасля абеду з трох страваў перад вячэрнімі быў яшчэ падвячорак — ка-валак жытніага хлеба.

Корпус і гімназія зведали тое, що у наш час називають «дзе-даушчина». У снежні 1868 р. вучні випускного класа на горкі яблык збілі жгутами піцілакніка. Расследуванне выявіла, що «они считали себя вправе так расправиться с младшим товарищем, нарушившим, по их понятиям, правило товарищества и забывшимся перед ними до непочтительности, а право это они основывают на памятных им примерах прошлого времени, когда они сами безропотно несли весь гнет старших товарищей».

Тым не менш, успамінаючи полацкае дзяцінства, я часам шка-дую, що вучуіся ў першай сярэдняй школе, а не ў Полацкай венчай гімназії. Мы, напрыклад, ніколі не грузіліся ўлетку са сваім настаунікамі і з дырэктарам у лайбу і не выпраўляліся па Дзвіне на экспурсю ў Бешанковічы — якраз той парою, калі там шумеў конскі кірмаш са скачкамі. А ў рэзэрвайной залі ў нас віслелі не рыцарскія пандыры і калекцыі старадаўнай збройі, а маральны кодэкс будаўніка камунізму.

Гімназісты — шмат хто быў з афіцэрскіх сэм'яў — уважліві сачылі за падзеямі расейска-турецкай вайны 1877—1878 гг. Жалобны спіс на мармуровых дошках корпуснага храма папоінчыў імёнамі полацкіх гадаванцаў падпалкоўніка Канстанціна Чарнова (загіну у бій расейскага карабля «Веста» з турецкім браніносцам), палеглых на баўгарскай зямлі капітана Паўла Базіллеўскага, штабс-ротмістра Васіля Ліцвінава і паручніка Іосіфа Ясівіча.

Натхнёныя перамогай пад Плеўнюю і здачаю войска Асман-паши, гімназісты замовілі ў свою царкву абраз у гонар святых Стэфана і Андрэя. Выкладчыкі ўтрымлівалі на

сабраныя сродкі лазарэт на дзесяць параненых і хворых афіцэраў. Шасцёра «клапачану» сталі ў той вай-не георгіевскім кавалерамі. Палкоўнік Мікалай Кутневіч атрымаў

крыж св. Георгія за бой пад Шыпкой. Генерал-маёр Васіль Бунакоў у дадатак да ордэна быў узнагароджаны золатой зброяй.

Гэты баявы генерал 6 снежня 1885 г. прымаў парад на святкаванні 50-годдзя корпуса. Кадэты запомнілі ўрачыстасць яшчэ і сваімі страйнікамі. Меню юбілейнага абеду, задаецца, задаволіла б і пераборлівымі гурманамі: 1. Суп з фрыка-дэлькамі. 2. Слаёныя піражкі з ялавічынай і яйкамі. 3. Заліўное з дзічыны і цяляціны пад соусам правансаль. 4. Смаканыя індычкі з брунсіцамі і печанымі яблыкамі. 5. Бісквіты торт з варэннем. 6. Мёд. 7. Цукеркі, яблыкі і вінаград.

Дзевяты дырэктар генерал-маёр Канстанцін Анчуцін застаяўся ў гісторыі корпуса як тонкі знаўца мастацтва і апякун музай. Ён запрасіў випускніка Брусьельскай кансерваторыі Маршала выкладаць кадэтам ігру на струнных інструментах. Тады, у 1888—1891 гг., у корпусе існавала прыстойны аркестр з сарака выканаваў. Да ліку гадаванцаў дырэктара-меізэната належыў вядомы ў свой час расейскі кампазітар С. Траілін, аўтар балетаў «Чароўная карона» і «Востраў фантазіі», оперы «Хаджы-Абрэ» і сімфанічнай пазэмы «Рыцар і Фея».

На змену вытанчанаму Анчуціну прыйшлі людзі менш узінёслага складу. Генерал-маёр Георгій Елчанінаў пачаў дырэктарства з таго, што амаль для кожнага кадэта набыў брашуру пад назваю «Поданне помощи мімоумершим от утоплення». Не колькі месяцаў гэтая наўку зрабілася ў корпусе ледзь не галоўнаю: яе выкладалі корпусныя медыкі, па ёй наладжвалі практичныя заняткі ў летнім лагеры.

Шэраг неардынарных падзеяў корпуснага летапісу прыпадае на пачатак 1900-х гг.

На збудаванне сваімі рукамі шлюпцы «Канстанцін» каманда з сямі кадэтаў зрабіла падарожжа ў

Рыгу. Выхаванцы ездзілі на экспкурсіі ў Москву, Паволжа і на Каўказ.

У 1903 г. дырэктар са шчаслівым трымценнем у голасе чытаў у Аляксандраўскай зале телеграму ад вялікага князя Канстанціна. Там паведамлялася, што маленьki князь Алег Канстанцінавіч здаў экзамен на паступленне ў першы клас Полацкага кадэцкага корпуса.

Вучылася яго высокасць, зразумела, адмысловым чынам. Сляпраша ў стаціў адправілі пагоны. Потым, каб юны кадэт меў уяўленне, дзе ён будзе пераходзіць з класа ў клас, дэпутаты выкладчыка і на-вучэнцаў павезла ў Санкт-Пецярбург шыкоўны альбом з малюнкамі і фатаграфіямі. На тытульным лісце была намаліваная ружовашчокая баярыня, што ўласбіляя Расейскую імперию, а за ёю ў павуцінні хавалася нешта непагляднае — алегорыя «цяжкай» полацкай мінуйшчыны.

Пачатак расейска-японской вайны натхніў палачану на патрыятычную маніфестацыю. 19 лютага 1904 г. натоўп выхаванцаў гарадской вучэльні з партрэтам імператара на-передзе, співаючы гімн, выйшаў па Верхнепакроўскай вуліцы на пляц перед корпусам. Кадэты сустрэлі дэмантрантаў крыкам «ура!», а іхні аркестр далучыўся да працэсіі, якая, абрастаючы гараджанамі, паднялася на Верхні замак. Там павятовы вайсковы начальнік палкоўнік Кепен сказаў прамову ў тым духу, што «Маньчжурия не может не принадлежать России».

Дэмантранты абышлі ўсе галоўныя вуліцы, памаліся ў Спаса-Еўфрасіннეўскім манастыры і выслушалі корпуснага палкоўніка Палта-рацкага, які з гаубіца гарадской вучэльні па-войсковому немудраге-ліста адчаканіў: «Сегодня в манифестации участвовали русские, поляки и евреи. Сохраняй каждый свою национальность, верь во что хочешь, но будь верным службой царю и отечеству».

Царскія войскі на Далёкім Усхо-

дзе цярпелі паразу за паразай. Су- цеху патрыётам даваў толькі ге- роізм абркунага японцамі гарні- зона Порт-Артура. Яго сухапутнаю абаронай камандаваў адзін з найта- ленавіцейшых расейскіх военачаль- никіў таго часу гадаванец Полац- кай вайсковай гімназіі генерал Ра- ман Кандраценка.

У Полацк народжанага ў Тыфлісе хлопчыка прывезлі ў 1867 г. Атэстациіны сыштак кадэта Кандра- ценкі паведамляе, што гэта быў «рэлигіозны, спокойны мальчик, вдумчивый и правдивый, с мелан- холіческай и нежнай натурой».

Ён закончыў гімназію па 12-балавай сістэмі з адзнакаю, пасля Акадэміі генеральнага штаба служжыў у Беларусі і ў лістах, між іншым, паказаў прыстойнае веданне полац- кай гісторыі. Сучаснікі адзначалі падабенства ягонага характру з на- тураю талстоўскага капитана Тушы- на. Задоўга да вайны з японцамі ён падаў начальнству паспяхова па-кладзены пад сукно рапарт аб не- падрыхтаванасці расейскай арміі да баявых дзеянняў.

Абаронцы Порт-Артура бачылі генерала ў самых небяспечных мес- цах. Ён нярэз сам вадзіў палкі ў атаку, а як веаны інжынер за ко- мія месяцаў умацаваў пазыцыі гарні- зона лепей, чым ранейшае каман- даванне за сем папярэдніх гадоў. Аднак вароже кальцо сіцілася ўсё шчыльней. Японцы безупынна бамбардавалі фартэцу з сушки і з мора. Аднойчы снарад трапіў у бліндаж, дзе генерал праводзіў афіцэрскую нараду.

Астаткі былога полацкага кадэта ўрачыста, з узделам корпуснай дэ- легаціі палачану, хавалі ў Аляксандра-Неўскай лаўры.

«Душою обороны Порт-Артура,— напіша ў аўтабіографічнай книзе «Путь русского офицера» А. Дзя- никін, — был генерал Кондратен- ко, и, если бы его не сразил не- приятельский снаряд, крепость про- держалася бы, быть может, еще несколько недель. Во всяком слу-

че, гарнізон виказав доблесть небудьчайну. На незаконченних і далеко несовершених верках крепості гарнізон силою в 34 тисячі в течіє 233 днів отбивав яростні атаки японців, удерживав почти третю японську армію, т. е. 70—80 тисяч, не считая пополнень. На гібелі Кандраценкі адгукнуліся бадай усе буйнія газети світу. Ангельські кареландент Нар-ригард у репортажах з фронту на-вав сцияджау, що, каб не гзати смерть, Порт-Артур мог бы виста-яча.

Жицьцё корпуса ў революцію 1905—1907 гг. ягоны летапісец пад-папкоўнік Вікенцеў малюе лаканічна і з уласцівай яму непривычною да яүрэяў: «17 октября 1905 года височайшим манифестом России были даны разные свободы, но этот величайший акт милосердия Русского Государя был истолкован врагами Отечества по-своему, и давованная свобода проявилась по всей России в диких, необузданых проявлениях, заливая русскую землю слезами и кровью. Погоц, населенный евреями, тоже принял участие в этой анархии и разнозданности. В это тяжелое время жизни заведения, благодаря бдительному надзору, ничем не нарушилась; правда, в некоторые дни кадеты совсем не выводились гулять на плац, где происходили сборища манифестантов-евреев. Последние чувствовали себя хозяевами положения; часто среди них раздавались бессильные угрозы по адресу корпуса и кадет, которых в насмешку они звали опричниками.

Безумное проявление злобы и преступности наполняли собою столбцы газет левых и еврействуючих партій. К счастью, весь этот поток грязи и инсинуаций по адресу ко всему русскому не коснулся корпуса, и если расшатанность дисциплини среди кадет замечалась, то их патріотические чувства не были поколеблены, и они остались верными доброй славе полочан».

«Расшатанность дисципліни» ви-ялялася ў «массових заявлениях неудовольствия», дзёрзкі размовах з выкладчыкамі. «Кадеты целыми группами позволяли себе частые отлучки в город, на Двину и даже на другой ее берег, где устраивались кутежі». Незвычайную па-пулярнасць набыло старое захапленне кадэтав — вылазкі ў падзем-ные хады, што пачыналіся з корпусных будынкаў і з Мікалаеўскага сабора. У лёхах можна было цікава бавіць час, шукаючи скарбы, распіваючи побач са шкілетам далека-га продка віно або прости хаваючи-ся ад гневу начальства. Змагаючи-ся за дысцыпліну, дырэкцыя за-гадала заваліць лёху пад корпусам і надзеяна замураваць усе ўважа-ды і лазы.

Наводзячы парадак, дырэкцыя зрабіла стаўку на «смягчающее и облагораживающее влияние ис-кусства». У корпусе ладзіліся літа-ратурна-музычныя вечарыны і спек-таклі, у якіх давалялася ўдзель-ніца дамам і паненкам. Глед ста-ражытнымі скляпеннямі спявала вя-домая капэла Д. Славянская, вы-ступалі гастралёры з пецярбургскіх тэатраў. Падтымліваць баявы дух і традыції закліканы быў рукапісны кадэцкі часопіс «Полочанін», трэы нумары якога выйшли ў 1906—1907 гг.

Улады, як чорт крыжа, баяліся праяваў сепаратызму і сацылі, каб на чале корпуса не апынуўся прад-стайкі мясцовага дваранства. Да ўраджэнцаў Беларусі належыць толькі трынаццаты па ліку дырэк-тар генерал-маёр Мадзст Чыгір. Здаецца, у прыхільнасці да музай ён мог паспрачацца з Анчуцінам. Кадэты ставяць камедию Аляксандра Астроўскага «Своі люди — сочтёмся», адзначаючи вялікім лі-таратурным вечарам 100-годдзе Го-голя. Канцэртуючы корпусны хор, ансамбль балалаечнікай, струнныі духавы аркестры. Кадэты захап-ляючыца барацьбой і гімнастычны-мі практикаваннямі. Да барцоў і

гімнасташаў далучаюцца жанглёры ды клоуны, і горад ужо гаворыць, што ў корпусе вельмі нават пры-стонны цырк.

Пры гэтым дырэкторы ў Аляксандраўскай зале корпуса быў па-стайлены бюст-помнік Раману Кандраценку. На цырымоніі прысутнічала каралева Грэцыя Вольга, што прыбыла ў горад з нагоды пераносу мошчаў святой Еўфрасінні. У tym самым, 1910 г. корпусу стукнула семдзесят пяць. Да юбілю і выйшла няраз цытаваная тут книга Вікенцева. Дзякуючы яму, мы ведаем, што корпус даў адкуацию і выхаванне тром тысячам афіцэ-раў расейскай арміі. Чатырнаццаць з іх былі на той час георгіеўскім кавалерамі.

Прамаўляючы да першых кадэ-таў, епіскап Смарагд хацеў бачыць іх вернымі слугамі праваслаўнага трона. Шмат хто з гадаванцаў корпуса меў сваё ўяўленне пра ававязак перад Бацькаўшчынай. Ра-сейскі дэмакрат Мікалай Агароў ад-ночы трапна назваў кадэтав пакут-нікамі, якіх вузкае, нярэдка ту-пое і бесчалавечнае выхаванне «домучило до разумения свободы».

З тых, для каго свобода была не абстрактным паняццем, — выхаванец корпуса украінскі шляхціц з Палтаўшчыны Андрэй Патабня. Прарашыкам ён трапіў служыць на польскі землі і стаў адным з кіраунікоў падпольнага «Камітэта расейскіх афіцэраў у Польшчы». Быў знаёмы з Герцэнам, з поль-скімі революціянерамі Яраславам Дамброўскім і Зыгмунтам Серакоў-скім. Калі край паўстаў, былы по-лацкі кадэт не бачыў іншага выйсця, апрач пераходу на бок інсургентаў. Жицьцё Андрэя Патабні аба-рвалася на дваццаць пятым годзе ў баі з карнікамі пад Кракавам, калі мястечка Пяскова Скала, дзе захава-лася ягоная маўгіла з мемарыаль-най плітой.

Афіцыйны спіс кадэтав «палача-наў», забітых ці памерлых ад ра-

наў, сведчыць, што не ўсе яны за-гінулі так годна, як Патабня. (Яго ў гэтым пераліку, вядома, няма.) Прарашычка Эдуарда Дамброў-скага сцурэла ў 1845 г. куля валь-налюбнага каўказскага горца. Капі-тан Мікалай Абухаў сканаў ад ра-наў пасля бою з «польскими мя-тежнікамі». Паручнік Фёдар Сан-дзецкі быў пасечаны шаблямі ў за-хопніцкім паходзе расейскага вой-ска ў Туркестан. Забіты «при по-давлении бунта» ў 1906-м паруч-нік Уладзімір Нішчынскі. Прозвіш-чы кажуць: большасць гэтых афі-цэраў — не з расейскіх дваран-скіх фамілій, а ся шляхта далуча-ных на заходзе земляў. Значыцца, гінулі за чужую палітыку, чу-жыя інтарэсы. Нехта запіваў сумлен-не гарэлкою, як капітан Пора-Леа-новіч з навэлы Уладзіміра Карап-кевіча «Паром на бурнай рацэ». А нехта аддана і без сумневаў служыў «Отечеству», што душыла ягоны падняволны народ. Кожны рабіў свой выбар.

У Полацкім кадэцкім прайслі юначыя гады яшчэ адной выйтіні асобы, палачаніна па нараджэнні Дзмітрыя Кайгародава. Развітаўшыся пасля корпуса з вайсковым жыццем, ён заслужыў у сучасні-каў імя бацкі расейскай фенало-гії, летапісца прыроды. Колішні кадэт унікліва вывучае лясную гас-падарку ў Нямеччыне, Швецыі і Швейцарыі, у трыццаць шэсць га-доў робіцца прафесарам. Дзесяць выданняў вытрымлівае ягоная адра-саваная педагогам і дзецям кні-га «Беседы о русском лесе».

Вежы Сафійскага і Мікалаеўска-га сабораў, корпусныя калідоры і класы снілі сакратар Рәсейскай Акадэміі навук, аўтар кніг пра вайну 1812 г. і Крымскую кампанію Мі-калай Дубровін, расейскія гісторы-кі Васіль і Міхail Сямёўскія, вядомыя вучоны-механік Віктар Кірпічоў і ягоны брат Ніл, таксама буйны на-вуковец, які займаў пасаду стар-шини расейскага Паветраплавальна-га камітэта. Полацкім кадэтам быў

літаратар Уладзімір Тунашэнскі, чын п'еса «Губернскай Клеапатра» ў канцы XIX стагоддзя часта ставілася на сталічных і правіційных сцэнах. У корпусе вучыўся аўтар вядомага гістарычнага рамана «Порт-Артур» Аляксандр Сцяпанав.

каў і ўсё ж знайшоў і даставіў у музей метэарыт, што калісьці ўпаў у яго на вачах паблізу горада.

Напэўна, ад бацькі, уздельніка севастопальскай абароны ў Крымскай вайне, ён успадчыў невераходную смеласць. Калі ў Слоніме з'яві-

Гаворка пра выпускнікоў корпуса шмат страціц, калі не ўзгадаць светлая імя Іосіфа Стабройскага — археолага і гісторыка, заснавальніка Слонімскага гісторычна-краязнаўчага музея, унука паўстанца 1863-га, прыкутага да тачкі на царскай катарзе. Пакінушы горад каўдзіцкага юнацтва, ён скончыў Маскоўскі археалагічны інстытут, у чыне палкоўніка прыйшоў першую светную вайну (тады, дарэчы, корпус перавялі з Полацка ў Сумы), криху пасплужыў у Чырвонай Арміі і вярнуўся ў родны Слонім.

Стаброўскі быў сынам афіцэра, да апошніх дзён не здымашы шыняля, ды наявукоўня інтарэсы перамаглі ў ім прафесійная вайскоўца. У Слоніме вы паучыце пра яго сапраўдныя легенды, у якіх, аднак, няма нічога прыдуманага.

Гонарам Страбоўскага была ягно-
ная калекцыя, што легла ў аснову
гарадскога музея. Сабраныя гэтым
апантанам чалавекам рагрысты
ўпрыгожылі б любы ёўрапейскі
музей: галава паганскага ідала, пер-
шае выданне Статута Вялікага Кня-
ства Літоўскага 1588 г., аўтографы
Карамзіна, Дзяржавіна і Льва Тал-
стога, лісты Пушкіна да Натал-
лі Ганчарова... Паўстаўгоддзя ён шу-

кау і ўсё ж знайшоў і даставіў у музей метэарыт, што калісьці ўпаў у яго на вачах паблізу горада.

Напіуна, а бацькі, уздельника севастопольських абаронь у Кримськай вайне, ён успадчы наверагодную смеласьць. Калі ў Слонімі з'явіліся фашисты, Стаброўскі запакоўваў і хаваў свае экспанаты. Нямецкі афіцэр зайшоў у музей акурат гады, як сівы сямідзесяцігадовы дэйзрэктар здымай ўса сцяны карціну Верашчагіна. «Русские этого не понимают. Верещагин место в Дрездене», — сказаў няпрошаны візітант, тыцынушы гаспадару пальцам у жывот. Палацкі кадэт за-круціў «мастактвазнаўцу» дулю і толькі нейкім дзівам пазбегнуў смерці.

Свой зямны шлях ён завяршыў у 1968-м, на дзеяноста дзесятым годзе жыцця.

За чатыры гады да гэтага выканкам Полацкага гарддскага Савета дэпутатай працоўных прыняў ўказашненіе № 6 «О поощрении работников, участвовавших в выполнении спецзадания»: «За хорошо выполненные работы по обрушению здания бывшего кадетского корпуса наградить Почетной грамотой товарищей Карагодина А. И. и Долголюбова А. Н. Объявить благодарность капитану Шульженко Г. Я., товарищам Ходасевичу С. Г., Кулаковскому Н. А., Попуцевичу В. М. Председатель исполнкома Н. Клещинская. Секретарю П. Петрову».

У кожнай эпохі свае герой.

Даследуванні і меркаванні

ГАЙ ПІКАРДА

АЛЕГАРЫЧНАЯ ГЕРАЛЬДЫКА ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

і кароткі дапаможнік па беларускай геральдыцы

ТЫГУЛЬНЫ ЛІСТ «БІВЛІІ РУСКАЙ»

Франтыспіс Бібліі, надрукаванай у Празе,— вельмі цікавая квазігеральдyczная кампазіцыя. Дэве вертыкальныя вінкеткі па краях узорыста ўпрыгожаныя макавым лісцем і гарохам, разам з арнаментальнай застайкой і рамкай унізе размешчаны так, каб пакінцу прастакутнік у цэнтры з друкаванымі кірыліцай словамі тытулу. На застайцы — адзіны сіметрычна паастаўлены шчыт без анякіх малюнкаў. У ніжній рамцы — два шчыты аднолькавай формы, размешчаныя ў традыцыйнай манеры; на адным з іх матыйsonца і месяца,вязаныя з асобай перакладчыка й рэдактара кнігі — Францішка Скарыны, кляйно ў форме ключа ці каткігі на другім шчыце асацыеноца з памочнікамі партнёрам беларускага гуманіста, але імя ягонае застаетца не вядомым. Абодва шчыты аднолькавых памераў і, знаходзячыся побач, як традыцыйна вядзенша ў

Тытульны аркуш Бібліі (Прага, 1518). Геральдична ён уяўляе сабой г. зв. Cabinet d'armes выдаўцоў. Верхні чысты шытъ, безумоўна, прадстаўляе Боскага Аўтара Бібліі — Святога Ягову.

беларускай геральдышы, намякаюць на пэўную лучнасць або супрацоўніцтва ўладальнікай гербай. Шчыты у застаўцаў быў наўмысна пакінуты чыстым, безумоўна, як алегорыя і, магчыма, як напаўжартвойны намёк на боскае аўтарства. Кнігі: уесь ансамбль утварае тое, што ў геральдышы завецца cabinet d'armes і выкарыстоўваецца тут як зручны спосаб паказаў гербы тых, хто меў дачыненне да выхаду кнігі.

Алегарычны сэнс двух ніжніх шчытоў можа праліць больш святла на постасці і рысы магчымых выдаўцу.

ХРЫСЦІЯНСКІ ГУМАНІСТ

Мы ўжо разглядалі Скарынаву эмблему сонца і месіца ў геральдичным кантэксце і як простую зорную эмблему і сымбалічны кръх, і як іншасказ, і — зноў жа ў біблейскім кантэксце — як эмблему Ізахара. Аднак трэба сказаць і пра іншы магчымы сэнс, гэтым разам у агульным кантэксце містыцызму ранняга Рынесансу і такіх паняццяў, як алхімічнае сонца.

Гэта не азначае, што Скарына быў своеасаблівым рэнесансавым магам накшталт Джардана Бруна, доктара Джоні Дзі, Жана Бадэні, легендарнага доктара Фаўста ці іншых магаў пазнейшай пакара, якія выганялі духаў і ўваходзілі ў змову з сіламі цемры, каб здабыць наўковую веду і ѿчесце ў гэтым свеце. Ен належаў да ранейшага і наогул больш усіх рахманага пакалення мысліроў, якія хоць і імкнуліся вызваліцца ад сяроднявечнай схаластыкі, аднак не спяшаўся безаглядна заглыбіцца ў плынь новаадкрытае гэбрейскае, грэцкае і рымскэ антычнасці і бісплённага засвяення сучаснай наўкі. Скарына належаў да прамежкавай школы рэнесансавага неаплатанізму з яе «магічнай» сутнасцю, якую ціпэр пачынаюць

трактаваць як вядучую сілу, што скіроўвала чалавека да падканторольнага даследавання свету. Тут Скарына, здаецца, спаборнічае са сваім сучаснікам Мікалаем Капэрнікам, чыё рэвалюцыйнае паняцце Сонечнай сістэмы было навеяна «Алхіміяй», кнігай напаўлена дарнага мысліра трэцяга стагоддзя да н. Х. Гермеса Трысмігістуса. На яго Капэрнік паклікаеца пад дыяграмай сонца ў цэнтры сонечнай сістэмы: «У сяродзіне ўсяго знаходзіцца Сонца. Но хто паставіць гэтыя вялікія святнікі ў іншое месца гэтага найцудоўнайшага храма, адкуль ён асвяляў бы ўсё адразу? Таму некаторыя завуцъ яго сусветным ліхтаром, іншыя — розумам, іншыя — валадаром. А Трысмігістус называе яго відочным Богам».

Скарына быў выключна высокадукаваным чалавекам, які, прагульваючыся з каралімі, не губляў сувязі з народам. Ен мог разважаць аб працах сваіх калег-медыкаў Марцілья Фічына (1433—1499) і Карнэлюса Агрывы фон Нэтельгайма (1486—1535), а таксама Эразма Ратэрдамскага (1469—1536), мысленне якога відавочна ўплывала на Скарыну, але вёласных творах стараўся не ўцягваць чытачоў у навамодныя, высокія і патэнцыяльна небяспечныя метафізічныя канцепцыі. Ен быў дасведчальным лекарам души і цела, і «ягоныя лекі ад немачы веры былі лекамі вучонага-гуманіста, які аддана веры ў дзеянасць добра адрэдагаванага тэксту. Сродкам стала выкарыстанне вынаходства друку дзеля даступнасці галоўных хрысціянскіх тэкстуў» (Ф. Бійт).

Скарынавы Прадмовы былі шэдэўрамі дзеля іх бліскучай і часта паэтычнай прастаты: ён не звартаўся да вучоных-каспалітаў, што вядуць вытанчаную, свешкую эразміянскую гутарку, але пісаў «ко чти и ко похвалъ Богу в Троици единому и пречистой его матери

Марии, и всем небесным чином и святым Божым, а потом к пожитку послеполітого доброго» народу. Разам з тым ён быў абананы ў шматбаковых інтелектуальных пошуках, уключаючы рэнесансавы містыцызм і юдаэ-хрысціянскую Кабалу, гатав «дрэва сымбалічных каштоўных камянёў, што ўяўляе сабою дактрину сусвету як рызніцы Гасподні». Свае ўласныя веды і вялікі досвед у гэтай галіне Скарына ставіцца на службу біблейскім тэкстам, каб паказаць у кожнай ражы перавагу Боскай мудрасці над чалавечай.

Першым са Скарынавых друкаваных перакладаў пасля «Псалтыра» была, бадай, найбольш краяльная з усіх кніг Мудрасці — «Кніга Іова», — магутнасць творчага сілы зварот да дапытлівага розуму, вучонага ці не, кніга пра паходжанне цудаў Тварэння і чалавече мудрасці. Як і пасльмы, пытанні, якія разважаюцца ў кнізе, аформлены цудоўна пазіўяй Старога Запавету, калі Стваральник правярае глыбіню чалавечага спасціжэння недасяглых твораў Боскага мудрасці: «Кто ест дождю отець, или кто родиль кропль росы. Зъ чего чрева вышоль ест лъдъ, и мразъ с небеси кто сплодиль. К уподобию каменя воды утвржаются, и плоцкота бездны стискается. И мочи ли будешь споiti ближащие зvezды Власожелце: или кругъ Возу звѣздыного розвязати можешли... Кто положил во чревахъ людскихъ мудрость или кто даль петухови разумность». Іоў на ўсё гэта вымушаны адказаць толькі: «Азъ еже глаголахъ неразумни отвешати что могу».

Калі Скарыну трэба было сказаць чытачам нешта складанее ці глыбокае, ён, як і Даюрэ, аддаваў перавагу алегарычнай ці геральдичнай ілюстрацыі, каб не каламуцца першародную чысціню біблейскіх тэкстаў каментарамі. Уздзейнне выявы было вельмі

моцнае — і неабходнае ў свеце, дзе мноства простых людзей і вялікая частка арыстакратыўных былі неіспытаваны, але тым не менш у вышэйшай ступені разумных і здольных глыбока зразумець і зрабіць выносавы з простых тэкстаў і выразных ілюстрацыяў. «Простыя» людзі Русі часта наведвалі візантыйскую літургію, якую сам Скарына дасканала ведаў, і добра судадослі вобразнасць кніг Старога Запавету ў словах літургічнай Ірмазі ці ў іканографіі з падзеямі Новага Запавету — Майсей пераходзіць Чырвонае мора, Іона ў кітоўскомі страйніку, Райскэ дрэва й святы Крыж, Хрыстос і другі Адам, ангельская каранаць маці Божай, вобоз Боскай Мудрасці — Agia Софія, анёлы вакол Скіні ці пустая магіла. Такім жа чынам, пераконваў Скарына, Святое Пісьмо змяшчае пасланне ў цяпершчыну, якое сучасная наука пры ўсіх даследаваннях не можа ані авергнуць, ані перасягнуць, а толькі ўзбагаці новымі перспектывамі і асвяжыць новымі мастацкімі формамі. Можа, таму ён выяўляе біблейскіх герояў у сучасных яму воротцах і стылі. Ягоны Хрыстос Пантакратар ходи больш натуралистычны і менш абстрактны, чым на ранейшых фрэсках, прыкладам, майстру Андрэя, прыдворнага іканографа вялікага князя Ягайлы, але ўсё роўна застаецца такім жа величным Пантакратарам, харектарным для беларускай візантыйскай гатыцкай традыцыі.

І сапраўды, у сваёй «Прадмове» да ўсіх Біблій Скарына ідзе далей і паказае, з якой сімпатый ён ставіцца да меркавання Карнэлюса Агрывы Нэтельгайма, выказанага ў кнізе «De vanitate scientiarum»: усе науки марні і бескарсыны, і адзінае прыстанишча ад няяўнасці чалавече веды — вера ў Святое Пісьмо. Скарына, аднак, змякчае гэты тэзіс, падкрэсліўшы, што «Св. Пісьмо само — крыніца науки і сямі вы-

зваленых мастацтваў, якія захоўваюць каштоўнасць для чалавецтва, нават калі яны і «быти ми-нуціе».

Падобным чынам Скарыны паказаў сваё зацікаўленне паняццямі, заснаванымі на тэкстах алхімічнага «Асклепіуса», на які спасылаюцца таксама Капэрнік і Агрыпа і які тычыцца ўзнáулення лепшага свету, у якім «Бог верне свет да першаснай прыгажосці, каб свет ізноў мог быць варты багавейлівасці і пакланення; Бога, творцу і адбudoўніка гэтага вялікага твору, ухваліца людзі, якія будуць праводіці час у беспера-пных мілітаў і блаславеннях». Агрыпа, аднак, як герметык пра-гназуе наступны этап і, «як рэнесансавы маг, прапануе чалавеку ўладу над прыродай і патаемнае сумоё з ёю, якія Адам меў да грэхападзення, пакуль не згубіў свой дар праз грэх» (Ф. Ейтс).

Здаецца, Скарыну больш вабіць аргіналны тэкст Св. Пісьма, які судносіцца з усходнім літургічным сымбалізмам і які ён мае на ўвaze менавіта тэкст, а не гер-метычную канцэпцыю ці глыбінны сэнс, які просты чалавек мог палічыць надта цяжкім для зра-зумення, дый духоўным уладам гэтага магло падацца небяспечным. Шмат спекулятыўнай бязглаздзіцы было напісаныя пра меркаваныя канфлікты Скарыны з інквізі-яй, пра немагчымыя па часе «су-вазі» з антырытарыямі і сацы-ніянамі, — пры амаль поўнай ад-сутнасці намёкаў на падобнае ў ягоных тэкстах ці ілюстрацыях. Ён цалкам усведамляў небяспеку, якая можа вынікаць з малых ведаў, і цяжкасць паглыблення ў цымянія або містычныя тэксты і, відавочна, ухваляючы гэта, звартаў увагу, што «и евреи людом мла-дым пред тридесетм леты не давали им [кнігі Быцця, Езекііль-прапорка і Песні Песняў] чести для великих тайн, еже замыкають в

собъ книги сие, понеже суть над ро-зум людскій».

Ілюстрацыя да кнігі «Мудрасці Божай», як і іншыя Скарынавы гравюры, паказае ў левай ніжнай чвэрці ягоны щыт; тэхнічна ён адзін з лепшых у пражскім вы-данні Бібліі першадрукара. Се-

Премудроства Божія ~

Гравюра з тытульнага ліста кнігі «Мудрасці Божай». Эта гравюра асабліва цікавая дзяля яе відавочна герметычнага зместу. Яна разам з білікучым дрэврэзатам з «Песні Песняў», відаць, выўляе сутнасць Скарынавага за-цікаўлення містычным працьтвамінніем книг біл-лайскай мудрасці. З кабалістычнага гледзішча ўесь свет жывіцца вада з ракі, якая цячэ з Эдэму — з узвышшага раю — і нясе наебеснае блаславенне. «Капі Царства наебеснае сідзе на зямлі ў выглядзе першых злімных пладоў, зміні-і ўздымяцца і стане роінам наебесам». Аба-візак Чалавека даглядае гэты сад, як рабіў Адам. Што да Наветы з гравюры да «Песні Песняў», якая складае частку Боское прыроды, «на — Ружа Свету і з іншага гледзішча ёсьць сада» (гл. Уйт, «Святая Кабала»). Магчыма, пазнейшэ віrtанне Скарыны ў Прагу ў якасці ка-ралёўскага садоўніка — добры ўзор рабмана-га хрысціянскага містыцизму, які не страціў ак-туальнасці і ў наш экзагагічна заклапочаны час.

дзячы на кулі ў атачэнні воблакаў і ў суправаджэнні двух херувімаў, рэнесансавы Хрыстос Пантакратар, у тыповай візантыйскай позе, леваю рукою трымае разгорнутую Біблію, а правую ўзняў нібы ў блаславеніі, але не вертыкальна, як звычайна, а нахіленую ўлева. Ку-

ля, на якой сядзіць Пантакратар, утрымлівае краявід з дрэвамі, кустамі, расадаю і травой. Па даліне паміж узгоркаву цічэ на заход рака Эдэму. Справа ўнізе — постасць у мантні вучонага. Чалавек стаіць на каленях, гледзячы на ландшафт і ўзімўшы руки ў жэсце глыбокай пашані.

Гравюра ўяўляе сабой асабліва цікавую герметычную алегорыю найперш таму, што перакладае да найдробнейшых дэталяў у маліяў-нічную форму дахрысціянскі вобраз Асклепіуса Гермеса Трысмэ-гістаса — з крыніцы, вядомай Ска-рыну, — вобраз свету, узноўленага ў першаснай прыгажосці, свету, вартага багавейлівага пакланен-ня, свету, які творца адбудаваў і здабыў вечныя міліты і хвалу ад укленчанага мага. Эта ідаліза-ваны вобраз містыцызму Адама, у якім асвечаны чалавек укленчвае, прачашчоны да прыроды, як рабіў і першы чалавек Эдэмскага саду да грэхападзення. Тут багавейлівасць выказае сам Скарына і ў аблічы хрысціянскага мага ці Адама-са-доўніка (якім ён пазней зрабіўся пры двары караля Фэрдынанда ў Празе) праста захапляеца дасле-даваннем свету, раскрытага пе-рад ім.

Аднак на гэтым алегорыя не сканчаецца. Творца — гэта Пан-такратар, вобраз Хрыста ў чыста візантыйскай інтэрпрэтацыі. Узня-тая рука можа азначаць, лічыў Л. Баразна, што «Хрыстос блага-слаўле юнака ў мантні вучо-нага». Але, можа, у нахіле руکі траба бачыць (як і ў некаторых творах традыцыйнай беларускай іканаграфіі) зусім не бласлаўленне вучонага на даследаванні і ад-крыцці, а жэст, які паказае на разгорнутую кнігу Слова Божага? Хрыстос нагадвае просьбіту — і чытчу — словамі св. Рыгора Вялі-кага, якога Скарына цытуе даслоў-на, пра тое, што абсалютная веда знаходзіцца ў Божым Адкрыцці, да якога могуць звяртацца ўсе лю-

Дэісус Маркіяновіча (1758). Хрыстова рука на гэтай беларускай іконе паказае на Слова Божага, якое утрымлівае пасланне чалавецтву.

дзі — старыя і маладыя, вучоныя і прости. «Святое Писмо все иные науки превышает, понеже егда бывает чено, под простирами словами замыкает тайну. И тако младенцем и людем простирам есть наука, учителем же и людем мудрым подивление».

У Скарыны ніяма нічога ад Агры-павага духоўнага вагания паміж акультаўна філасофій і простираю праўдай Св. Пісьма. Ен выбірае добрае думы і талерантны хрысціян-скі гуманізм Эразма: «вяртанне да простага вучэння Св. Пісьма, вяр-танне да чыстае, добрае науви, якую знаходзім у не менш свя-тих кнігах, кнігах айцоў царквы». Для Скарыны навукі і мастацтвы — не альтэрнатыва Боскай праўдзе Бібліі, але хутчай нату-ральны і непасрэдны прапрац яе.

Тут Скарына, здаецца, падзяляе думку Філона Юдзейскага (13 г. да н. э.— 54 г. н. э.), на якога як на «Філона філософа» спасыла-

еца ў сваёй Прадмове да «Кнігі Мудрасці Божай». У свой час Філон заўважыў, што некаторыя габраі пакідалі традыцыйную біблейскую веру на карысць элінізму, і вырашыў паказаць, што паміж дзвюма верамі няма супяречнасці і што алегарычна інтэрпрэтацыя Святога Пісма дапамагае адкрыць патаемную праўду. Ягоная філософія паўплывала як на неаплатаністах эпохі Рэнесансу — такіх, як Марсіль Фічына з Фларэнцыі, гэтак і на юдэа-хрысціянскіх кабалістаў, як Аргыла фон Нетэльсгайм з Кёльна і Сімфер'ен Шамп'е з Ліёна, чыёй мтай было адкрыць Бога праз таемны сэнс Св. Пісма, разумення якога маглі дасягнуць адно пасячонаў. З гэтых тлумачэнняў вырасла Патаеннае Вучэнне — Кабала, — як своеасаблівае і заснаванае на Бібліі пашырэнне Божага адкрыцця. У кабалістычнай інтэрпрэтацыі грахом Адама і Евы быў не плён наўясне памылкі ці капрызнага reccadillo, але паказаная алегарычна перамога пачуццёў часткі чалавека над ягонаю інтэлектуальнай часткай. Такім жа чынам сапраўдны сэнс словаў жанчыны-эмзі Эдма — гэта алегорыя, зразумелая толькі тым, хто добра знаеца на Кабале.

Адсюль вынікае шматлікны сымбалізм, скаваны, напрыклад, у знаку сонца і месяца, эмблеме гандляра Ізахара, якую Скарына выявіў на гэтульскіх гравюрах, і не толькі ў фізічных, касмічных, геральдyczных і герметычных атрыбуатах гэтых небесных целаў, але і ў багатым сымбалізме сонца Праведнасці ды іншых алегарычных вобразах літургічных тэкстau візантыйскай царквы (ён засведчыў свою ўнікальную абазнанасць у гэтых вобразах пры пазнейшых віленскіх публікацыях). Ключ да ўсіх алюзій, аднак, скаваны ў Бібліі, як Скарына паказвае, напрыклад, супастаўляючы свае геральдичныя эмблемы з словамі bla-

славенняў Ізраілевага і Майсеевага.

Цяжка здагадацца, на сколькі сур'ёзна Скарына збраўся выкарыстоўцаў уласных хрысціянскіх кабалістычных тлумачэнні пошуку сучасных яму паралеляў да эмблемаў Дванаццаці племяўнаў. Тут же меў выбор з многіх выдатных сем'ёў Вялікага Княства, не кажучы ўжо пра ягонае тонкае пачуццё гумару да замілаванне да скокаў і добрага пачастунку. «Кабалізм», — піша К. Рэксрот, — магчыма, адзіная рэлігійная плынь гнаствічнага тыпу, якая цалкам замыкала кола, ствараючы таямніцы і тлумачачы іх, хаваючы сакрэты і раскрываючы іх, нарашце, вяртаючыся зноў да найвялікшэя таямніцы, з якой яна пачалася». Хутчэй за ўсё, Скарына дайшоў да зразумення гэтага і адпаведна стварыў свае сцягі больш як займаныя ілюстрацыі і ключы да метадалогі юдэа-хрысціянскага кабалістычнага разумення, а не каб праўлюстраваць містычныя біблейскія сувязі паміж Боскай мэтай на Сінай і ўчынкамі славутага дому Радзівілаў падчас татарскіх нападаў на Вялікое Княства ў XVI ст.

Што ж да ягонага ўласнага ўдзелу ў вайсковай службе, калі такі быў, дык тут канкрэтную інформацію могуць даць спісы і архівы гетманскай канцылярыі Вялікага Княства пры князю Канстанціне Астрожскім (з 1498 г.), а не Кабала — інфармацыя пра тое, ці заслужыў вершнік Скарына свае шпоры і маральнае права на герб падчас войнаў з татарамі.

ЗАГАДКА ЗЭБУЛОНА

Мы ўжо казалі пра розныя загадкі наконт пяцітаральнай эмблемы ключа ці катвігі на ілюстрацыях да пражскіх выданняў і пра яе верагодную сувязь з асобаю памочніка ці нават партнёра Скарыны ў ягонай велізарнай працы дзе-

Партрэты барадатага святара Арону з «Кнігі Выходу» могуць прадстаўляць Скарынавага партнёра ў выглядзе Зэбулона з гравюры «Марш Дванаццаці племяўнаў». У ключавым фрагменте Прадмовы да «Кнігі Суддзяў» Скарына згадвае «пастырёў» і «дактароў», якіх Прадбаннысць пасылае разам з «князямі і ваяводамі», каб барапіцы раскрайныя хрысціян. Многіх першадрукавых былі святарамі, а дабрачынны Арон намаляваны тут з узантыйскімі пальцемі, што азначае блаславенне святою Тройцай. Арону партрэт — магчыма, старазапаветны дэйнак Зэбулона — адпавідае партрэт самога Скарыны, які маліваў сібе ў выглядзе новазапаветнага эвангеліста і лекара св. Лукаша, святога заступніка Скарынавага кампаньёна.

ля перакладу, набору, ілюстравання, друкавання і распаўсяходжвання Бібліі. Гэтая эмблема паслядоўна з'яўляецца ў пражскіх і пазней віленскіх выданнях як друкарская марка. Відавочна, што ўладальнік эмблемы — чалавек не простага стану, бо Скарына быў даволі высокай думкі пра сябе і пра сваё кола і, безумоўна, не ўзяў бы ў памочнікі ці партнёры нейкага друкарскага вучня, узняўшы ягоную эмблему разам са сцягамі імператара Максіміліяна, караала дацкага Крыстыяна II і мноства магнатуў Вялікага Княства.

Безумоўна, тут выступае асаба высокага становішча, чалавек, магчыма, старэйши і больш дасведчаны за Скарыну, якому ў 1517 г. не спонілася яшчэ і трыццаць. Верагодна, што менавіта ён пасвя-

ціў светлага разумам маладога студэнта з Полацка ў друкарскае мастацтва.

Імя Зэбулона ўвесь час у Пяцікніжжы стаіць поруч з імем ягонага брата Ізахара, а біблейскім якасцямі Зэбулона быў сумленнасць і вернасць («не двудушны»), і дзеля гэтых дабрачыннасцяў ягонага маці Лія лічыла яго часткай свайго «добрага набытку». Яго звязвалі з марской гаванню: «і будзе ён як прыстань для караблёў». Традыцыйна эмблемай ягонага племя быў карабель. У гравюры «Марш» за сцягой-унікам Зэбулона велична крочыць барадаты чалавек з баювоя сякераю («Тапаром»), і не было бы нічога дзіўнага, каб гэта бытлы рысы са мага Скарынавага кампаньёна.

Выява катвігі на кляйнне Зэбулона намякае на сувязь з морам. Але добра знаёмы з законамі беларускай геральдыкі Скарына ведаў, што кляйно можа быць намалявана на гербавым шыце і перавернутым, і сапраўды, як мы ўжо зазначалі, эмблема катвігі, калі ён перакуляці, вельмі нагадвае карабел.

Скарына, як ужо згадвалася, меў замілаванне да множнага сымбалізму, і кляйно Зэбулона, здаецца, у дадатак мае яшчэ і рысы магнаграмы. Хаця манаграммы клейны не так часта сустракаюцца ў беларускай геральдыцы, але ў Цэнтральнай Еўропе яны выкарыстоўваліся даволі часта як квазігербавыя маркі. Для Скарыны і ягонага кампаньёна, якія жылі ў Празе, у гэтай практицы не было нічога нязвыклага. Уладзімір Меркаваў, што манаграма гэтая была складзена з кірлічных літараў «Т» і «Д». Былі пранаваныя іншыя камбінацыі загалоўных літараў з рознай ступенню праўдападабенства. Езуіцкі генеральдыст XVIII ст. Каспер Нясецкі бачыў тут літары «Т» і «А» ці праста «Т» і ўключыў гэтую скрынаўскую фігуру ў групу клей-

наў у форме ключа «Калантай». Ен меркаваў таксама, што літара «Т» можа мець значэнне «Таямніцы», secretum. Сапраўды, у сымбалі гэтым можна ўглядыць у дадатак да ягонага біблейскага сэнсу, ключ да нейкай таямніцы.

Аднак Скарына малюе сваю ўласную эмблему сонца і месяца ці толькі сонца (якое і адно добра сымбалізуе «часы і поры года») не толькі ў гравюрах і застаўках пражскіх і віленскіх выданняў. Час ад часу гэты знак з'яўляецца на ініцыялах, напрыйклад, на літарах «Г» з двумя рутті, на літарах «Х», «Ч» і двух «Я». Калі скарынаўскі хаўруsnік таксама пазначаў гравюры, над якімі працаў, дык на некаторых ініцыялах мотыг ён быў намёкі і на ягоную асобу.

Некаторыя галосныя ініцыялы маюць дыякрытычныя знакі, падобныя на дзве маленькія кірлічныя літары «ІЛ». Аднак на двух арнаментальных ініцыялах «І» або «И» (першых літарах імя Іван ці Іаан), на адным з якіх выявыў Адама і Евы, што стаяць ля дрэва пазнання, а на другім — жанчынам-змяя, паводле Кабалы, была жонкай Самазія, Анёла Смерці і Духу Спакусы; «ногі яе сходзяцца да смерці». Яе ногі, гэтаксама як у ініцыяле «А», пераходзяць у змяйны хвост.

Арнаментальны ініцыял «І» з літарамі «ІЛ». Жанчынам-змяя, паводле Кабалы, была жонкай Самазія, Анёла Смерці і Духу Спакусы; «ногі яе сходзяцца да смерці». Яе ногі, гэтаксама як у ініцыяле «А», пераходзяць у змяйны хвост.

Рымаш, наклаўшы «І» на «А», як і рабіў Нясецкі. Калі сапраўды манаграма ў скарынаўскай Бібліі складзена з літараў «ІЛ» ці «ІА», дык гэта з'яўляецца дадатковым і важным ключом да раскрыція асобы таямнічага памочніка Скарыны, бо гэта ягония ініцыялы.

Узбройўшыся гэтымі нещматлікімі фактамі, можам на нейкі час заніцца канструюваннем здагадак у духу дыялектычнага матэрыялізму, шукаючы вядомага і, магчыма, у 1517 г. ужо ў гадах друкара-славяніна, звязанага з Чэхіяй, які меў ініцыялы «ІЛ» ці «ІА», жыву ля марской гавані і ў канцы жыцця застаўся верным памочнікам Скарыны, працуўчы з ім у Вільні пасля вяртання ў Вялікія Княствы.

Шчапан Цымэр у сваёй книзе «Пачатак кірлічнага друку» (Кракаў, 1491) піша пра нейкага

Арнаментальны ініцыял «І» ў выглядзе камля дрэва Эдэмскага саду. Постаці Адама і Евы адгравівалі важную ролю ў сымбалічнай карціне стварэння і падзення Чалавечтва.

Арнаментальны ініцыял «І» з літарамі «ІЛ». Жанчынам-змяя, паводле Кабалы, была жонкай Самазія, Анёла Смерці і Духу Спакусы; «ногі яе сходзяцца да смерці». Яе ногі, гэтаксама як у ініцыяле «А», пераходзяць у змяйны хвост.

Кірлічныя літары «І» і «Л».

Тыя ж літары, накладзены ў выглядзе манаграм.

Матэўса Маравуса, родам з-пад Оламаўца ў Маравії, які прыняў постыр і паміж 1450 і 1468 гг. быў перапісчыкам у Венецыі, потым заснаваў друкарню ў марскім порце Генуі, а пазней у Неапалі (1475). Яшчэ адзін усходненеўрапеец, Ян Адам дэ Палонія, вучыўся друкарскому мастацтву ў майстра, якому далі імя-абвінавачанне Нікалас Якабі Люцыфэрэс. «Мы нічога не ведаем, куды ён пазней выправіўся», — піша Цымэр, — але дапушчальна, што ён пераехаў у Англію, дзе быў вядомы як Джон Летоў (John Letou) ці Джон з Літвы. Змяніц імя было лёгка. Як падданны польска-літоўскай садружнасці, ён мог карыстацца абодвумя імёнамі — Яганэс дэ Палонія ці Джон з Літвы. Мяркуюцца, што самога Скарыну час ад часу называлі «доктар Франціскус Палонус». Цымэр мімаходзь адзначае, што многія раннія друкары былі святарамі і звязаныя выкарстоўвалі толькі сваё імя, а не прозвішча, хады, відавочна, гэта не мае дачинення да Скарыны.

Той Джон Летоў і сапраўды быў друкаром у Лондане, сусветна вядомай «гавані для караблёў», побач з царквой Усіх Святых і непадалёк ад Steelyard — «канторы» Ганзейскага звязу, якая кантролірала ўвесць гандаль на Балтыцы. Іншаземцы і святары, які было скана, рэдка карысталіся сваімі прозвішчамі, звычайна замест яго яны бралі назуву краіны, з якой паходзілі. Другое імя Джона пачудыць, што ён з Літвы: Летоў ці Лету —

так называў гэту краіну паэт Джофры Чосэр. Джон цікавіўся царкоўнымі справамі, ён зусім верагодна мог быць каталіком і таму часцей пісацца Джонам «дэ Палонія». Ягонай першай працай у Лондане пасля 1480 г. быў друк індульгенцый папы Сікста IV, якімі пачаўся збор сродкаў супраць туркаў. У сваіх першых лонданскіх друках ён карыстаўся старымі шырфатамі, стылёва блізкімі да тых, якімі карысталіся ліёнскія друкарні, створаныя ў 1473 г.; праз Ліён друкар мог ехаць у Лондан. У Ліёне ладзіліся міжнародныя кірмашы, якім спрыяў кароль Людовік XI і на якія часта прыязджалі нямецкія банкіры з Аўгсбурга і Нюрберга, а таксама Мэдышы з Італіі. У гэтым горадзе кутка ўкаранілася школа неаплатанізму і алхімічнай астральнай медыцыны філарэнтыза Марсілья Фічына, тут знакамітая вандруйная вучоныя Агрыпа, Этапль-Лефэўр і Шамп'е (усе — кансервартыўныя каталіцкія дактары) займаліся «дзівоснаю мяшанкай з медыцынай, філософіяй, тэалогіяй і акультызму», якую распаўсюдзіў толькі што ўзнякі друк і з якой паходзіцца такія «чыстыя» науки, як астраномія і псіхалогія.

Джон быў, відавочна, добрым майстрам, пра яго казалі, што «майстэрствам Летоў перасягяў усіх друкароў тагачаснай Англіі». Ен увайшоў у суполку з Уільямам дэ Маклінія, родам, пэўна, з Мекелена ў Фландрыі, і ў 1481 г. на друкаваў на французскай мове фундаментальны «Трактат пра Мамасіц» Літлтана. Да 1483 г. ён спыніў дзеянасць у Лондане.

Што з ім здарылася далей, невядома. Меркаванні ў пра ягония магчымыя сустрочы са Скарынам не выказвалася. Ен мог мець дачыненне да друкарні Швайцальта Фіёлі ў Кракаве, які ў 1490-я гг. друкаваў службёнкі на царкоўнаславянскай мове з відавочнымі беларускімі моўнымі элементамі. Дзе-

Манаграммае кляйно «ІЛ» у выглядзе фігуры на гербавым шыце.

Піктаграмма-карабель, які атрымліваецца, калі перакупіць манаграму.

ля меркаваных бытых італьянскіх сувязяў з Матэўсам Маравусам ён мог дапамагаць у друкаванні чэскіх Бібліяў у Кутнай Гары (1489) і Венецыі (1506) да пераезду ў Прагу. Калі дапусціць, што напачатку друкарскай працы ў Лондане ён меў трывцаў год, тады Джон нарадзіўся каля 1450 г., і, значыць, калі ў 1517 г. з'явілася першая Скарынаўская Біблія, яму было шэсцьдзесяц. Відавочна, маладога і здолльнага медыка з Плацка мастацтву друкарства і гравюры вучыў нехта сталы і вонкты.

Імя Зэбулон мае ў гэбрейскай другое значэнне «майстру», і ягоная эмблема прысутнічае на партрэце Скарыны як адна з тых дзвюх, што падтрымліваюць спінку крэсла. Магчыма, яна звязана з эмблемай расчыненай брамы пазнейшага мастацтва і духоўнага настаўніка Скарыны. Нішмат было больш кваліфікованых майстроў, якія малгі дарадзіць Скарыну ў працы дзеля навучання люду паспалітага Русі, чым ягоны зямляк Джон Летоў, найпершы друкар з Вялікага Княства, які цяпер прагніў паехаць з маладым калегам на радзіму і там скончыць

свае дні. Калі прыняць гэтую гіпотэзу, дык смерць Летоў у сямідзесяцігадовым узроце — недзе ў 1522 г.— магла быць растлумачыць нешматлікасць ілюстрацый і аздоўбаў у віленскіх публікацыях. Скарына тады меў працаўцаў без свайго высокімі кваліфікаванага кампаньёна, магчыма, з маладэшымі і не такімі дасведчанымі памочнікамі. Але пры адсутнасці больш канкрэтных фактаў усе гэтыя разважанні застаюцца не больш чым дапушчэннямі.

Так што пакідаем чытача з наёмкам Цымэрса, калі не самога Скарыны, на тое, што кляйно Зэбулона, якое гэтак прыкметна фігуруе ў гравюрах і арнаментальных застаках пражскай Бібліі, можа быць знакам Джона Летоў, Джона з Літвы ці Івана Ліцвіна («ІЛ»), ці, па-іншаму, Яганэса Адама ці Іаана Адама («ІА»), усходняга славяніна (або чалавека, які ведаў «рускіскую мову і алфавіт»), вядомага і адукаванага чалавека, які навучаўся ў Італіі і, магчыма, таксама ў Францыі; дасведчанага друкара, звязанага, магчыма, праз Ліён з медыцынскім светам. Як і Скарына, ён заклікаў усіх хрысціянаў паўстаць супраць турэцкай пагрозы; а жыў у «гаванях для караблёў» — Неапалі, Лондане і, магчыма, у Венецыі, каб потым у Багеміі зрабіцца кампаньёнам свайго бліскучага маладога суайчынніка.

Не рабочы ніякіх штучных высноваў, мы можам заўважыць у дадатак некалькі дзіўных супадзенняў. Фактам ёсьць, што адзін з єўрапейскіх манархаў, пароднены праз щиlob з Скарынавым патронам дацкім каралём Гансам, кароль англійскі і ўльскі Генры Тудар VII, звязаны з іншымі паўночна-єўрапейскімі манархамі (з Джэймсам IV Шатландскім, пляменнікам дацкага караля і зянем Генры Тудара, а таксама з Людовікам XII) ізэй канфедeraцыі супраць турак,— кіраваў Англій

і Ірландыяй з самай што ні ёсць «гавані», з Лондана, куды прыбыў Летоў, каб дасканаліць сваё майстэрства. Сувязь Зэбулона з караблямі можа, хай укосна, паказваць на маральную (не матэрыяльную): яго лічылі вельмі скваліным падтрымку барацьбы супраць турак, які Летоў, безумоўна, дамагаўся, друкуючы папскія індульгенцы. Калі Яганэс Адам ці (паводле Цымэрса) Джон з Літвы зрабіўся «майстром» і настаўнікам Скарыны, не выключана, што ён сутыкаўся ў Ліёне з медыкамі і неапланстаністамі кола Філіпі і пазней адгыраў пашуную ролю ў зацікаўленні Скарыны містыцызмам герметыкі і біблейскага Адама.

Узнікае яшчэ адно пытанне. Чаму, калі гербы абодвух партнёраў так дэмантратыўна выяўлены на тытульным лісце пражскай «Бібліі Рускай», дый у іншых кнігах, і калі партрэт Скарыны выступае ў трох розных месцах пад выглядам св. Лукаша ці св. Яромы, ніводна выявы, суждноснай з Зэбулонам, на гравюрах ніяма? Магчыма, што мае нейкія элементы ягонага партрэта ваяр з шыкоўна парададаў, што ідзе за Зэбулонавым сцягам з баявой сікераю — «Тапаром». Але магчыма таксама, што іншая фігура падобнага выгляду, якая двойчы з'яўляецца на ілюстрацыях да Паяцкінжжа, фігура Арону, які ўзняў абедзве руکі ў тыповым трынітарскім трохпальном блаславенні, была змаліваная з Скарынавага партнёра. Арон быў, як вядома, з племя Левітаў; ён выяўлены ў апратцы гэбрейскага святара, што ўзмацняе гіпотэзу пра магчымае Зэбулонава святарства. Як Скарына малюе сабе ў выглядзе св. Лукаша-евангеліста, які лічыўся доктарам і іканапісцам, гэтаксама і з тых жа меркаванняў таямнічы Зэбулон мог быць намаліваны ў апратцы святара. Міжволні насочаўшыся інтрыгавальная выснова, што Джон

Ліцвін мог^{*} як і Маравус Макарыяс з Цэцінія, Каспар Эльян і многія іншыя першадрукары, паводле Цымэрса, мець (відаць, невысокі) духоўныя саны, і што з любою намаліваны партрэт Аrona мае быць другою панэллю дыптыха з выявамі двух партнёраў па выданні першай беларускай Бібліі. Калі Скарына, «вядомы судзя», у прадмове да «Кнігі Суддзяў» аб'ядноўвае тэму пакаяння з аднаўленнем боскай успамогі, ён намякае на «дастойных прынцаў і ваяводаў, якія бароніць нас ад рукі пагані», і малюе іх на алегарычнай гравюры «Марш Дванаццаці плямёнаў». Згадвае ён і пасланых Богам «пастыраў і лекараў», якія «навучаюць нас, як змагацца з д'ябальскім спакусамі». Можна не сумнівацца, што «доктар», згаданы Скарынам, выяўлены і на «Аблозе», і на «Маршы», — гэта сам Ізахар-Скарына, які на сабе ніясে «духоўныя лекі» словаў Св. Пісъма. Застаецца неназваны «Пастырь», відавочна падяднаны з лекарами душаў агульна працай, які падтрымлівае Скарыну сваім вопытам і па кантэксте можа быць толькі Зэбулонам і «не двудушным» друкаром-святаром — магчыма, гэта сам шаноўны Іаан Адам Ліцвін.

Бачачы гэткі ўсё большы параўлелізм, можна дапусціць, што абодвяны ўдзельнічалі на пашунных дыпламатычных узроўніх ў дўгатэрміновым плане папы Юлія II або юдаїнца хрысціян каталіцкага і грэцкага абрадаў перад албічным турэцкай небяспекі — у плане, дарагім сэрцу шатландскай каралевы Маргарэт, сястры дацкага караля, якому публікацыя «Бібліі Рускай», прызначанай як лацінінамі, так і праваслаўнымі, магла вельмі дапамагчы. Ці, можа, трэба шукаць іншага вядомага ўсходнеславянскага майстра, імя якога мы пакуль што не ведаєм і які быў гатовы ехаць за Скарынам назад у Літву?

Але магчыма, што спакусу вычытаць надта шмат у Скарнынаў алегорыях, каб падмацаўць ягоныя сувязі з Джонам Летоў, даваўдзеца адкінуць, тым больш што німа ніякіх пазітыўных фактаў пра месцы пражывання Летоў і пра тое, ці быў ён жывы пасля ад'езду з Лондана ў 1483 г.; зрешты, ён мог проста заглыбіцца ў манасія клопаты.

Есць, аднак, іншыя тлумачэнне эмблам перакуленага карабля. Гэта магло быць кляйно (неарыстакратычнае) ягонага патрона і фундатара, гандляра і гарадскога радцы віленскага, Багдана Онікаўа. Тады мы мелі б сувязь паміж двума партнёрамі розных заняткаў — паміж друкарём і ягоным патронам, а не дзвумі майстрамі. Гэта павіндыжаецца словамі ў шматлікіх Скарнынаўскіх публікацыях, напрыклад, у дзвюх копіях «Псалтыра» (1517), дзе ёсць запис: «А то ся стало накладом Богдана Онікаў сына радцы места Віленскаго». Тут прасочваецца добрая сувязь з воднымі шляхамі: Онікаў валодаў многімі правамі на рыбную лоўлю і транспарт на рэках і азерах Вялікага Княства (у 1506 г. ён атрымаў такое права на возеры Ілька пад Вільніем). Да таго ж Зэбулонава эмблема карабля хутчэй нагадвае рачных караблі на Дзвіне ці Дняпры, чым марскія гандлёвыя караблі.

Дадатковую, хоць і непераканаўчую, інфармацыю пра магчыму ідэнтыфікацыю біблейскага Зэбулона як багатага гандляра Онікаўа можна зদабыць са зборніка гебрайскіх рабінічных інтэрпрэтацыяў Св. Пісьма, вядомага як «Мідраш Хагана». Мы ўжо пісалі, што ў вучоных гебрайскіх супольнасцях Krakava і Прагі Скарнына

меў вольны доступ да гэтай багатай скарбніцы традыцыйных ведаў з астрономіі, астралогіі, медыцыны і магіі, гэбрейскай тэасофіі і містыцызму. Наводле «Хагана», Ізахар і Зэбулон былі гандляры, адзін з іх гандляваў прац сухазем'е, другі прац мора, і злучала іх эканамічнае партнёрства. Традыцыя пераказвае, што Зэбулон даваў Ізахару фінансавую падтримку, а той у сваю чаргу быў «вялікім вучоным і вядомым суддзёю». Гэтая фінансавая дапамога дапамагла Ізахару прысвяціць сябе вывучэнню Торы, у Якубавым блаславенні сымбалічна паказанай у выглядзе важкога грузу, які лясе на спіне моцны асёл. У юдэахрысціянскім кабалістычным канцэпце дэве часткі перамётнага грузу могуць абазначаць Стары і Новы Запаветы, якія Скарнына ўзяўся вывучыць і надрукаваць (замест Торы, згаданай у «Хагане»).

Але ўсуперак гэтаму трэба зазначыць, што Онікаў, як чалавек свецкі, не мог быць «пастырам» побач з «лекарами» Скарнына, паводле «роляў» прыпісанных ім у Прадмове да «Кнігі Суддзяў».

Аднак ідэнтыфікацыя Зэбулона ў «Маршы» не аваязкова адназначная. Магчымая яшчэ адна множная алегорыя — як у выпадку з Данам, чые якасці можна прыпісаць як каралю Гансу, так і ягонаму сыну Крыстыяну II — ільвянищу. У Зэбулоне Скарнына мог упамятніць вобразы тых, хто дапамог яму фінансава і тэхнічна. Таямніца застаецца, прынамсі, часткова нераскрытай. Але, магчыма, дадатковыя намёкі, якія даюць геральдыку і біблейскія крыніцы, адкрывуць і цікавыя шляхі даследаванняў.

Пераклаў з ангельскай
Алесь КУДРАЎЦАЎ

Канец будзе

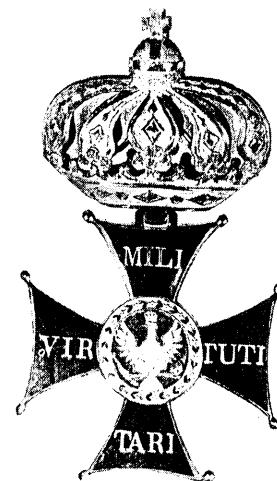
УЗНАГАРОДЫ БЕЛАРУСІ

Працягваючы пошуки ѹ пашыршы іхнія храналягічныя межы, даследнік можа выявіць факты, якія значна паглыбліваюць гісторыю ганаровых адзнак на Беларусі.

Шырокавядомы орден VIRTUTI MILITARI (Вайсковай мужнасці — лац.) сёняня належыць да польскае систэмы ўзнагародай, але ж і мы маем робуны падставы залічаць яго да здабыткаў беларускай культуры. Орден VIRTUTI MILITARI быў зацверджаны ў 1792 г., г. зн. у часе існавання Рэчы Паспалітай Абодвух Народоў. На авэрсе крыжа быў выяўлены польскі Арол, на рэверсе — беларуская (літоўская) Пагоня. У такім спалучэнні яны існавалі з 1792 па 1810 г. Калі Польшча стала незалежнаю, амаль адразу ж быў адноўлены і орден (1919 г.), але толькі з польскім Арлом. Мяркуем, што сёняня, калі Беларусь аднавіла незалежнасць і спрадвечны герб, прысьпей і час вяртання ордна VIRTUTI MILITARI — з выяваю Пагоні на авэрсе. Гэтак адбудзеца натуральнае размежаванье двух сымбаліяў на ўзнагародах дзвюх незалежных дзяржаваў.

На ілюстрацыі — крыж VIRTUTI MILITARI 1792 г. зь літарамі SAPR (Станіслаў Аўгуст Панятоўскі Rex — кароль).

Шырокае помнікам, гісторыя якога пачынаецца ў гады першае сусьветнай вайны, ёсьць орден Дабрахвотнай арміі генерала Станіслава Булак-Балаховіча.

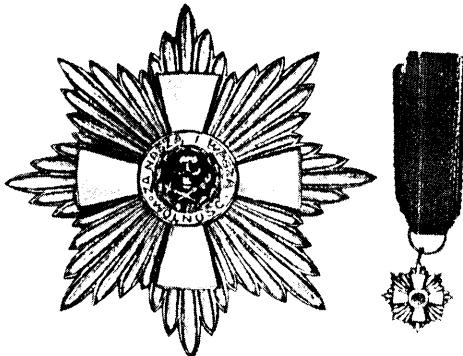
Зъяўленыне гэтае съціплае публікацыі было б немагчымае без добразычліве дапамогі ш. сп-ра Гая Пікарды (Лёндан), Міністэрства культуры Беларусі, Міністэрства культуры й мастацтва Польшчы, Музэя Войска Польскага, Беларускага фонду культуры, за што аўтар выказвае ім шчыру падзяякі.

Пачатак тэмы гл. у № 5 за 1992 г.

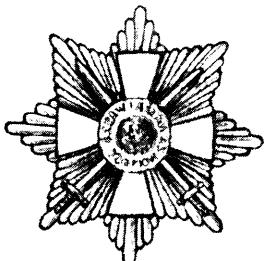
Арганізацыя Кавалераў КРЫЖА ЗМАГАНЬНЯ была створана на Рыскім фронце 5 лістапада 1917 г., пасля камуністычнага перавароту ў Петраградзе. Баявы шлях арміі С. Булак-Балаховіча распацяўся з барацьбы за незалежнасць Эстоніі (1918—1919), пазней былі вайсковыя кампаніі ў Латвіі ды Літве, Польшчы ды на Украіне, урэшце, баі з бальшавікамі на Беларусі. У Статуте Кавалераў Ордэна быў паствулят: «Не пачынай змаганьня з ворагам, пакуль ня зьнішчыў зло ў сабе». Дэвіз ордэна вядомы з часоў паўстаньня Каліноўскага — «За нашу й вашу вольнасць». Кавалеры ордэна забавязваліся шанаваць свободу таго народу, на зямлі якога знаходзіліся.

Узнагароджаныні адбываліся з 1918 г. да пачатку 30-х гг., калі быў скасаваны Капітул Ордэна і забаронена яго нашэнне.

Па нашых меркаваньнях, ён меў некалькі (три або пяць) ступеняў, узнагароджаныне мусіла ад-

1

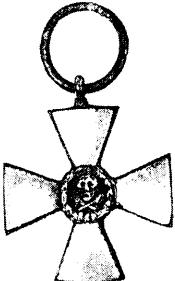

2

бывацца з адначасовым уручэннем Крыжа адпаведнай ступені й Зоркі ордэна.

1. Крыж, заліты белаю эмальлю, размешчаны на восьміраговай прамянёвой зоры (срэбра, золата?). Астатнія характеристыкі — як у № 6, але без аголеных мячоў.

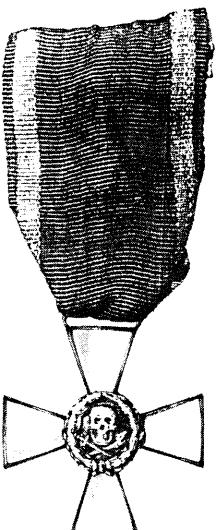
2. Крыж, заліты белаю эмальлю, размешчаны на восьміраговай прамянёвой зоры (срэбра, золата?). Астатнія характеристыкі — як у № 6.

3

3. Крыж (фракавы?) выконваўся з срэбра з заліўкаю белай эмальлю. У цэнтры крыжа акруглы шыльд, упрыгожаны лаўровым вянком з выяву чэрата («мёртвае галавы»), пад якім скрыжаваныя меч і паходня. Памеры 18×18 мм. Музэй Войска Польскага.

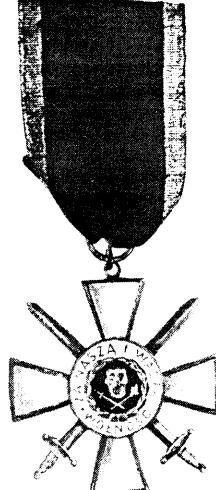
4

5

6

4. Крыж. Матэрыял, колеры й выявы тыя самыя, але памеры крыжа 37,5×37,5 мм. Прывшваўся на чорнай стужцы з залатымі (жоўтымі) палосамі ўздоўж краёў. Музэй Войска Польскага.

5. Крыж такі самы, але поле шыльду заліта чорнай эмальлю. Прывшваўся праз колца да чорнай стужкі з залатымі беражкамі. Музэй Войска Польскага.

6. Крыж срэбны з заліўкаю белаю эмальлю. У сэрцы — кола з акруглым шыльдам, абкружаным лаўровым вянком і залітым чорнаю эмальлю. У сярэдзіне выява «мёртвае галавы», пад якою скрыжаваныя меч і паходня. Вакол вянка надпіс: ZA NASZA I WASZA WOLNOŚĆ. За колам з вянком размешчаны два скрыжаваныя аголеныя мячы лёзамі ўтару. Колеры стужкі й памеры нявысьветленыя.

Напрыканцы зазначым, што дзеля браку іканаграфічнага матэрыялу пакінуты па-за ўвагай знакі ўшанавання, якія існавалі або праектавалісі ў XVII—XVIII стст. Сярод іх — Ордэн Бязгрэшнага Пачацьця Панны Мары,

статут якога распрацаваў у 1634 г. Ян Фрэдэрык Сапега, Ордэн Яніны (1684), «Дамовы» шлюбы ордэн Радзівілаў (1725) і шэраг іншых.

Ціт МАЗЫРЭЦ

ЗЭЎС — ПРАТАТЫІ ВЕРШНІКА З ПАГОНІ?

Велічна замёр, узнёшыся на дыбкі, магутны конь, высока ўзней над галавой у моцнай руце свой меч адважны вершнік. Гэты старажытны герб, што завецца Пагоня, ізноў асянне шлях у будучыню вольнай Беларусі.

Многа пісалася ў нашым друку пра пахожданне гербу Пагоня. Вельмі цікавую версію, напрыклад, прапанаваў Э. Зайкоўскі, які лічыць, што вершнік з Пагоні паходзіць ад конніка — святога Юрыя, а калі глыбей у гісторыю, то ад паганская папярэдніка гэтага святога — бога сонца і ўрадлівасці Ярылы. Гэтая версія для некаторых, напэўна, была нечаканая, але, на наш погляд, гіпотэза даволі доказана аргументаваная (гл. «Мастацтва Беларусі», 1990, № 10). А вось здагадка, што карані яшча больш глыбокія, за-глыбленыя ажно да самога Зэўса-грамавержца, будзе выглядаць, напэўна, зусім неверагоднай. Але не спяшайтесь. Мы паспрабуем паказаць, што такая версія зусім не абсурдная.

Для пачатку ўспомнім, як выяўляўся Зэўс у антычнай Грэцыі. Адразу ж у памяці аднаўляеца велічна постаяць барадатага бога на вялікім стальцы, у адной руце тримае скіпетр — знак цара багоў, а ў другой — эгіду — чарадзейны знак грамавержца, якім ён патрасае, каб наклікаць навальніцы.

Сапраўды, на першы позірк, гэты вобраз зусім не падобны да вершніка з Пагоні. Але ўсё ж ёсьць і нешта агульнае. Гэта шчыт. Так, менавіта шчыт трymаюць і вершнік са старажытнага беларускага гербу, і антычны бог-грамавержца. Менавіта ён і звязае гэтыя, здавалася б, зусім непадобныя вобразы.

Звернемся спачатку да шчыта вершніка з Пагоні. Самая адметная ягона прыкмета — шасціканцовы крыж. Гэта старажытны паганскі сімвал сонца, які ў навуковай літаратуре завецца «ярылаў крыж». Менавіта як сімвал сонца разглядаюцца выявы «ярылавага крыжа» ў круге на сярэднявечных надмагільных камяннях, знайдзеных у Беларусі. Як сімвал сонца такі крыж захаваўся ў беларускіх народных вышыўках на ручніках аж да пачатку XX ст. Трэба адзначыць, што часам шасціканцовы паганскі крыж ужываўся і як знак грамавержца. Так расшыфруваюць значэнне шасціканцовага паганскага крыжа на амулете ў выглядзе наверша страль, якое было знайдзена на раскопках дома ведзьмака ў Ноўгарадзе. Гэтае навершша, паводле меркаванняў навукоўцаў, належыць да гэтак званых «громавых стрэлаў», а таму ўсесь прадмет і крыж на ім служыў культуры грамавержца. Але галоўны сэнс «ярылавага крыжа»

ўсё ж ва ўласабленні сонца і святла. Есць яшчэ адзін гісторычны факт, які сведчыць, што «ярылаў крыж» ва ўседамленні старажытных славянаў сымбалізаваў свято сонца. Справа ў тым, што знак, які вельмі нагадваў шасціканцовы «ярылаў крыж», выкарыстоўваўся ў старажытнаславянскай сістэме лічбаў. Лічбы ў Старожытнай Русі сымбалізаваліся літарамі. Да прыкладу, тысячы абазначаліся тымі ж літарамі, што адзінкі. Але ўжываўся знак, які супадаў па абрыву з «ярылавым крыжам». А большая колькасць, скажам, дзесяць тысячы, ужо не мела крыжа, абазначалася літарай, абведзенай кругам, і называлася «тъма». Пасля ішла «тъма тем» (сто тысячай), г. зи. па меры колькаснага ўзрастання «тъма згушчалася». Тут і напрошавацца здагадка, што, калі, у адрозненіе ад вялікай колькасці — «тъмы», малая колькасць абазначалася знакам «ярылавата крыжа», значыць, гэты крыж сымбалізаваў свято сонца. Яго і насыті на сваім шчыце вершнік з Пагоні, які, відачна, быў наступнікам старажытнаславянскага бога Ярылы. Праўда, у тым варыянце Пагоні, які цяпер прыняты за дзяржаўны герб Рэспублікі Беларусь, крыж на шчыце вершніка не паганскі (бо паганскі меў папярочны адноўкаў даўжыні), а праваслаўны, так званы «патрыяршы», у якога верхняя папярочына карацейшая за ніжнюю. Такі абрыв крыжа быў абраны дзеля эталона, як прызнаюцца мастакі — ягоны сучасныя аўтары, каб ён адрозніваўся ад летувіскай Пагоні, дзе крыж мае адноўкаў папярочыны, што, увогуле, больш правільна. Дарэчы, у той выяве Пагоні, што ў 1918 г. была прынятая як герб БНР — крыж паганскі, з папярочынамі адноўкаў даўжыні.

А цяпер звернемся да Зэўса. Адным з асноўных аtryбутаў у

яго была эгіда — чарадзейны шчыт. Антычны грамавержца выяўляўся з рознымі сымбалічнымі рачамі: то з молатам, то з маланкай, то часам з арлом,— але амаль заўсёды ў ягоных выявах прысутнічала эгіда. Аналагічна падаваўся і старажытнарымскі бог Юпітэр, двайнік грэцкага Зэўса — з эгідай у руці. Так было на працягу стагоддзяў. Але пазней, у самым пачатку нашае эры, з выявамі Зэўса ды Юпітэра адбываецца нешта незразумелае: эгіда з рук бога чамусці зникае, і яе замяняе вялікае кола — ды не проста кола, а менавіта з шасцю спіцамі. Гэткія выявы Зэўса можна ўбачыць на тагачасных манетах баспорскай чаканкі; колы з'яўляюцца і ў крыцкіх помніках, звязанных з Зэўсам; тады ж Юпітэр з мноства сінкраптычных гальска-рымскіх багоў таксама пачынае падавацца з шасціпіцевым колам у руці.

Што азначала гэтая метамарфоза? Справа ў тым, што Зэўс у антычнасці ў розныя часы ўяўляўся па-разнаму. Першапачатковы ён лічыўся толькі ўладаром грому і маланкі. У канцы ж міфалагічнага перыяду ён робіцца не толькі грамавержцам, але і богам-уладаром неба і ўсяго сусвету. Адначасова Зэўс паствувае набывае і рысы сонечнага бoga. На Крыце, напрыклад, можна знайсці распаўсюджаную выяву быка — адначасова сымбалем і Зэўса, і сонца. У Кносе былі рytualныя танцы, у якіх вяселле Зэўса і Геры падавалася як шлюб сонца і месяца. Характэрна таксама, што ў эліністычны перыяд культ Зэўса часта аб'ядноўваўся з культам егіпецкага бога сонца Амана. У гэтых час час з Зэўсам атаясамляюцца сонечныя бóstвы розных народаў: старажытнаіранскі Мітра, заходненесіміцкі Баал-Хамон, Элагабал, Баалшамем і інші.

Цяпер робіцца зразумелым, чаму ў канцы антычнага перыяду ў

руках Зэ́уса з'я́ўляеца шасці-спіцае кола: кола шмат у якіх народу было старажытнымі знакамі сонца. Але трэба сказаць, што сонечнае кола ва ўсходній традыцыі, а менавіта з Усходу грэкі запазычылі гэты сымбаль, зусім не ававязкова мела шэсць спіцаў. Так, вавілонскі бог сонца Шамаш сымбалізаваўся чатырохспіцевым колам з промянем. У старажытных Індыі II—III тысячагоддзяў да н. э. свята сонцастаяння абазначалася таксама сымбалем у выглядзе кола, але з больш чым шасцю спіцамі. Старажытнае історыі іерогліфіческі сымбаль сонца — іерогліф — гэта наогул дыскападобнае кола — найстаражытнейшая канструкцыя без спіцаў. Шасціспіцевым я бы сонечнае кола робіцца ў перыяд познай антычнасці, калі яно начынае звязвацца з вобразам Зэ́уса-Юпітэра. Пасля гэтага кола з шасцю спіцамі — самы распаўсюджаны ў Еўропе сонечны знак.

Адзначым, што наогул лік «шэсць» ва ўсведамленні людзей часоў антычнасці адбыграваў даволі значную ролю. Так, грэцкія філосафы-піфагарэйцы прызнавалі гэты лік «дасканальным». Гэтага ж погляду прытымліваўся і знакаміты антычны тэарэтык архітэктуры Вітрувій. Паводле сведчання апошняга, лік «шэсць» лічылы дасканальным і антычных матэматыкі. А вось гэта для нас будзе асабліва важным, таму што матэматыкі ў эпоху антычнасці называлі астрономаў, а яны з-за сваёй спецыяльнасці мелі непасрэднае дачыненне да вывучэння сонца. Яшча важнае адзначыць, што старажытнагрэцкая астрономы ў вылічэннях карысталіся шасцізесціцірычнай сістэмай, якую яны запазычылі ў сваіх вавілонскіх папярэднікаў. Шасцізесціцірычнай сістэмаю ліку ўжывалася святарамі-астрономамі Двурэчча як найбольш прыдатная для астронамічных заняткаў. Так, грунтуючыся на гэтай сістэме, яны раздзялялі экліптыку —

вялікі круг нябеснай сферы, па якім праходзіць бачны гадавы рух Сонца,— на 360 частак, ці градусаў. Гэтая лічба абазначала колькасць дзён у старажытным сонечным годзе, а адзін градус адпавядаў адразку экліптыкі, які сонца праходзіць штодня. Але таму што па вавілонскай шасцізесціцірычнай сістэме градусы экліптыкі адлічваліся шасцізесціцірамі, круг аказваўся як бы разбіты на шэсць частак па шэсцізесціцірамах градусаў.

Шасцізесціцірычную сістэму ліку запазычылі ў вавілоніану грэцкія астрономы. У іх экліптыка таксама разбівалася на 6 частак па 60° . Але да таго часу ўжо было выяўлена, што дзяліцца экліптыку на градусы можна больш проста — геаметрычным спосабам, таму што радыус падзяляе акружыну на шэсць частак па 60° кожная. Такім чынам, за экліптыкай замацаваўся вобраз круга, разбітага радыусамі на шэсць сегментаў.

Цяпер успомнім, што на мякы нашай і мінулай эры, а значыць, менавіта ў час росквіту старажытнагрэцкай астрономіі, галоўны элінскі бог Зэ́ус канчаткова замацоўваеца ў ролі ўладара неба і сусвету і набывае рысы сонечнага бóstva. Гэта адбіваецца на ягонай атрыбуты. Але эгіда ў Зэ́уса не адразу замяняеца на шасціспіцае кола. Спачатку адбываеца змена яе сымбалічнага сэнсу. Калі раней зэ́усаў шыт ўспрымаўся як чарадзейны предмет, якім бог-грамавержаць насылаў на зямлю буры і навальніцы, то цяпер ён ужо разглядаецца яшчэ і як сымбаль усяго сусвету, пра што сведчыць адзін з антычных міфаў, дзе гаворыцца, што бог-кавал Гефест выкаўаў для Зэ́уса шыт з выявай мадэлі сусвету. А што такое сусвет ва ўзўленнях старажытных грэкаў? У гэтым пытанні яны кіраваліся тэорыяй Пталемея, у адпаведнасці з якой у аснове будовы свету ля-

жыць Зямля як агульны цэнтр і Сонца, якое рухаеца вакол яе па вялікім круге-экліптыцы. Прастора ж усярэдзіне экліптыкі старажытнагрэцкімі астрономамі графічна адлюстроўвалася як акружына, падзеленая радыусамі на шэсць частак. Таму выява круглага шыты (эгіда) Зэ́уса з адбіткам мадэлі сусвету, як яе маглі ўяўляць старажытныя грэкі, вельмі нагадава кола з сымбалічнай спіцамі. Нядзіўна тады, што калі Зэ́ус набыў рысы сонечнага бóstva, то гэты атрыбут вельмі натуральная трансформаваўся ў распаўсюджаны ў шмат якіх народу сымбаль сонца — кола з шасцю спіцамі.

Такім чынам, у часы познай антычнасці за Зэ́усам замацаваўся новы атрыбут — шасціспіцае кола як шматзначны сымбаль, які ўласціў і сонца, і неба, і ўвеселі свет. У грэкаў гэты сымбаль запазычылі рымляне, надзяліўшы ім свайго Юпітэра, які атаясамляўся ў іх з грэцкім Зэ́усам. Ад рымлянай сонечнае кола з шасцю спіцамі перайшло далей на поўнач Еўропы, дзе ў расселеных тут народу яно стала атрыбутам мясцовых багоў неба, сонца і навальніцы, якія ў эпоху элінізму звычайна атаясамляліся з Юпітэрам — у кельцкага Тараніса, германаскандинавскага Тора і інш.

З заходній і паўночнай Еўропы сонечны колападобны сымбаль з шасцю спіцамі дайшоў і да земляў славянаў. І тут ён таксама стаў атрыбутам мясцовых багоў, блізкіх па сваіх функцыях да антычнага Зэ́уса-Юпітэра: Перуна — бога грому і маланкі, Даждобога — бога сонца і нарэшце Ярылы — бога святла, сонца і ўрадлівасці. На ідалах і сакральных рэчах старажытных славянаў, звязаных з гэтымі багамі, часта падаваўся такі знак. Вось, нарэшце, мы і падышлі да блізкага прататыпу нашага вершніка з Пагоні — паганскага бога Ярылы. Толькі як вобраз бога Ярылы, аднаго з адбіт-

каў антычнага Зэ́уса-Юпітэра з шасціспіцаым колам, звязаць з tym Ярылам, якога лічылі працам вершніка з Пагоні, са шчытом з выявай шасціканцовага крыжы? Пытанне здымаецца, калі ўспомнім, што і шасціканцовы паганскаі крыж, і шасціспіцае сымбалічнае кола маюць, увогуле, адзін і той жа сэнс — знак сонца і грому. Розніца ў tym, што самыя старыя і найдзеныя археолагамі саларныя знакі ў выглядзе шасціканцовага крыжа належаць да эпохі сярэднявечча, часу, калі на старажытна-рускіх землях ужо было ўведзена хрысціянства (больш рannіх помнікаў з гэткім сымбалямі няма), саларныя ж знакі ў выглядзе шасціспіцае кола больш старадаўні і супстракаюцца ў помніках яшчэ да хрысціянскіх часоў. І яшчэ — шасціканцовы «ярылаў крыж» наядрка ў пагансках помніках падаваўся таксама ў круге. Такія ж крыжы ў круге мы бачым, напрыклад, на надмагільных сяроднявечных камянях, знойдзеных на Горадзеншчыне. У гэтых выпадку асабліва кідаецца ў очы безумоўнае падабенства графічнай структуры абодвух саларных сымбаляў — як у адным, так і ў другім знаку, мы бачым дзяленне круга перакрэсленымі хордамі на шэсць частак, трохі зменены толькі накірунак гэтых хордаў. Падабенства хутчэй за ўсё невыпадковое.

Зноў звернем увагу, што шасціканцовы «ярылаў крыж» з'явіўся ў старажытнаславянскай паганскаі рэлігіі ў даволі позні часы, калі на старажытнарускіх землях ужо распаўсюдзілася хрысціянства. Праваслаўны таксама выкарыстоўвалі шасціканцовы крыж, які, мяркуючы па усім, быў больш старажытны, чым шасціканцовы паганскаі. Ва ўсялякім выпадку, на Бізантый ён супстракаецца раней, чым знойдзеныя на нашай тэрыторыі «ярылавы крыжы». Розніца паміж хрысціянским шасціканцовым крыжам і паганскаім, як мы

памятаем, толькі ў даўжыні гары-
зантальных папярочын.

Калі супастаўіць усе гэтыя зве-
сткі, сам па сабе ўзнікае наступны
малюнак. Найбольш верагодна,
што шасціканцовы паганскі крыж
у круге ўзнік ад трансфармапі
больш старадаўняга саллярнага
знака — шасціспіца вага кола, і
ўзнік ужо ў часы хрысціянства
пад уздзеяннем рэлігійнага сым-
балю — шасціканцовага права-
слаўнага крыжа. Тады, у часы
двух веравызнанняў, хрысціян-
скія і паганскія аtryбыту часта
ўздзеянічалі адзін на аднаго: па-
ганскія багі ператвараліся ў хры-
сціянскіх святых (Пярун, напры-
клад, у Ільлю, Ярыла — у Юрый
і г. д.), хрысціянскія святы ўспры-
малі паганскія абрады (купальскія
гульні на Іванаў дзень, шчадра-
ванне на Каляды і інш.). Таму
трансфармация паганскага сым-
балю ў выглядзе шасціспіца вага
кола пад уздзеяннем хрысціян-
скага сакральнага знака ў шасці-
канцовы крыж у круге зусім вера-
годнай. Пазней жа шасціканцовы
«ярылаў крыж» усё часцей пачы-
нае ўжывацца ўжо без абраамлення
у выглядзе кола.

Такім чынам, калі вершнік з
Пагоні сваім прататыпам мае слав-
янскага бoga сонца Ярылу, ад
выявы якога ён захаваў шасці-
канцовы паганскі крыж, то гэты
крыж — не што іншае, як транс-
фармавана шасціспіца вага кола,

з якім Ярыла выступаў у больш
раннія часы. А вось Ярыла з
шасціспіцавым сымбалічным
колам, як мы бачылі, мае прымы
адносіны да античнага Зэўса-
Юпітэра. Дарэчы, у навуковай
літаратуры шасціспіца вага сонечнае
кола часта так і называюць —
«кола Юпітэра».

І цяпер у нас аtryмліваецца
цікавы ланцужок, які вядзе ўглыб
гісторыі: шчыт конніка з Пагоні
з шасціканцовым крыжам —
шасціканцовы паганскі «ярылаў
крыж» у круге як сымбалъ сонца —
шасціспіца вага сонечнае кола стара-
жытных славянаў — шасціспі-
ца вага як аtryбуут Юпітэра-
Зэўса — шчыт (эгіда) Зэўса як
сымбалъ сусвету і аtryбуут грама-
вержца. Такім чынам, наш ланцужок
пачынаецца і канчаецца шчытом,
і выяўляеца, што грозны
шчыт конніка са старажытнага
беларускага гербу Пагоня вы-
водзіць нас да бліскучай эгіды
Зэўса. Вось такія нечаканасці
часам сустракаюцца на шляху вы-
вучэння паходжання некоторых
старажытных сымбалляў. Але
гэтыя «нечаканасці» могуць здацца
даўйнымі толькі на першы погляд,
у сапраўднасці ж яны сведчать пра
цесную ўзаемсвязь, пра «таямніцы»
розных момантаў развіцця
сусветнай культуры на працягу
ўсёй гісторыі чалавецтва.

Якаў ЛЕНСУ

АПЕЛЬСИНЫ — У СІБІР, ШКЛЯНЫЯ ВУЛЛІ — У ПОЛАЦК

Каранаваныя асобы не надта песь-
цілі нашчадкаў публічнымі споведа-
зямі пра ўласныя светапогляды і
іх адпаведнасць сапраўдным учынкам. Пры жыцці яны пакідалі крылатыя
слова, дэяннікі, анекдоты. Акрамя скрываўленых шпішуру-
намі спінаў сваіх падданых знакаміты Мікалай I (Палкін) пакінуў і значны ўспамін у выглядзе 65-
томнага Збору законаў Расейскай імперыі. Ягоныя славутыя пераемнікі пазней шчыравалі нас поўнімі зборамі твораў. Менш славутыя дзеячы XVIII—XIX стст. рабіліся вядомымі з-за нечаканых
знаходак іх дысіндэнцікі твораў на
стаянках, гарышчах.

Пашанавала трохтомным рукапісным
запісам Алляксандра Міхайлавіча
Луніна, правіцеля Полацкага
намесніцтва, зараз не трэба
іх шукаць у кучках гною. Пагарта-
таем некаторыя паперы азбодлена-
гага залатым гарнітурам рукапісу.

Як нагадвае сам аўтар успамі-
наў, ягоны радавод пачынаўся ў XVI
ст. выхадам «с Польши» на
расейскую службу Луку Данілавіча
Мячнінава, па мянушцы Луня.
Прапшчуры былі ваяўнічымі асобамі,
пра што сведчыць герб: на чырвоным
полі шчыты змешчаны срэбны меч са зламаным верхам. Вай-
сковасць стала сям'яйнай трады-
цыяй. Сам Алляксандр Міхайлавіч,
тады малады капітан, праславіўся
«изстреблением шаек» пад кі-
раўніцтвам Пугачова, пасупрацоў-
нічаў з выдатнымі майстрамі гтае
справы — Суворавым, сядзей у сак-
рэтнай камісіі разам з вядомым
одаскладальнікам Дзяржавінам.
Паляўнічыя здольнасці шпарка
ўзнеслі яго да звання генерал-май-
ора. У гэтай якасці ў 1783 г. ён

з'явіўся ў Віцебску, каб сфармаваць
пяхотны батальён з беларускіх ся-
лянаў-рэзкругаў. Апошнія хутка
ўліліся ў Віцебскі мушкецёрскі
полк і ў складзе Беларускага егер-
скага корпуса ў 1787 г. выправі-
ліся здабыць славу рускай зброй
на Херсонічыне.

Паводле пратэкці самага магут-
нага фаварыта Кацярыны II князя
Пацёмкіна, відаць, за стараннасць
вярбоўщчыка, Лунін 29 кастрычніка
1784 г. аtryмаў пасаду чадцёр-
тага правіцеля або губернатара По-
лацкага намесніцтва. У Полацк ён
прыбыў у студзені 1785 г., дзе
«честно» кіраваў 7 гадоў і 2 меся-
цы.

Дом беражлівага губернатара на-
сялілі 6 афіцыяնтаў і апальшчы-
каў, якіх гаспадар амаль што дре-
сіраваў вытанчаным манерам ставіць
свечкі падаваць талеркі, разліваць
віно ў прыморы. Але сваім дзесяцім
руплівым бацька пакінуў толькі ад-
паведныя інструкцыі адносна аду-
кацыі слуг: апошнія амаль усе
ўцяклі. Гаспадар трymаў сям'ю ў
чорным целе і добра навучыўся
складаць рэцэпты ад каросты, чу-
мы, прыгатавання яблычнага соку,
«лучшага рускага пива», лімон-
ных налівак, вылечвання бальзам-
ам і да т. п. Пры такім няўрим-
лівым бацьку сям'я Луніных па-
вялічвалася з зайдзроснай рэгу-
лярнасцю праз кожныя два гады,
але не абыходзілася без трагедый.

Гонарам бацькоў стаў першынец
Міхаіл, выхоўваць якога спачатку
Хаведару Камінскому, а потым ад-
далі пад апеку полацкіх езуітаў.
2 красавіка 1786 г. бацька з за-
мілаваннем слухаў уздзячныя пра-
мовы сына і вучнія толькі што ад-
чыненага езуіцкага вучылішча ў
Полацку. А пасля вучні першага
класа адказвалі на пытанні «о пра-
вілах грамматики російскай і ла-

Артыкул напісаны паводле матэрыялаў з
архіваў Масквы і Санкт-Пецярбурга.

тинской, о должностях человека и гражданина, тоже из географии о всей Европе и особенно о России по ландкарте и показывали разные земли, места, наместничество, присовокупили и с физической описания области Таврической, некоторые достойные ведомости. Наконец, находящиеся в 3 классе ученики решали разные задачи на сфере артиллерийской и через машины воздушные доказывали тяжесть и упругость воздуха, нечто также о силе электрической и из истории священной. Заключен был сей опыт благодарной речью».

Іншых дзетак Луніна навучалі французскія гувернёры Бугрэ і Меллер. Адзін з іх чымсьці недагдзіў гаспадару і, як казаў пает, «месе́е прогнали со двора». Чатырохгадовая хатнія навучанне ў Луніні атрымала і дачка адстадуноўга паручніка, маламаёснага себе́жскага памешчыка А. Т. Ка́вецкага. Апошні часта сустракаў гасціннага правіцеля на паляўнічых прасторах, дзе Лунін аддаваўся «страсті к лошадям» — занятку вельмі распрацоўданаму пры неспакойнічых налётах на чыноўніцкіх ўстановах рэвізій.

Паколькі Лунін часта замяняў губернатарскае красла на консказе сядло, то на ніве паляўнічага амарастроў ён нажыў сабе ворагаў-інтрыганаў. Менавіта на іх валіў сваё бясплённае «домогательство почетнай отставки на полном жалованье». Як звычайна, сярод ворагаў аказалася жанчына — жонка генерал-пракурора Сената А. А. Вяземскага, да якога сікалася ўсе плёткі. Адзін з заўзятых нядобразычліўцаў Луніна, губернскі прокурор І. П. Мендзялеў даносіў у Сенат, што Лунін па 3—4 тыдні адлухаўся з працы «в поля на звериные ловли», а ў гэты час прысутныя члены губернскага праўления вялі справы «будто бы в его присутствии». Або ў дні знаходжання ў Маскве Лунін насылаў праўленню «предписания будто бы

он обозревал в некоторых Полоцкой губернии дворцы и станции, но такового обозрения совсем не делал». Правіцель у сваю чаргу з агідаў глядзеў на суцяжніцтва ахойніка закону, які абцяжарваў ягоную галаву «представлениями из одного подвига в защищению бездельников». Прыйнаваў сам Лунін і тое, што ён скрэз цальцы глядзеў на гандаль расейскім ўцекачамі мясцовых купцоў, памешчыкаў, чыноўнікаў. Ён нават не паграбаваў у дэталах апісань аж тры способы гэтага брыдкага гандлю лесамі тых, каго некалі рускі ўрад «вызвалаў» ад паланізацыі. Гэтак жа абыякава правіцель глядзеў на гарнізонны каравул з 16 паліцянтаў, «по большей части пьянистующими», на тое, што неспакойную мяжу часта ахойваў толькі адзін аб'ездчык.

З атрыманнем у 1789 г. чына генерал-паручніка ў сям'ю Луніных прыйшлі грашовыя проблемы. Як зазначаў сам аўтар успамінаў, ён усё жыцьці імкнуўся пазбягапа даўгоў, «содержа себя из получаемого жалованья и некоторою помощью от родителей». Але вось бацькоў не стала. Родавы маёнтак у Разанскай губерні падзялілі пяць братоў, якім Лунін саступіў свою долю з надзей, што царыца, як звычайна, адоўцы яго майткам у Беларусі. Жалавання стала не хапаць. Лунін залез у вексельныя даўгі, з эканоміі прагнай апошнія гувернёра і надта бедаваў, калі ўцёк кухар, які каштаваў ажно 250 руб. И тады намеснік стаў страчыць хадайніцтвы да высокіх саноўных асобаў, выстаўляючы сваю службовую стараннасць. Год арандаваў фальварак Плігаўка ў брата тутэйшага ўніяцкага мітрапаліта. Аднак у роспачы пісаў, што абыцанага падарунка беларускіх сялянай не атрымаў, хаця «все предместники, где я был правителем, даже вице-губернатор, имели по 500 крестьян и более в аренде временнай, а иные и вечно».

Каб не марнаваць часу, чакаючы ганаровага звалення са службы, ён заняўся будаўніцтвам рачных суднаў, зрабіў уласную мадэль аблальнай печы (праўда, з польска-га прататыпу), марыў завесці ў губерні чполаў у шкляных вулях, разводзіць тут шоўк на ўзор нечакана памерлага заваёўніка Таўрыды і Крыма. Такія пражэкты зусім не дзіўныя. Сама «адукаваная» Кацярына II у свой час пісала «недасведчанаму» ў геаграфіі Вальтэру: «Я была бы рада, если бы экватор изменил свое положение: приятная мысль, что через 2000 лет Сибирь будет покрыта альпийскими и лимонными деревьями». З шоўкам у Полацкай губерні не атрымалася, але Лунін вырашыў парадаваць імператрыцы сваім добрымі ведамі пра гаспадарку і жыхароў падуладнай губерні. Ён уступіў у члены Вольнага эканамічнага таварыства ў Пецербурзе і па праграме апошняга заняўся складаннем тапаграфічнага апісання намесніцтва. Наш генерал «скіраваў каня» на навуковую абсервацию тэрыторыі.

Этнаграфічная экспедыцыя са студзем 1791 па сакавік 1792 г. не падараўала адкрыцця: правіцель «ничего, достойного внимания», не заўважыў. Сямігадовае кіраванне тым не менш завяршылася дзівоснай высновай. Аказваецца, тутэйшыя насельнікі займаліся ўесь гэты час «простым хлебопаштвом и безрасцітным курением вина... имеют отвращение к

городской жизни... все ходят пешком и один перед другим не выставляются». І наогул, не жывуць «в роскоши, но всё дорого». Сакрэтнымі шляхамі губернатар даведаўся, што казна навадніла ягоную губернию незлічонымі папяровымі асінаціямі пад закупкі харчу і віна на 100-тысячную армію на Украіне, і гэта спарадзіла фальшивамансцтва і недавер сялянай да дзяржаўных паперак. Але пра гэта ён маўчаў.

Больш грунтоўнае асвяленне становішча паднічаленай мясцовасці Лунін усклаў на дырэктара эканоміі А. І. Вяроўкіна, віцэ-губернатара М. П. Лапаціна, губернскага маршалка В. І. Шадурскага і тых гаспадарчых памешчыкаў, «кои более упражняясь в хозяйстве, могут удовольствовать требование общества». 22 жніўня 1792 г. адзін варыяント апісання губерні Лунін адаслалі Кацярыне, а другі — сакратару эканамічнага таварыства А. А. Нартаву. Апошні 18 снежня 1792 г. зрабіў апісанне «украшением нашей библиотеки». Таленавіты кіраўнік праекту ўласна сябе не лічыў аўтарам і складальникам тапаграфічнага апісання, але 27 студзеня 1793 г. з гонарам атрымаў залаты медаль.

На tym і завяршылася клапат ліве кіраўніцтва Полацкай губерні адным з прадстаўнікоў выдатнай плеяды кацярынінскіх золата-пагонных арлоў.

Яўген АНІШЧАНКА

Светлай памяці
Міхася Ткачова

РАСЦІСЛАЎ БАРАВЫ

НЕВЯДОМЫ ПОМНІК СТАРАЖЫТНАБЕЛАРУСКАЙ АРХІТЭКТУРЫ

Подпіс пад мальонкам: «Від старинной загородной церкви во имя с-х Бориса и Глеба, ныне в развалинах с армейским в ёя подвале цехгаузом. В Віцебске — 1866 г.»

З 202 помнікаў манументальнай архітэктуры эпохі Кіеўскай Русі, зафіксаваных П. Рапапортам¹, 21 знаходзіцца на тэрыторыі сучаснай Беларусі (г. зн. прыблізна 10 працэнтаў). Адпаведна з агульнай колькасцю населеных пунктаў (57), у якіх размешчаны гэтыя помнікі, на Беларусь прыпадае 7 (альбо амаль 13 працэнтаў). Як бачым, судносіны прыблізна адноўлькавыя.

Калі ж пару́нць колькасць помнікаў у асобных населеных пунктах, то Полацк (11 помнікаў) саступае толькі Кіеву (32), Ноўгараду (22) і Смаленску (25), нязначна перасяляючы іншыя цэнтры княства.

У Горадні налічваецца 5 помнікаў, у Менску, Віцебску, Тураве, Наваградку і Ваўкавыску — па адным.

Неабходна, аднак, адзначыць істотную акалічнасць. На землях Расеі і Украіны значна больш цалкам захаваных помнікаў, у Беларусі ж можна весці гаворку толькі пра 2 такія культавыя збудаванні (Полацк і Горадня), астатнія фіксуюцца археалагічна.

Адсугнасіць аўтэнтычных пісьмовых крыніцаў таксама не дазваляе дапоўніць прыведзены П. Рапапортам пералік. Між тым, калі, напрыклад, у Кіеве помнікаў манументальнай архітэктуры кіеўскай эпохі, вядомых па аўтэнтычных пісьмовых крыніцах,— 9, у Ноўгарадзе — 18, то ў Полацку — толькі адзін.

Для XIV—XV стст. маем таксама вельмі мала такіх крыніцаў. Аднак «Інвентар Архіепіскапіі Полацкай» (сэрэдзіна XVI ст.) называе ў Полацку 15 манастыроў і 8 цэркваў (акрамя Сафійскага сабора). У Віцебску, паводле «Інвентару...» горада 1618 г., налічвалася 2 манастыры і 14 цэркваў.

Як відаць з гэтых спісаў, колькасць культавых збудаванняў у Полацку павялічылася (у парадненні са звесткамі П. Рапапорта

прыблізна ў 2 разы, у Віцебску ж — у 16 разоў).

Безумоўна, большасць цэркваў былі драўлянымі, некаторыя заснаваны ў XIV—XV стст., аднак гэта жа бясспрэчна, што частка і мураваных святыняў XII—XIII стст., разбураная больш познімі войнамі (асабліва ў XVI ст.), на мяжы XVI—XVII стст. не функцыянувала і не магла трапіць у пералікі.

Кіруючыся толькі звесткамі «Інвентару...», практычна немагчыма вызначыць месца згаданых у іх храмаў, і для гэтага неабходна брацца пазнейшыя крыніцы, канца XIX—пачатку XX ст.

У пачатку 80-х гадоў, займаючыся архіўнымі даследаваннямі для праекту рэгенерацыі гістарычнага цэнтра Віцебска, аўтар зварнуў увагу на адзін доказ А. Семяновіцкага са статьёйчынага агляду г. Віцебска, змешчанага ў «Памятной книжке Віцебской губерніи на 1865 г.».

Завяршаючы апісанне храмаў «Першай ці Узгорскай часткі горада Віцебска», ён паведамляе: «На самай ускраіне горада, на стромкім беразе р. Захоўнай Дзвіны, на адлегласці калія паўвярсты ад Св.-Траецкай-Пескавацінскай царквы, бляеюць самотныя руіны невядомай мураванай царквы ў імя Св. Барыса да Глеба, якая лічыцца пры Тадулінскім манастыры...»

Мы не можам падзяліцца з чытальнікамі гісторычнага храма, таму што адсутнічаюць для гэтага станоўчыя звесткі, але нагадаем яму, што храм у імя Барыса да Глеба існаваў у Віцебску яшчэ ў пачатку XVI ст. і лічыўся нават у той час найстараражытнейшым; вось што менавіта чытали мы пра яго ў «Інвентары 1552 г.»: «Царква Святога Глеба і Барыса, да якой зямля таксама з дауніх часоў належала, на той зямлі цяпер чалаўек адзін...» У 1812 г. царква гэтая служыла для захавання пораху і іншых агністрэльных прыпасаў варожай арміі.

Гэтае паведамленне прыцягнула нашу ўвагу, таму што назва храма пры супастаўленні з датаваннем (раней XVI ст.) і матэрыйям (мурываны) у прынцыпе дазвалася аднесці яго да помнікаў архітэктуры XII—XIII стст.

Але ж на ніводным з вядомых нам планаў Віцебска канца XVIII—пачатку XIX ст. не фігуравала «царква Барыса і Глеба» альбо яе руіны. А. Сапуноў у сваіх шматлікіх працах па гісторыі Віцебска таксама не згадвае гэтага храма, а «Інвентар 1552 г.» называе без якіх-небудзь заўгад. Семяноўскі ж хоць і паказавае, што царква «лічылася пры Тадулінскім манастыры», аднак у апісанні гэтага манастыра ён нідзе не ўспамінае не толькі пра гэтую царкву, але і пра якія-небудзь іншыя віцебскія храмы (альбо землі), што належалі манастыру. («Памятная книжка Вітебской губерні на 1866 г.»)

Найбольш імавернай крыніцай звестак пра гэтую царкву маглі быць толькі архіўныя матэрыйялы, пра Тадулінскі манастыр. У фондах Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіву Беларусі нам пашчасціла выявіць некалькі спраў² з перапіскай наконт «дазволу... зламаў мураваную ліквідаваную Барысаглебаўскую царкву, якая размяшчалася за горадам на Пескаваціку». 4 справы ахопліваюць перыяд з 1872 па 1888 г., але перапіска няпоўная, частковая прадстаўлена чарнавікамі.

Абмяжуемся толькі кароткім пераказам выкладак асноўных фактав, здабытых з гэтых спраў, не спрабуюць пакуці аднавіць поўную карціну 15-гадовай перапісکі, у выніку якой помнік знік.

З запытку Кансісторыі і адказу настаяцелю манастыра, датаваных 1872 г., вынікае, што хоць царква і належыць манастыру, але невядома, «з якога часу. Таксама невядома, «з якога выпадку і калі яна здружлела і знішчылася...»;

не так даўно (дапушчальна ў 1864 г.) яна «невядома якім чынам» трапіла ў распараджэнне Вененнага ведамства, і «гэтае апошніе зрабіла ў ёй паразавы склад». Далей паведамляеца, што яна нават не была ўнесена ў кліравыя ведамасці манастыра, таму што «ўяўляе сабой толькі груд цэглы,— вельмі нязначнага кошту».

Нарэшце, «Справа...», датаваная 1885 г., паведамляе, што «ў цяперашні час матэрыйял (г. зн. царквы) — цэгla і камень раскрадаецца мясцовымі жыхарамі...» — «...дазволіца продадз... з таргой альбо адной асобе... з умовай, каб матэрыйял быў абавязкова звязаны з манастырскай зямлі і пляц пад царквою ачышчаны... на месцы алтара быў бы пастаўлены крыж і аблесены агароджай». У выніку ў чэрвені 1888 г. «віцебскому мешчаніну... Німаняну прададзена на знос Барысаглебаўская царква за 175 р., з тым, каб ён пасля зносу царквы сабраў смесце і засыпаў яму, дзе цяпер царкоўны склеп...».

Як бачым, вынік першага этапу росшуку быў несуцішальны — помнік разбураны сто гадоў назад, і ўжо тады ягоная гісторыя была забыта — яшча адзін згублены каменьчык з мазаікі беларускай культуры.

Новы імпульс для росшуку дала, калі можна так сказаць, шчаслівая выпадковасць.

У 1985 г., праглядаючы воліс фонду малюнкаў у Аддзеле рукаўпісаў Віленскага юніверсітэта, аўтар выявіў наступныя запіс: «№ 217 — Выгляд Барысаглебаўской царквы ў Віцебску»³. Гэтая ж назава сустракалася сярод малюнкаў з альбома мастака Д. М. Струкава: «Вылая царква Барыса і Глеба. Віцебск»⁴.

Першы малюнак — гэта акварэль памерам 218x182 мм (Мал. 1). На аркушы надпіс: «Выгляд старадаўнай загараднай царквы ў імя Святых Барыса і Глеба з армейскім у яе склепах цайхгаузам у

Віцебску — 1866». Прозвішча аўтара адсутнічае, але ў волісі адзначана: «Аўт. Мініят». Гэтаму ж аўтару належыць малюнак Благавешчанскай царквы ў Віцебску, таксама датаваны 1866 г.⁵. Як нам давялося выясняць, Аляксандар Мікалаевіч Мініят, які скончыў Кроцкую гімназію і атрымаў званне вольнага мастака Імператарскай Акадэміі Мастацтваў, з 1847 г. быў настайднікам малявання і чыстапісання Віцебскай гімназіі. На гэтай пасадзе ён знаходзіўся ў канцы 1860-х гг.

Першае уражанне ад гэтага малюнка дастатковая адназначнае: асноўны аўтам збудавання нагадвае храм Х—XIII стст. з перакладзенымі пад двусхільны дах навершавымі часткамі муроў (на ўзоруні закамар) і барочнымі франтонамі на двух фасадах.

Мы не бачым апсідны часткі храма, але на эскізе плана, выкананага Д. М. Струкавым, — прастакутнае з падкрэслена тоўстымі сценамі збудаванне (суадносіны бакоў 2:1), з пакруглай апсідай, не выдзеленай ва ўнутранай прасторы пабудовы (больш позней закладка?).

На жаль, на плане ніяма маштабу і толькі адзін архенцыр — бераг Дзвіны, амаль поруч з якім на авальным узвышэнні (дзе могучы размісціцца прыблізна трох такіх будынкаў) нанесены контуры царквы. Храм размешчаны перпендыкулярна да лініі берага, апсідай да ракі. У левым ніжнім кутку ліста — незамкнёны прастакутнік, у якім напісана — «косці».

Наступны этап пошуку — прывязка храма да мясцовасці. Як ужо адзначалася, у эксплікацыі на планах Віцебска царква ў імя Барыса і Глеба адсутнічае. Аднак, калі малюнак свядчыць аб відавочна заходнім (унізкім ці каталіцкім) характары яе больш позніх пераробак, то назава вельмі прыблізны ўказанині А. Семяноўскага і архіўных спраўў (*за горадам... на

Пескаваціку...*), пры супастаўленні іх з планамі Віцебска, становяцца паўнацэннай гістарычнай крыніцай.

Сапраўды, на планах Віцебска канца XVIII — пачатку XIX ст.⁶, на левым беразе Дзвіны, за царквою Св. Тройцы, нанесена «Капліца Св. Іасафата, мураваная». (Неабходна адзначыць некаторыя супяречнасці ў арыентацыі помніка — капліці — на плане 1825 г. аліса дастатковая выразна арыентавана на поўнач, то на плане Струкава — ледзь не на паўднёвы заход./?/).

Гэтае мясцовасць размешчана на паўночнай ускраіне Віцебска, за вялікім ручаем, які на планах XIX ст. называўся «Пескавацікам (паўднёвы прыток гэтага ручая мае назуvu Сутокі). У сувязі з гэтым узнікае пытанне — як упісваеца гэтая царква ў гістарычнай тапаграфіі Віцебска XII—XIII стст.? Уяўляеца найбольш верагодным, што і назоў яе і «загараднае» размішчение звязаны з месцаходжаннем Віцебскай княскай рэзідэнцыі. Сапраўды, аддаленая больш чым на 2 км ад віцебскіх «замкаў», размешчаная вышэй па цячэнні Дзвіны, на высокім (больш як 15 м ад узоруні ракі) мысе і абароненая з боку горада некалькімі равамі, у якіх цякунь ручая, — гэтая тэрыторыя адпавядала патрабаванням да збудавання падобнага тыпу. Верагодна, з гэтымі аbstавінамі звязана і яе прысвячэнне. Барысаглебаўская храмы ў княскіх рэзідэнцыях — з'ява нярэдкая для архітэктуры XII—XIII стст. (Полацк, Суздаль, Растоў).

Пры супастаўленні розных планаў Віцебска XIX ст. давялося выясняць, што помнік знаходзіўся прыблізна за 300 м на поўнач ад вусця Пескаваціка і з 50—60 м ад берага Дзвіны. У пачатку 90-х гг. мінulага стагоддзя менавіта на гэтай тэрыторыі пачалося будаўніцтва водазабору і мураванага машыннага будынку водазабо-

ру. Землі, якія па-ранейшаму належалі Тадулінскому манастиру, былі ўжо раздадзены ў арэнду. З'явіліся сядзібы з агародамі, жыллёвымі і гаспадарчымі забудовамі. Гэтая сядзіба размяшчаліся памік «вялікай дарогай у фальварак Мазурына», Набярэжной вуліцай, якія цягнеца ўздобоў, Дзвіны, і невялікім завулкам ад «дарогі» да Набярэжной вуліцы, якія праходзіў прыблізна за 300 саж. ад речышча ручая.

Гэтая тэрыторыя ўёс яшчэ захоўвала ранейшыя мікратапанімічныя назвы і арыенціры (... на Пясках, каля б. Старой Барысаглебаўскай царквы, ... за Пескавацікам у мясцовасці былой царквы Св. Барыса і Глеба і г. д.), аднак на ніводным з планаў, звязанных з будаўніцтвам водаправоду, ніяма і намёку на месца гэтай царквы.

¹ Раппопорт П. А. Русское зодчество. X—XIII вв.: Каталог памятников. Л., 1982.
² ЦДГА Беларусь. Ф. 2617, вол. I, адз., зах. 997; адз. зах. 1046; адз. зах. 1063; адз. зах. 1206.

³ АР ВДУ. Ф — 78. № 217.

⁴ АР ВДУ. Ф — 78. № 927.

⁵ АР ВДУ. Ф — 78. № 216.

⁶ Цэнтр. дзярж. архіў буд-ва і арх.-ры СССР. Ф. 1356, вол. I, адз. зах. 123 (План без даты, але аналіз эксплікацыі дазваляе датаваць яго 1796—1800 гг.). Цэнтр. дзярж. вайск.-гіст. архіў СССР. Ф. 349, вол. 8, адз. зах. 1417 (1825 г.).

Аналіз планаў дазваляе дапусціць, што месца былой царквы хоць і засталося, хутчэй за ўёс за межамі тэрыторыі, якую Тадулінскі манастыр перадаў у арэнду Віцебскай гарадской управе «для ўзвядзення на ёй водаправодных і іншых механічных збудаваній», аднак знаходзілася ў непасрэднай блізкасці ад заходняй мяжы земляյ манастыра.

Хоць тэрыторыя старога водазабору на Пескаваціку да цяперашняга часу значна павялічылася менавіта на захадзе, аднак аналіз графічнага матэрыялу канца XIX—пачатку XX ст. у спалучненні з візуальным даследаваннем мясцовасці, праведзеным аўтарам у 1986 г., дазволіў, як нам здаецца, акрэсліць найбольш верагоднае месца засыпаных у мінульым стагоддзі склепаў Барысаглебаўскай царквы.

НАВОШТА КАНЮ КРЫЛЫ, АЛЬБО ЎШАНАВАННЕ БАГУСЛАВА РАДЗІВІЛА

Сярод іншых гарадоў Беларусі Слуцак мае адзін з самых паэтычных і загадковых гербáў — срэбны крылаты конь (Пегас) на блакітным полі, накрэты чырвонай гунькай, на якой пад княжацкай каронай размешчана манаграма. Выява гарадскога гербу Слуцка з розных гістарычных крыніц узнавіў вядомы спецыяліст па геральдыцы Анатоль Цітоў, які прысыціў гэтай тэмэ асобны артыкул, змешчаны ў пятym нумары «Сладчыны» лягтась. У ім шмат цікавага і слушнага, аднак... Вось якую гіпотэзу, звязаную з «вытворчай сымболікай», прапануе даследчыкі пра паходжанне гэтага гербу. Спасылаючыся на інфармацыю А. Грыцкевіча, што ў 1661—1801 гг. у Слуцку «найбольшая колькасць рамеснікаў была занята ў гарбарстве (40—50 %, а па даных 1737 і 1765 гг. нават крыху болей за 50 %). Слуцак на працягу гэтага перыяду быў рамесным цэнтрам наявокальнага раёну, які спецыялізаваўся на апрацоўцы скур», А. Цітоў піша: «Колькасная перавага прадстаўнікоў гарбарнага і футрагавага раместваў, баցаце іхніх цэхаў прывяло да таго, што ў агульнагарадскім жыцці і ў магістраце яны дамінавалі. Род заняткаў заможней большасці насельніцтва, іхняя моцная пазыцыя ў органах самакіравання і пайўпывалі на выбар сымбалю для ўсёгага горада. Прадмет працы ў крыху апаятызованай форме і замацаваўся ў якасці гербу места Слуцкага». Прабачце за дотычную цытату, але з яе ўвачавідкі вынікае простое пытанне: што ж ўсё-такі галоўнае ў Пегаса — скура ці крылы?

Мы прапануем сваю гіпотэзу стварэння гарадскога гербу Слуцка. Упершыню самакіраванне паводле

Герб Слуцка.

магдэбургскага права Слуцак атрымаў у 1441 г., калі ім валодалі Альелькавічы, нашчадкі Альгерда і кіеўскіх князей. Уладальнікі паступова поўнасцю скасавалі права гараджанаў. Другі раз магдэбургскэе право было нададзена ў 1652 г. паводле прывілею караля Яна Казіміра, адначасова горад атрымаў герб. У той час Слуцак на правах прыватнай уласнасці належала князю Багуславу Радзівілу. Цікава, што А. Цітоў у сваёй кніжцы «Гарадская геральдыка Беларусі» не ўспамінае пра гэта наогул, а ў азначаным артыкуле толькі ўкосна прыгадвае недатаваны акт, які захаваўся ў копіі 1739 г.: «Натацыі (заўвагі.— А. Ц.) Яго Міласці князя Багуслава Радзівіла да парадку мескага». Між тым менавіта той факт, што Слуцак атрымаў самакіраванне, як кажуць, «з рук» Б. Радзівіла, на нашу думку, дазваляе раскрыць семантыку гарадскога гербу.

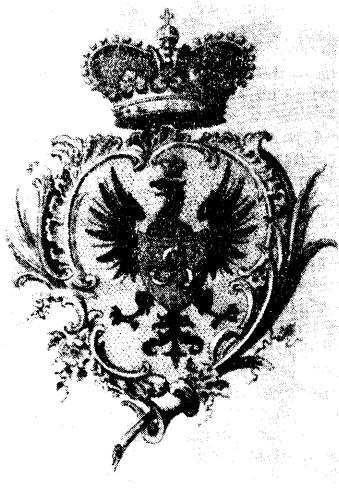
Багуслаў Радзівіл (1620—1669) быў адным з самых багатых магнатаў Вялікага Княства Літоўскага

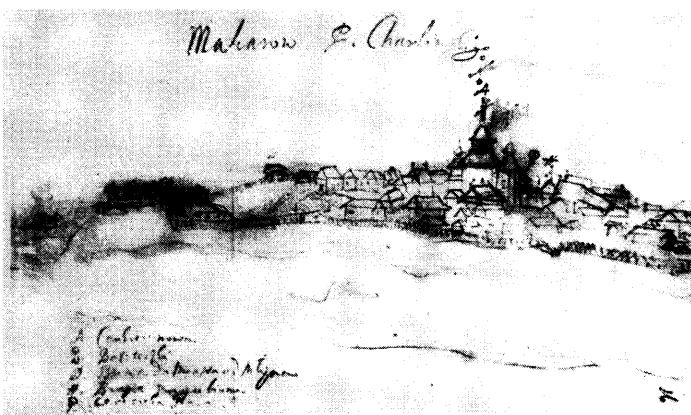
Багуслаў Радзівіл (1620—1669).

і належаў да біржанскай лініі гэтага магутнага феадальнага ро-ду. Ен тытулаваўся князем «на Бір-жах, Дубінцы, Слуцку і Капылі», і агульнае ягонае багацце ацнівалася ў 590 000 чырвоных золотых (дукатаў). Уздельныя Слуцкае і Ка-пыльскае княствы, як ужо ўпаміналася, з 1395 г. належалі славутому праваслаўнаму роду Але́ль-кавічам, апошні мужчынскі пра-дастуйнік якога Юры ў 1586 г. у хуткім часе за сваёй жонкай Кацярынай з роду Кішак. Яны пакінулі немаўлятка — дачку Соф'ю, апекунамі якой сталі Юры і Геранім Хадкевічы. У 1600 г. чатыраццацігадовая Соф'я, пасля цяжкіх мэмасных спрочак паміж Хадкевічамі і Радзівіламі, была выдадзена замуж за кальвініста Януша VI Радзівіла з біржанскай лініі пры ўмове, што яна і дзеці ад гэтага шлюбу захаваюць пра-vaslaūnae veravyznannie. Княгіня

Соф'я, якая вызначалася правед-ным жыццём і нават залічана ў лік праваслаўных беларускіх святых, памерла ў 1617 г. з цяжкіх родаў, не пакінуўшы нашчадкаў. Магчыма, таму і дўгачаканы сын, які нарадзіўся праз трэх гады ад другога шлюбу Януша Радзівіла з Елізаветай Сафіяй, быў названы адзіным у сваім родзе іменем Багуслава. Праз 7 месяцоў памёр ягона бацька, маці праз 8 гадоў выйшла замуж другі раз. Маленькага Багуслава адвезлі ў Вільню, дзе ён выхоўваўся пад наглядам дзеда Хрыстафора Радзівіла, затым у кальвінскай школе ў Кейданах. Вы-хаванне і веравyzнание на ўсё жыц-цё вызначыла апазіцыйнае стаў-ление Багуслава Радзівіла да пракаталіцкіх пануючых кollaў Рэ-чи Паспалітай і самога караля Яна Казіміра. Палітычны і рэлі-гійны сепаратызм Багуслава абумовіў ягонае выступленне на баку шведскага караля Карла Густава

Родавы герб Радзівілоў.

Гарадскі пейзаж. Малюнак з натуры.

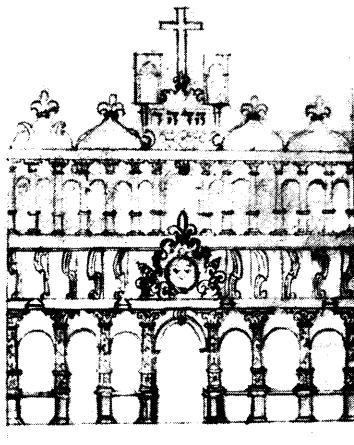
падчас польска-шведскай вайны 1655—1660 гг. Разам са сваім стры-ечнымі братам Янушам Радзівілом, вялікім гетманам літоўскім, які ўзначаліў літоўскіх магнатаў швед-скай армітациі, Б. Радзівіл дала-учыўся да Кейданскай дамовы 1655 г.—уні Вялікага Княства Лі-тоўскага са Швецыяй. Гэта на ста-годдзі вызначыла негатyўны гісторычны партрэт Багуслава Радзі-віла ў польскай гісторыграфіі, які да нашага часу не пераацэнь-ваўся.

Сучаснік напаўміфічнага д'Артаньяна, роўны з ім па адвае-і і майстэрстве фехтавання, князь Багуслаў мог бы трапіць на пяро Аляксандра Дзюма, і, магчыма, ягоныя незвычайнныя жыццёвые прыгоды былі бы апісаны больш аб'ектывна і прыцягальна. Але склалася інчай. Першае жыцце-апісанне Б. Радзівіла паводле рукапісу ягонага невядомага сучасни-ка было выдадзена ў Познані ў 1840 г. і паслужыла крыніцай для Эдварда Каблубая, складальніка галерэі гісторычных партрэтаў на-свіжскіх Радзівілаў і энцыклі-

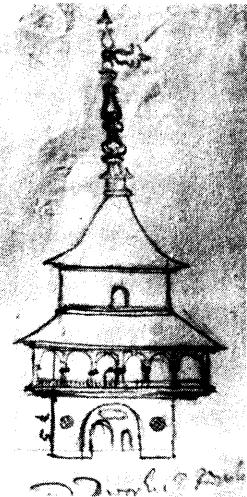
педычных выданняў, дзе паўсюдна ён вызначаецца «чынным (дзей-с-ным), але не для свайго радзімы», які атаясамляеца з Польшчай. Аднак Б. Радзівіл разумеў пад гэ-тым паняццем хутчэй Вялікае Княства Літоўскае і па-свойму разумеў ягоныя інтэрэсы. Як вынікае з вышэйзгаданых «Нататкаў» кня-зя, ягона замковая пячатка Слуц-кага княства была Пагона.

Пазней гэтая неардынарная асо-ба з эпохі «сарматызму» зацікаўіла Генрыка Сянкевіча, для якога адда-насьць ідэі «польскасці» была асноў-най, у выніку чаго князь Багуслаў стаў галоўным адмоўным героем гісторычнага рамана «Патоп», раз-альным прататыпам выдуманай меладраматычнай любоўнай інт-рыгі.

Між тым і грамадскае і прыват-нае жыццё Багуслава Радзівіла нельга ацэніваць адназначна. Бляск і багацце суправаджалі яго ў юнацтве гады. Малады князь шмат вандраваў па Пруссіі, Па-мераніі, Галандыі і Францыі, ся-браўш з асобамі каралеўскіх дына-стыйяў, сярод якіх быў і брат кара-

Эскізны праект алтара.

Царква ў Слуцку. Фрагмент.

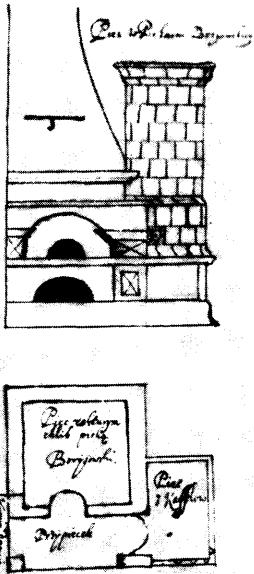
ля Рэчы Паспалітай Уладзіслава IV — каралю Ян Казімір, прынцы Кандэ, Аранскі і Насау. Ен уступіў добрахвотнікам у войска Генрыха Аранскага і вызначыўся адварай у бітве з іспанскімі войскамі за крэпасць Ганд. Як зацятага дуэлянта князя заключыў кардынал Мазарыні ў Бастылю, але хутка ён быў вызвалены.

Яшчэ за мяжой князь Багуслаў, адпаведна свайму высокаму паходжанню, быў бацькою і храбрасці, атрымаў чын харунжага, а ў 26 гадоў, пасля віртання на радзіму, — ганаровы тытул канюшага Вялікага Княства Літоўскага. Праз два гады ён прымае ўдзел у выбарах на сойме новага караля Рэчы Паспалітай Яна Казіміра, пад кіраўніцтвам якога ўзведлічай у падаўленні казацкіх хваляванияў і якому пазней здрадзіў. І яшчэ шмат незвычайнага было ў драматычным жыцці Багуслава Радзівіла: выратаваў жыццё падчас зама-

ху шведскаму каралю Карлу Густаву; паранены ў галаву князь трапіў у татарскі палон, з якога быў танна выкуплены як малазначны афіэр, бо татары не ведалі, хто ён. Дый шэраг іншых прыгодаў перажыла гэтая асоба.

Але ў жыцці Б. Радзівіла быў яшчэ адзін бок, на жаль, у значнай ступені закрыты для гісторыі блескам і штучна створанай адбізнасцю ягонай асобы. Князь Багуслаў быў высокаадукаваным і таленавітым чалавекам з грунтоўнымі наўковымі ведамі і развітым эстэтычным светаўспрыманнем, чалавекам новага часу.

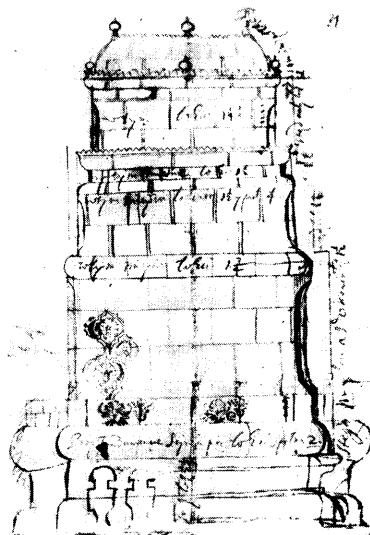
Характэрна, што польскія кропінцы ўпарты замоўчаваюць ягоныя жыццё і дзеянні ў Слуцку, і нават той факт, што асноўная частка бацькоў паходзіла ад праваслаўных Алелькавічаў. Міх тым паміж 1648—1655 гг. Слуцак быў асноўнай рэзідэнцыяй Б. Радзівіла, які стаяў на чале літоўскіх кальвіні-

(Кёнігсберг), куды князь быў сланы каралём Янам Казімірам. Яшчэ ў маладыя гады Багуслаў Радзівіл вывучаў фартыфікацыйныя сістэмы Амстэрдама і іншых магутных галандскіх крэпасцяў. У сярэдзіне вялічага XVII ст., калі толькі 32 гады быў мірнымі для Вялікага Княства, па ягонай ініцыятыве паводле найноўшых заходнегерманскіх узору быў перабудаваны гарадскі ўмацавані Слуцка. Вакол Старога і Новага места фартыфікатаў Т. Спінускі ўзвёў магутныя земляныя ўмацавані з бастыёнамі і равелінамі, якія ўтваралі ў плане амаль правільны круг — форму, запазычаную з рэнесансавых трактатаў аб «іdealных» гарадах. Шляхі зносінаў перакрываюцца чатырма добра ўмацаванымі брамамі. Для самога магната быў узвядзены Новы замак, які ўваходзіў у сістэму аба-

Эскізы праект кафлянай печы.

Праект печы для барысаўскай пякарні.

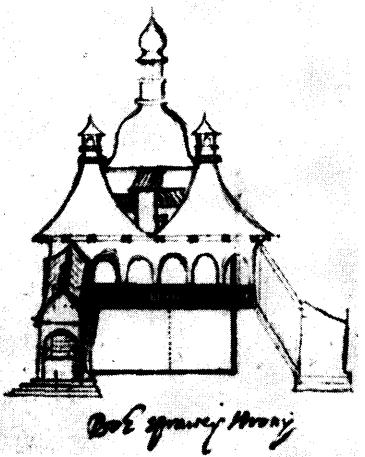
стаў. Як некалі пры Алелькавічах Слуцак лічыўся цэнтрам праваслав'я, так пры князі Багуславу стаў апошній апораю рэфармациі ў Вялікім Княстве Літоўскім. Сам князь складаў эвангеліцкія гімны, шэраг з якіх апублікаваны ў канцыянале, выдадзеным у Гданьску ў 1723 г. Да таго ж яму быў не чужі пашыраны ў той час эпістолярны жанр — значны збор ягоных пісьмаў захоўваецца ў бібліятэцы Залускіх. Як большасць буйных магнатаў, Б. Радзівіл быў мецнатаў і збіраў творы выяўленчага мастацтва. Амаль ва ўсіх ягоных маёнтках знаходзіліся зборы жывапісу галандскіх, нямецкіх і мясцовых майстроў, якія пад канец ягонага жыцця былі звезены ў апошнюю рэзідэнцыю ў Караліўцы

рончых збудаванняў Новага места. Магутнасці фартыфікацыйнай сістэмы Слуцка прынесла гораду ў XVII ст. славу «бастыёна Літвы».

Багуслаў Радзівіл актыўна цікавіўся не толькі ваеннай, але і цывільной архітэктурай. Ен быў нядральным мастаком і архітэктарам-аматарам. Каля дваццаці гадоў таму мне давялося выявіць збор мальюнку і чарцяжоў Багуслава Радзівіла і апублікаваць частку з іх. Калекцыя не была датаваная і захоўвалася ў нясвіжскім архіве Радзівілаў. Датаванне зрабілі, але ў той час нельга было па-новаму раскрыць ягоную асобу, таму што ўсе Радзівілы лічыліся «польскімі магнатамі».

Графічную спадчыну Б. Радзівіла складаюць малюнкі з натуры, панарамы гарадоў з асаўблівасцямі забудовы і гарадскіх умацаванняў, зробленыя, верагодна, падчас ваенных дзеянняў, а таксама эскізы і проектныя чарцяжы асобных збудаванняў, пераважна драўляных. Цікавасць князя да народнага дойлідства была, відавочна, настолькі глыбокая, што ў гісторычнай рэтрапектыве яе нельга разглядаць толькі як забаўку дылетанта. Больш таго, гэтая ўнікальная з'ява — наяўнасць проектнага чарцяжа ў драўляным дойлідстве Беларусі сярэдзіны XVII ст. — дазваляе больш высока ацаніць узворэні нацыянальнага будаўнічага і цяслярскага рамяства адносна суседніх народоў.

Сярод графічных лістоў Б. Радзівіла (а іх у зборы 44) ёсьць некалькі проектных чарцяжоў, якія адносяцца менавіта да Слуцка. Найбольш эскізных варыянтаў мае проект надбрамнай царквы — прыгожага трох'яруснага збудавання, абкружанага арачнай галерэй і завершанага высокім спічаком. Сярод шматлікіх дробных формоў, з якіх складаецца спічак, ужыты восьміярык «сарманка» — тыпу з контрастным падзелам святла і ценю на фасадах. Верагодна,

Проект брамы ў Дурэмічах (фрагмент).

для гэтага праваслаўнага храма Б. Радзівілам распрацоўвалі і праект іканастаса, таму што даўжыня апошняга — 12 локцяў (5,52 м) — адпавядае ў маштабе шырыні алтарнай прыбудовы царквы. У праекте адчуваецца ўплыў барочнай эстэтыкі — фрамугі другога яруса іканастаса падзелены пруцкімі вальютамі накшталт «ільвіных лапаў», якія надаюць кампазіцыі дынаміку і аб'ёмнасць. У цэнтры на разьблёным тымпане ўжыты вельмі пашыраны ў народным драўляным дойлідстве саллярны матыў. Відавочна, Б. Радзівіл добра ведаў архітэктуру праваслаўных храмаў, што было нядзіўна ў сям'і, дзе захоўваліся запаветы Соф'і Алелькаўны. Пасля яе смерці Януш Радзівіл пацвердзіў усе зробленыя ёю шматлікія фундушы праваслаўным манастырам.

У зборы чарцяжоў Б. Радзівіла асаўбліва цікавы праект драўлянай

ратуши для гарадскога магістра. На праекце — план і фасад трохпавярховага прамавугольнага ў плане будынка, накрытага двухсхільным высокім дахам. Да па-доўжнага фасаду ратуши прымыкала вежа — восьміярык на чацае-рыку, завершаная складаным купалам-банькай з фігураным абрывам. На вежы і на вільчаку даху паказаны сцяжкі-флюгеры, на якіх, верагодна, размяшчаўся герб горада.

На нашу думку, і герб места Слуцкага ў выглядзе крылатага каня — сымбалю творчасці — распрацаўваў сам Б. Радзівіл, паэт і

мастак, які з уласцівой яму сама-ўпіёненасцю ўвасобіў і падкрэсліў у ім свае творчыя памкненні. Дзіця, але ў азначаных даследаваннях А. Цітоў не робіць спробы расшыфраваць манаграму на гуньды, накінутай на Пегаса. Між тым манаграма, размешчаная пад княжацкай каронай, даволі лёгка раскладаецца на лацінскія літары «В» і «R» — пачатныя літары імені Багуслава Радзівіла. Адсюль становіцца цалкам зразумелым — наўшта і кім каню дадзены крылы.

Тамара ГАБРУСЬ

ЯН СТАНКЕВІЧ

ХРЫШЧОННЫЯ ИМЕНЫ ВЯЛІКАЛІТОЎСКІЯ (БЕЛАРУСКІЯ)

РАЗГЛЯД КОЛЬКІХ ИМЕНАЎ

Зяслай (а не Ізяслай), бо першая частьць яго пачыналася прымём-прыrostкам јъз-, каторы ў мове вялікалітоўскай перайшоў у з (зь лесу, з дому), у расійскай-ж а баўгарской — у из (из лесу, из дома). Ад «Зяслай» пад упльвам прыміені «за» паўстай назоў мечатка «Заслаўе».

Іван а Ян. Абедзьве гэтыя хормы таго самага імені ўзынкілі з гэбрэйскага імені «Еганаан», відавочна, перанятага пераз мову старабаўгарскую. З прычыны аканьня вялікалітоўская вымова баўгарскае хормы «Іоанн» гэтага імені мусіла быць «Яан» (Іаан), каторае, съязгненням двух аа ў видно а, дало Ян. Што да двух ин, дык, па шчэзьненню канцавога ь замест ин падвойнага ў «Іоанн» вымаўлялі и адно; два ин тут былі толькі правапісным адбіццём хормы гэбрэйскасе. Іншае зъясіненьне паўстаныя хормы «Ян» мусіць быць у мовах, каторыя ня знаюць аканьня.

Пачатак у № 6 за 1992 г.

Другая хорма (Іван) магла гэтак узынкіці. И ў Іоанн некаторыя абымыльна вымаўлялі як і склада-творнае, ды, стараючыся, заразом вымаўлялі ненацісьнене ў ім як о, перад каторым, як перад кожным о на пачатку складу, мусіла ў мове нашай узынкіці прыстаўное в (Іоанн). Ненацісьнене о, адылі, было штучным у мове акаючай, не магла такая вымова ўдзяржацца, і яго пачалі вымаўляць як а (Іваан), што, съязгненням двух аа ў вадно, дало Іван.

Таксама ўзынкла Івона замест і побач із Ена.

Абедзвіх хормаў (Ян а Іван) гэтага імені ў нас ужывалі незалежна ад абраду. Прывяду колькі прыкладаў ужыванья іх належачымі да абраду ўсходняга. У летапісу захавалісі імёны наступных гэроў часу Валадзімеравага (Х—XI стг.): Яна Усмовіча... Апрача братоў Вышапічашаў — Яна а Пуцяты, з мужоў Святаполкавых... мянушы Васіля, Славуту, Іванку. (Даве гэтыя цыфаты прыведзены ў перакладзе.) Пад 1106 г. у кіеўскім летапісе чытаем: «Преставіся Ян, старець добрый». «Янь же

поиде самъ оружъя». Жаноцкая хорма Янка.

Прыходзіла гэтае імя да нас і пераз мову лацінскую, зн. ад лацінскае хормы Johannes; праз гэта съветча жаноцка-любосная хорма яго «Югася». Ю ў гэтай хорме, відавочна, дзеля таго, што стараліся вымаўляць ё, бо ў мове вялікалітоўскай, калі стараючыся вымаўлівіць ненацісьнене о (або ё), дык адзержуць у (або ю). (...)

Кастанцін, Касцянцін (бяз и па Ка-). Дзеля таго, што ў імені «Канстанцін» было аж тры и, чаго ня бывае ў словах сваіх мовы вялікалітоўскага, дык сталася распадабненне, першое и выпала.

Станіслаў і прозвішчы ад гэтага імені

Надзвычайна тэндэнцыйны да Вялікаліцьвіноў (Беларусаў) гісторык польскі Г. Лаўміянскі (Lowmianski) даводзіў у вадным із сваіх артыкулаў, што радзімы, каторых прозвішчы могуць быць выводжаны ад розных хормаў імені «Станіслаў» — жмуйдзкага (а не вялікалітоўскага) паходжаньня. Ішло яму праз тое, каб паменышыць колькасць Вялікаліцьвіноў, запісаных у съпісанью 1529 г. войска Вялікага Княства Літоўскага.

Як аргумент Лаўміянскі прыводзе тое, што па хрысту Жмуйдзі, у канцы XIV і пачатку IV стг., была паставлена ў Вільні каталіцкая катадра пад іміям сьв. Станіслава. Вось-жа, піша ён, Жмуйдзіны (зашвейц іх Ліцьвінамі), як каталікі, пад упльвам назову катадры, пачалі даваць сваім сынам а дачкам імя «Станіслаў». Адгэтуль, вывождзе ён, усі прозвішчы, паўсталыя ад гэтага імені, жмуйдзкія і на шэнінкі гэтых прозвішчашаў — Жмуйдзіны.

Я прывяду некаторыя факты і доказы, каторыя пярэчаць такому пагайду.

Фонетыка слова «Станіслаў» тая, што яно можа быць іміям

у кожнага народу славянскасе мовы. Дыкже ў Вялікай Літве (Беларусі) і ў суседніх краёх, на т у Суздаліцьчыне, як найраней звалася Маскоўшчына, быў сваі Станіславы за доўга да віленскасе катадры. Як съветча летапісы, князіям у крывіцкім Смаленску быў у XI стг. Станіслав, сын Валадзімера Святыаславіча, князя кіеўскага. У дванаццатым стагоддзі ў Пераяслаўлю Северскім быў Станіслаў Тукевіч. Ен, разам із тысячнікам Раціборам, мняў уставу прац прадцні.

У 1148 г. на Севершчыне ў бітве Імсціслава Зяславіч кіеўскага з Глебам Юр'евічам «Станіслава ту ѹша и казниша казнью злу».

У часе Ліпецкае бітвы 1216 г. Крывічоў (Смальнян а Псковічі) і Наўгародцаў, на чале із тарапецка-смаленскім князем Імсціславам Удалым (меў удел у Тарапчу), із Суздалцамі, у войску суздалльскім быў баірын Андрэй Станіслававіч.

У 1321 г., калі Гэдымін, вялікі князь літоўскі, пайшоў з войскам на Кіеў, дзяржая ѹ яго нейкі князь Станіслава.

Дзеля таго што ніводзін Станіслаў на быў прызнаны праваслаўнай царквою за съвятога, то паслелій у Маскоўшчыне гэтага імені не давалі дзяцём. Але ў Вялікай Літве (Беларусі) гэта пераказаю на было, і імя «Станіслаў» было паширыўшыся сярод вернікаў розных цэркав. Вось, прыкладам, блізкім супраців'ем Б. Хмяльніцкага быў праваслаўны Вялікаліцьвін, палкоўнік Міхайла Станіслава Крычэўскі.

Забраўшы Вялікую Літву, Масква русыфікаўала ў ёй праваслаўную царкву і ўсё мняла ў ёй на свой капыл. Тады і ў нас, як у Маскоўшчыне, праваслаўныя съвятыя пачалі ў рэлігійным жыццю што раз болей дзяржада літары чымся зъместу, і ўзглядам імёнаў вымагалі, каб дзесянцяці на хрысьце давалі імя таго съвятога, като-

рага дня яно радзілася. У нас, адымлі, гэта ў поўнай меры ніколі не было праведзана. На гэта можна прывесці шмат фактаў. Прыкладам, у вялікім царкоўным сляле Гародзкі Валожынскага пав. усі праваслаўныя і блізу ўсі Станкевічы, каторыя дзеяліца на тры групы, зь іх адна — Станіслаўчыкі. Паколькі тут прозвішча «Станкевіч» можа быць старшага паходжання, то мянушка «Станіславчык» мусіце быць сусід съвежая. У сляле Арляніятак Ашмянскага пав. было шэсць раздзімаў праваслаўных. З дазволам, у 1905 г., пераходзіць із праваслаўя на іншую веру ўсі яны, з выняткам аднаго Габрэля Станкевіча, перайшлі ў каталіцтва, а гэты адзін, што застаўся праваслаўным, меў сына Станіслава.

Лаўміянскі зігнораваў факт, што япчо да прыйма хрысціянства Жму́йдзяй, сярод Вялікалітвіноў быў каталік-лацінікі. Колькасьць іх шмат павялічылася ў часе хрысту Жму́йдзяі, калі й дынастыя з праваслаўнае сталася каталіцкай, а вялікі князь Ягайла на табавязаўся навярнуць усіх на каталіцтва. Дыкжэ тады і з часыці Вялікалітвіноў адныя зъянілі свой усходні абряд на заходні, другія перайшлі з праваслаўя на каталіцтва. Праўда, і просьле гэтага колъкасьць каталікоў-лацінікай у Вялікалітвіноў, рабунуючыя з вернікамі «грэцкае веры», сярод іх, была невялічкая; але, раўнучы із Жму́йдзінамі, яя была такая малая. У тым, адымлі, часе колъкасьць каталіцкіх Вялікалітвіноў ня мела значэння дзеяля пашырэння імені «Станіслаў», бо да гэтага імені тады адноўлькава ставіліся ўсі ў Вялікай Літве, бяз разніцы веры.

Што да самае катадры съв. Станіслава ў Вільні, дык значэнне яе дзеля пашыронаўнай імені «Станіслаў» Laўямінскі вельмі перацэнце. Яна і ў малой часыці на мела таго значэння, якое меў субор

сьв. Сохвії ў Полацку або соборная царква ў Пскове. У іх соборных церквях були патрональними церквами краю. Палачане на'т у бітву йшли з крикам «За святу Сохвію». Віленская-ж катадра на толькі не була патроном краю, але на'т на неї була патроном Віленшчыны ў найважчым значэнні слова.

Нельга не звярнуць увагі,
што назоў віленскае каталіцкае
катадры надзвычайна мала ведамы
ў Віленшчыне. Гэтак цяпер, і ня-
ма ніякія прычыны думаць, што
ў мінуласці было наакш.

Калі віленская катадра съв. Станіслава й мела якое-колечы значеніе дзеля пашырэнья імені «Станіслаў», дык магла мець яго толькі ў Вільні. А Вільня на этнографічнай тэрыторыі вялікалітоўскай, і ніякага там жыцця жмудзкага бы было чуваць. Ня толькі Вільня была сталіцою нашага гаспадарства і цэнтрам палітычным яго, але культурным і гаспадарским цэнтрам вялікалітоўскім.

Наапошку, калі-б прозвіщчы, выводжаныя ад розных хормаў імени «Станіслаў» належыць Жму́йдзіном, дык тыя хормы, ад катарых гэтая прозвішча паўсталі, мусілі-б быць хормамі жму́йдзікімі. Прымеж таго на толькі такіх прозвіщчы ўзыніклі суфіксамі вяліка-літоўскімі (найчасцей -іч, -овіч), але й хормы, ад катарых тварыліся гэтая прозвішча, маюць суфіксы вялікалітоўскія, ёх хормамі вялікалітоўскімі. Прозвішча «Станкевіч» узынікла ад «Станка», Станевіч — ад Стань, Станкевіч — ад Станька, Стануловіч — ад Стаснуль, Стаскевіч — ад Стаська, Стасюловіч — ад Стасюль, Станюковіч — ад Станюк, Стасюкевіч — ад Стасюк і інш.

Можна думаць, што сваё пашырэйнне імя «Станіслаў» заўдзячуся свайму этымалёгічнаму значэнню. Хто на зычы, каб дзяцё юнона стала слáўным? Гэтае значынне было зразумелым Вялікалітвіном, а Жму́йдзіном слова «Станіслав».

нічога не казала. Другой прычына паширъяна ягона га малы быць множасць памяншальных, любосных а павялічальн-паважальных хормаў яго, хормаў, як зацемлена, вялікалітускіх, Жму́йдзінам, чужых, незразумелых.

ЗАЦЕМЫ ДА НЕКАТОРЫХ ХОРМАУ

Імёны мужчынскія без канчатку ў наз. адз. л.

Грэцкі канчатак -юс, лацінскі -iус, каторыя ў мове старабаўгарскай а расійскай перадаюць пе-раз -ий, у мове вялікалітоўскай адпаў. Е гэта ў поўных хормах імёнаў мужчынскіх (Парфеній — Пархвеі). Адныя сугukі перад гэтымі адральны канчаткам бываюць цъяврдыя, другія — мяккія.

Цвярдым ё р, бо яно ў мове вялікалітойскай ё толькі цвярдое: Алізар, Захар, Ліцэр, Назар, Нектар, Палінар, Пархвір, Рыгор, Савер, Валер і інш.

Цъвярдымі ё вуснавыя б, м, п,
бо яны ў моме вялікалітойскай заць-
вардзелі на канцы слова і перад
сугукам: Агап, Арцём, Астап,
Аўрагам, Пахом, Версанон і інш.
А в на канцы слова пераходзе ў
ў — Зяноў.

Цъвярдымі ё д, т, з, с, н, бо, зъмяк-
чаючыся, яны ў мове вялікалітоў-
скай пераходзяць у сярэднеязыч-
ныя dž, č, ž, š, n¹.

Дзеля таго што ў мове вялікаліт-
тоўскай мяккіх д, т, з, с, и няма,
дых чужых сярэднія (паўумкія)
д, т, з, с, и бліжшыя да вялікалі-
тоўскіх д, т, з, с, и цвярдых, чым-
ся да сярэднеязычных d̄, č, ž, š, ñ,
дых і пераняты яны да мовы нашае-
ся цвярдыя на канцу слова, а
д, т, з, с у кожным месцы. Пры-
клады: Арка́д, Аўст́рат, Баніхва́т,
Ганнад, Ігнат, Іпат, Матод, Мах-
тод, Кандрат, Міхед, Міхвад, Мя-
лет, Палад, Панкрат, Сават і інш.
Адхінаў ад гэтага мала да ўсім іш-
м ё паралельныя хормы з д, т. Гэтак

ё «Аркадзь», «Гянадзь» побач «Аркад», «Ганнад». Дзеля таго гэтыя адхіны надабе ўважаць за паўстаў ляля толькі ў некаторых мясцох пад упывлумі расійскім, дзе ё д., т мянкізі (Аркадий, Геннадий, Мелетій). Алёз, Амбroz, Амбros, Аніс, Анаас, Панаas, Хванас, Хадос, Хвядос Тадос, Дзяніс, Настаз, Паіс, Пратаз Пратас, Улас і інш. Адхінаў няма

Анан, Арсен, Яўген, Яўмен
Пархвец, Сапрон, Супрон і інші
Е колькі з -ны на канцу — Яўмены
Арсень, але тыя-ж імёны ё з в
цьвярдым. Дык і тут гэтыя адхінны
траба ўважаць за паўстальных пад
успывам расійскім.

л перад адпалым канчаткам
-ий ё толькі мякое: Анатоль
Аўрэль, Базыль, Васіль, Савель
Віталь, Ювеналь і інш.

Мужчынскія ймёны на -ра, -ла

Мужчынскія ўмёны, як і спакменынкі наагул, з р, л на канцца із сугукам або паўсамагукам й, -у перед імі адзяржалі канчатак -у-каторае, з прычыны аканья, перайшло ў мове літаратурнай і народную ^{9/10} прасцягу мовы народнасці ў -а, і самыя таякі спакменынкі перайшли з -о асноваў (з такіх, як стол, хвалько) да а-основаў (такіх як Мікіта, вайвода): Аляксандра Габра, Гаўра, Зымітра, Ляўра, Нікандра, Пётра, Сыльвестра, Паўла, Саула, Мануйла, Міхайла. Дык і стараўбагт. «Самуил» будзе Самуіл.

ла, праз што съветча прз. Самуй-
лёнак, а таксама «Шмуйла», жы-
доуская хорма гэтага імені ў Вялі-
кай Літве. Але ё хорма й «Самой-
ла», і можна думань, што ѿ янай-
правільная. Што у ѿ нашай мове
можа ѿ перанятых імёнах рэдчай-
пераходзіць у о, съветча о ѿ Аноп-
рый, Зыгмон.

Такія-ж, як у менаваных хрышконых імёнаў, ёхormы па р., ј зъ пярэднім сугукам альбо паусаць магукам у спакменьнікаў агульных: зубра, сябра, швагра, тыгр і інш.

Марка. Зь іншае прычыны ё -а ў «Марка». Гэта імя з устаўным ерам (ъ), з каторага, прыкл., у мове польскай ё -э — (Марэк), і сваёй хормаю яно памяншальнае, а такія памяншальныя маюць у нас хорму на -ка (Саўка, Грышка).

Гэбрэйскія складаныя імёны з -эль у другой часыці, калі перайшлі да мовы вялікалітоўскае пераз мову лацінскую з ненацісьненым з ў эль, дык, з прычыны аканьня, -э — перайшло ў -а, і паўстала хорма з -аль: *Міхаэль > Міхааль > Міхаль* (съцягненнем двух аа ў вадно), або з -ал: *Міхал, Рахвал* (л. а ня ль, відавочна, дзяла таго, што перанятая былі дарогаю пісомай, зн., пішучы, лац. і перадалі кірyllічным л.).

Тыя-ж імёны габрэйскія, калі перайшлі да мовы вялікалітоўскае з мовы грацкае пераз старарабаўгарскую, дык маюць хорму на -иля — *Мануїла, Міхайла*, або на -ла — *Гаўрыла, Даніла*. Лучылі таксама хормы із захаванай бязь зъмены другой часыці іменні гэбрэйскага — *Данель*; відаць, у такім прылучаю, пераймаючы, вымаўлялі з націскам на э.

Канцавыя вуснавыя адпалі па сугуках

У мове вялікалітоўскай канцавыя вуснавыя сугуки па вуснавых-же або па л, р, рэдчас па сугуках іншых, адпадаюць або даюцца на канцу -а: *Адоль, Арохва, Харлам, Хрысан, Карпа, Палікар* (з Адольф, Ареф, Харламп, каторае з Харлампий, Хрисант, Карп, Полікарп). Таксама ё ў спакменьнікаў агульных — жандар із жандаром. Калі-ж вуснавы сугук апыненца памеж сугуку, дык ён выпадае — *Алімка* (Ар.), памяншальнае ад *Алімпа*.

Хормы на «а» мужчынскіх імёнаў

Апрача хормаў на -а ё імёнаў на -р, -л зь пярэднім сугукам

альбо паўсамагукам ё яшчэ гэткія хормы на -а (замест на сугук): *Алёнза, Алёksa, Léksa, Анта, Хота, Клямэнта, Líčarda, Сынірыда, Тарэнта, Валента, Вікента*.

Да памяншальных хормаў мужчынскіх

Памяншальныя хормы ад складаных із -слоў або -мер у другой часыці творацца ад часыці першага складанага імені: *Божка* (ад Багуслаў), ведамнае цяпер як прозывішча, *Болька* (ад Баляслаў), *Вячка* (ад Вячаслаў), *Валодзька* (ад Валадзімер), *Казок* (ад Казімер).

Памяншальныя дву- а трыскладовыя ніколі ня маюць у мове вялікалітоўскай хормы на -ак або на -эк, -ек (Пранак, Юрак, Болек, Міхалак). Рэдчас чутыя такія хормы ё чыстым полёнізмам. Замест такіх хормаў ё звычайна вялікалітоўская хорма на -ка: *Бонька, Цішка, Полька, Хомка, Клімка, Міхалка, Сымонка*. Зь найменаў «маршалак» — полёнізм (пол. маршалк), павяліт. *маршалка*. І «маршала» ў мове нашай нямашака.

Памяншальныя двускладовыя на -ка — Янка, Яцка, Болька, Глебка, Ходзька, Родзька, Вячка, Юрка — у ладнай меры страцілі значынне памяншальнасці і хіба могуць быць ужываны ў значэнню імёнаў поўных. Прыклад: А маршалакаваў на сойме наш *Ліцвін*, князь Болька Сьвірскі. Адылі страцілі ія сусім, і, прыкладам, съвятых нельга было-б зваць гэтымі хормамі. З ужывання ў значэнню імёнаў звычайных маюць быць сусім чыста вылучаны любосна-памяншальны з съ перад -ка (Яська, Стаська і інш.), бо іх любосна-памяншальнае значэнне выразліва чуецца.

Памяншальныя на -ук, -юк

Побач з памяншальнымі хормамі на -ок, -ёк (Зымітрок, Пятрок, Сы-

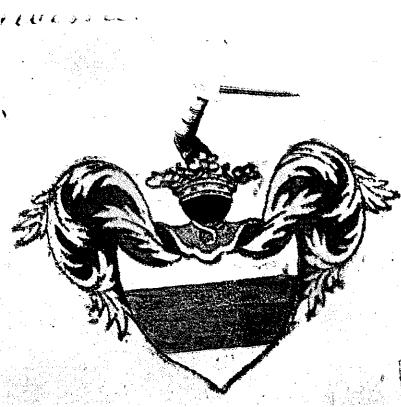

Ф. Смуглевіч. Сям'я Прозараў. 1789 г. Нацыянальны музей у Варшаве.

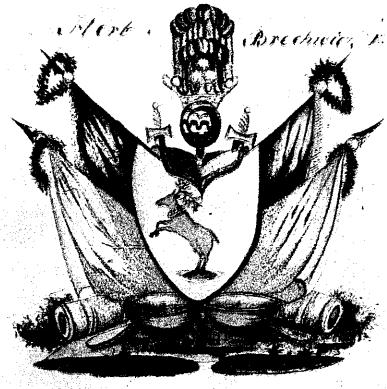
ГЕРБЫ БЕЛАРУСКАЙ ШЛЯХТЫ

Герб Крыкастрэл

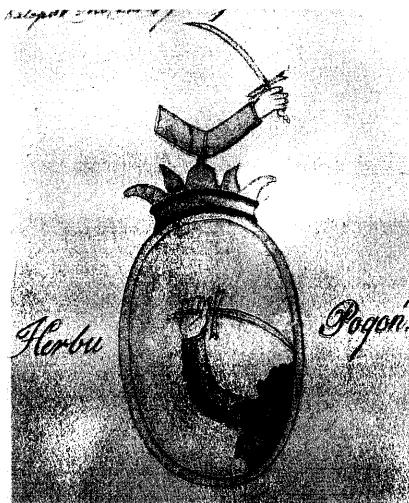
Герб Котвіч

Герб Брохвіч

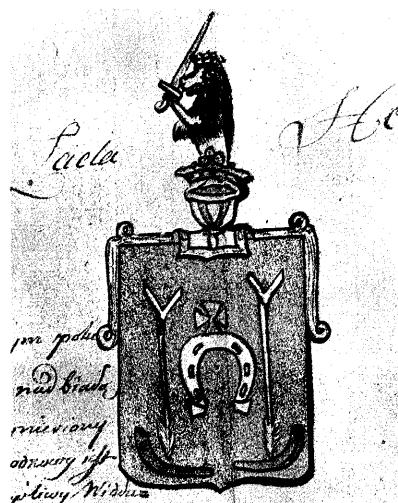
Герб Фэрбер

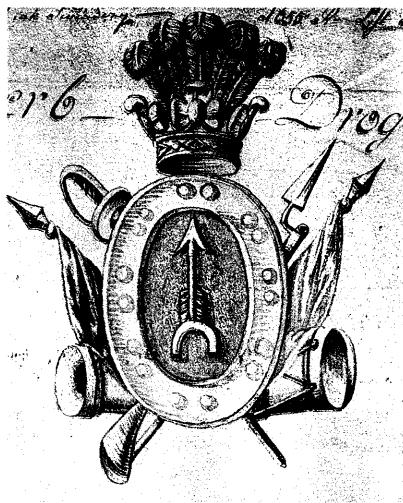
Герб Пагоня

Герб Зяновіч

Герб Лада

Герб Драгастаў

Невядомы мастак. Партрэт невядомага. XVIII ст. Музей старажытнабеларускай культуры АН РБ.

манок, Васілёк) больш пашырыўшыся памяняшальныя на -юк (Аляксюк, Ясюк, Гіаплюк, Касцюк, Масюк, Міхалюк, Паўлюк, Радзюк, Стасюк, Юлюк), на -ук (Аўгустук, Артук, Язук, Янук, Хвядук, Данук, Клімук, Крыстук, Мартук, Матук, Мінук, Панук, Пранук, Радук, Рапук, Рамук, Самук, Віктук і інш.). Таксама ў спакменьнікаў агульных: пястук (вялікі палец рукі), відук (дзікі мак). На -ук па зацьвярдзелых: Андрук, Габрук, Гаўрук, Дарук, Зымітрук, Купрук, Цупрук, Цыпрук, Мірук, Пяstrupuk, Супрук, Вінцук.

Суфікс -юк, зн. -ук ізь пярэднім мяккім сугукам, ясны, ён славянска-вялікалітоўскі. Але суфікс -ук ізь пярэднімі сугукамі цвярдымі, каторыя наагул могуць зъмякчацца, выглядае да тых самы суфікс, -ок, адно што ў хорме балцкай². Ен мог быць прынесены да мовы вялікалітоўскай ад вялікалітоўскіх (беларускіх) Балтаў. Гэтым была-б таксама зъясенна дзіўна малая колькасць памяняшальных імёнаў із суфіксам -ок.

Суфікс -ук із зацьвярдзелым сугукам перад ім можа быць у вадных імёнах із суфіксу -юк, у другіх — быць суфіксам із спачатным сугукам цвярдым перад -ук.

Цікаўны памяняшальны на -ута, -юта: Адашута, Якута, Ясюта, Яўхута, Яцута, Максюта, Пархута, Паўлюта. (...)

Неславянскія імёны на -іа, як жаноцкія, так і мужчынскія, адзяржалі ў мове вялікалітоўскай хорому на -а зь цвярдым альбо мяккім сугукам перад -а, зн., на пісьме ў кірыліцы ёх хормы на -а або на -я. Цвярды сугук ё тады, калі ён мяккім ия бывае ў мове вялікалітоўскай. Такім ё, першое, р: Глікера, Дара, Ліцэра, Лукера, Пульхера, Валера і інш.; другое, д, т: Кляўда, Ліда; з мужчынскіх: Азара, Бера, Захара і інш.

Вуснавыя сугукі вымаўляюща цверда перад сугукам і на канцу слова. Тут таксама яны цвярдыя:

Агала, Гапа, Алімпа, Яўхіма, Хіма, Зянова і інш. З мужчынскіх: Яро-ма.

Усі іншыя сугукі перад менавыным канчаткам — мяккія, зн. канчатак ё -я: Аміля, Аніся, Аўрэля, Хадося, Хвядося, Тадося, Яўгена, Ксения, Малана, Настася, Наталя, Панася, Прасіня, Разаля, Сыцяпания, Цыціля, Юля, Юстыня і інш. З мужчынскіх: Аナンя, Гананя, Саконя, Вося й інш.

Відавочна, на канцы перад -а было і не складатворнае (а ня і і на) дзель таго на ўзыніла хормы на -ія ані на -я, пры каторый было-б здваеньне, але на -а/-а (на а зь мяккім сугукам перад ім, як і вымаўляюща напісаныні ля, ня, ся).

На сусім так, але падобна ё ў сярэдзіне слова: тут ё Юляна, але Тацяна (зн. т перайшло ў ц) і інш. пад. Таксама ў сярэдзіне імёнаў мужчынскіх: Галакцён, Дзямян, Даэмід, Даяніс, Касян, Максіміян.

Надабе адрозніваць л, н, с перад канчаткам імёнаў поўных ад такіх-ж гукаў перад канчаткам імёнаў любосных. У першых гуты гука належала — з гледзішча вялікалітоўскага — да караня (Юля, Юстыня, Настася), у другіх — да суфіксу (нарасыню) (Антоля, Настуля, Каруся).

Здваеньне сугуку (Наталья, Хадося) замест аднаго мяккога (Наталя, Хадося) ня ё правільнай хормою вялікалітоўскай. Здваеньне ў імёнах ё ў вадзіночных прыпадках і паўстала над паслынейшым расійскім уплывам, гэта — расійская вялікалітоўскі сымбіёс. На хорму рас. на -я (Наталья) мова вялікалітоўская рэагавала так, што хорму рас. мяккі сугук + -я+а ператварыла ў мяккі падвойны сугук + -я+а (пішацца -я). Побач із прыпадкамі із здваеньням ё — і ў вялікай балшыні — прыпадкі без здваеньня, з адным мяккім сугукам перад -а (пішацца -я).

Памяняшальная на -ута, -юта. Як і ў імёнаў мужчынскіх, таксама

ў жаноцкіх ё памяншальныя хормы на -ута, юта: Аўгута (да поўнага імені Аўгуста), Багута (да Багуслава), Карута (да Караліна), Лукута (да Лукера), Мархвута (да Мархва), Марута (да Марыя), Палісюта, Палютта, Палута, Вясюта.

Скарочаныя хормы жаноцкія, як Хоўра, Хіма, Хрыста, Крыста, Домна, Магда, Наста, Вікта, Юста, яшча ў большай меры, чымся мужчынскія двускладовыя на -ка (Глебка), могуць быць ужываны ў значэнню хормаў поўных.

Імёны з адпалымі пачатнымі гукамі. Імёны з адпалымі пачатнымі і (Райд зам. Іраіда і інш.) нельга

уважаць за неправамерныя ў мове вялікалітоўскай. І тут адпала пад уплывам такіх словаў вялікалітоўскіх, як мець, граць, мянушка. Характар гуку г такі, што ён можа адпадаць і (радзей) выпадаць. Дык хормы «Ліцэра», «Рыгор» і інш. з адпальным г сусім добрыя. Пачатнае а можа таксама адпадаць. Прыкл. «гаспадар» адпадам г перайшло ў «аспадар», адлі (адпадам а) у «спадар», ды сталася рэзвніца ў значэннях дзявюх хормаў. Дык хормы Ляксандра, Ляксей і пад. інш. такія самыя добрыя, як Аляксандра, Аляксей.(...)

¹ Тae прычыны, што гэтыя сярэднезычныя сугукі пішам кірыліцою зь мяккім знакам (ձ, չ, զ, ս, ն) або з е, ۀ, յ, ի, ո па іх, зн. так, як пішам сугукі мяккія, Вялікаліцівіном здаенца, што ў мове іхнай ё мяккія да, ց, զ, ս, ն. Але правапіс рач умоўнай. Каліс пісалі й д, т перад е, ۀ, յ, ի, ո, але вымаўлялі ձ, զ.

² Індэўропскае а балцкае у кароткае перайшло ў мове праславянскай у ѣ, з чаго ў мове вялікалітоўскай о.

Рэлігійная гісторыя

АФАНАСІ МАРТАС

Раздел III

ЛІТОЎСКАЯ МІТРАПОЛІЯ ПРЫ АСОБНЫХ МІТРАПАЛАТАХ

1. Мітрапаліт Ісідар — насаджальнік уніі. У 1437 г. у Канстанцінопалі прызначылі на катэдру кіеўскіх і усіх Русі мітрапалітаў ігумена грэцкага манастыра Ісідара. У Москву ён з'явіўся на Светлагі сядміцы ў tym жа годзе.

А неўзабаве пачаў збирацца да ад'езду на Ферара-Фларэнтыйскі каталіцкі сабор, скліканы папам Яўгеніем IV, каб абмеркаваць пытанне пра злучэнне Цэрквай: Праваслаўнай і Рымска-Каталіцкай. Вялікі князь маскоўскі адгаворваў Ісідара ад паездкі, але калі гэта не атрымалася, сказаў на развітнанне: «Смотри же, приноси к нам древнее благочестие, какое мы принесли от прародителя нашего Владимира, а нового, чужого не приноси, если же принесешь что-нибудь новое и чужое, то мы не примем».

Ісідар выехаў з Москвы на сабор 8 жніўня 1437 г. у суправаджэнні ста чалавекаў. Абоз іх везлі 200 коняў. З Ісідарам быў сузdal'скі епіскап Аўраамі са сваім іераманахам Сімёном. Ехалі цераз Цвер, Ноўгарад, Пскоў, Дэрпт (Юр'еў), Рыгу, па Балтыйскім моры да Любека, а потым цераз Германію, Ляйпциг, Аўгсбург, Тыроль. У Наўгародскім летапісе пад 1437 г. паведамляеца: «Той осені прииде с Москвы в Новгород митрополіт Сидор гречин октябрія в 9-ый день, и почешиша его владыка и посадники, и бояръ, и купцы, весь великий Новгород, и на зимъ пойх митрополит в Псков к Царюграду».

На саборы ў Фларэнцыі Ісідар аказаўся самым дзеійным прыхільнікам уніі з Рымам. Ен падпісаў пад актамі гэтай уніі 5 ліпеня 1439 г. з наступнымі словамі: «Соглашаюсь и одобряя, подпишу, Ісідор, Митрополит Киевский и всяя Руси, замъститель Апостольской столицы, Святѣшшаго Патріарха Антіохіи Дорофея». Калі епіскап сузdal'скі

Пачатак у № 6 за 1992 г.

Аўраамі не згаджаўся падпісаць гэты акт, дык Ісідар «я (взял) его и всади в темницу, и съде недѣлю полну, и тако тому подпісавшуся не хотѣніем, то нужею».

3. Фларэнтыйскага сабору Ісідар вярнуўся са сваю світа ў Маскву на падарунак Вялікадні 1441 г. За руплівасць да справы уніі Рымскі папа надаў яму сан кардынала — прасвітара і званне «легата от ребра апостольскага для провінцій Літвы, Лівоніі, всей Россіи и Польши». Па дарозе ён наведаў гарады ў ВКЛ і Галічынне: Перамышль, Галіч, Львоў, Уладзімір-Валынскі, Луцк, Вільню, Полацк, Тураў і Кіеў. Ва ўсіх гарадах прыпыняўся, служыў у цэрквях і каталичскіх касцёлах, памінаў папу; перад ім неслі каталіцкі кардынальны крыж.

Масквічы, калі пачулі, што Ісідараў протадыякан чытаў з царкоўнага амбону акт Фларэнтыйскага уніі і што Ісідар падпарадкоўваўся папу, мноса разгневаліся і захварваліся. Вялікі князь Васіль Васілевіч называў яго «латынским ересным прелестником» і ваўком, загадаў завесці ў Чудаў манастыр і ўзяў там пад варту, а сам склікаў Сабор епіскапаў і ігуменаў для разгляду Ісідаравай справы. Сабор абвінаваці Ісідара ў ерасі і скінуў яго. У Маскве не захадзелі з ім займацца і дазволілі ўцякі з манастыра. Уночы 15 верасня ён уцек у Цвер, а адтут у Вялікае Княства Літоўскае да вялікага князя Казіміра. Паводле сведак летапісца, Ісідар «пойхал в Литву к Казимеру в Новы Городок (Наваградак) и пробы тамо пойде к Риму». Уніяцкая справа на Русі правалілася.

2. Літоўская мітраполія пад уладаю мітрапаліта Іоны. Пасля выгнання Ісідара ў Маскве прызычылі на мітрапаліцкі сталец усіе Русі разанскага епіскапа Іона, якога абраў на гэты сталец дзесяць гадоў таму — у 1433 г. Іона не падехаў у Канстанцінопаль да патрыярха дзеля пасвячэння, бо масквічам было вядома, што Канстанцінопальскі патрыярх і візантыйскі імператар прынялі унію. Пасвячэнне Іоны на мітрапаліцкі сталец адбылося ў снежні 1448 г. З гэтага часу ў Маскве пачалі выбіраць і пасвячыць на мітрапаліту без Канстанцінопальскага патрыярха. 1448 г. лічыцца пачаткам аўтакефальнага існавання Рускай Праваслаўнай Царквы, незалежнай ад Канстанцінопала.

На той час Літоўска-Наваградская і Галіцкая мітраполія не мелі сваіх мітрапалітаў. Мітрапаліт Іона заспяшаўся ў Вялікае Княства Літоўскае, каб аўтадаць усе епархіі гэтага княства пад сваю ўладаю. Яму садзейнічалі ў гэтым мірныя адносіны паміж Масквою і Вялікім Княствам Літоўскім. Мітрапаліт Іона напісаў два абежнікі: адзін да ўсіх князёў, паноў, баяраў, намеснікаў, ваяводаў і да ўсяго «купно літовско-галицкага людства», а другі да кіеўскага князя Сімонава Аляксандравіча Алелькавіча. Да епіскапаў заходніярусікіх правінцыяў ён не звяртаўся, палічыўшы іх ужо сваімі. Услед за абежнікамі мітрапаліт падехаў у Кіеў, наведаў Галіч, Львоў, Вільню і Наваградак. Вандроўка пайшла яму на карысць, бо дапамагла замацаваць уладу ў гэтых аштарах. Польскі кароль і вялікі князь літоўскі прызнаў за ім права на «столец мітрополич кіевскій и всея Русі, как первіе было по установленію и обычая рускаго христіянства», і ў 1451 г. выдаў яму сваю грамату-прывілей, што абараняла ягонае права ў Вялікім Княстве Літоўскім.

3. Уніяцкі мітрапаліт Рыгор Баўгарын. Мірнае кіравацтва мітрапаліта Іоны было парушана Рымам. У 1458 г. уніяцкі патрыярх Рыгор Мамас, выгнаны праваслаўнымі грэкамі з Канстанцінопала

за прыняцце ім Фларэнтыйскага уніі, пасяліўшыся ў Рыме, надаў сан мітрапаліта «Кіевскага, Літовскага и всея Русі» стаўленіку Ісідара Рыгору Баўгарыну. Маючы граматы папы да уніяцкага патрыярху, Рыгор Баўгарын прыбыў у Вільню і Наваградак. Ен прыўвёз пісьмо ад папы польскому каралю Казіміру, у якім той пісаў, што ўсе рускія ў ягоным каралеўстве ад «злочестивага монаха Іоны» перадаўца да юніяту Рыгору. Папа загадаў не пускаць мітрапаліта Іону ў Вялікае Княства Літоўскае і Польшчу, а калі ён ці хто іншы ад яго з'явіца ў Княстве, дык «чтоб король приказал схватить их, заковать в оковы и бросить в тюрьму». Ен загадаў таксама прывесці ўсіх заходніярусікіх епіскапаў, святароў і ўсесь народ да паслуханства Рыгору. «А хто будзе гэтаму супраціўляцца, — пісаў папа, — тых бязлітасна катаўш».

Кароль імкнуўся выкананць загад. Паводле ягонага загаду па ўсёй Беларусі, Валыні, Холмшчыне, Галічынне ўзніяла ся хвала жорсткага гвалту над праваслаўнымі. Каралеўскія ўлады вымушалі сілаю праваслаўных епіскапаў, святароў, манахаў і народ падпарадкоўвацца Рыгору. У старадаўнім летапісе пра гета гаворыцца наступнае: «При сем мітрополіт (Іоне) в Кіевъ отняся стол от руских митрополитов. Пріиде бо из Риму Григорій мітрополіт и съде на Кіев и пріят его король и с ним 8 епіскопов літовских». Мітрапаліт Іларыён піша: «Римский мітрополіт Григорій поднял злую бурю на Руси, началось гонение на духовенство и народ. Но все преследование ничего не помогли: народ бойкотировал Григория Болгарина, и мира в Церкви не было».

Супраць Рыгора выступіў мітрапаліт Іона, узброены сілаю свайго аўтарытэту. Ен разаслаў свой абежнік да ўсіх епіскапаў Вялікага Княства Літоўскага, угаворваючы іх не прызнаўца уніята і не падпарадкоўвацца яму. У Маскве ён склікаў саборную пастанова супраць Рыгора. Вялікі князь маскоўскі Васіль Васілевіч даслаў ліст каралю Казіміру і прасіў яго не ўціскаць праваслаўных і не вымушаць іх падпарадкоўвацца Рыгору. Кароль не звяртаў увагі на пісьмо маскоўскага вялікага князя і працягваў сваю уніяцкую справу. Ен так захапіўся распаўсюджваннем уніі, што ў адказе Васілю Васілевічу прапанаваў прызнаць уніята Рыгора мітрапалітам у Маскве замест састарэлага мітрапаліта Іоны.

Дзесяць гадоў лютавала уніяцкая бура на Беларусі і ва ўсім Вялікім Княстве Літоўскім. Але народ цвёрда трymаўся праваслаўнага веравызнання, а уніі не прызнаў. Праваслаўныя епіскапы падпірадковаліся мітрапаліту пад націкам карала. Толькі чарнігіўскі епіскап не прызнаў уніята і з'ехаў у Маскву, пакінуўшы сваю епархію. Кароль засмуціўся, што унія не мела поспеху сярод праваслаўных. У 1468 г. ён пісаў папу Павлу II, што ў ВКЛ шмат ерэтыкоў і схізматаўкаў, што колькасць іх з дні на дзень на павялічваецца. Кароль прасіў папу прыслаць манахаў, каб яны ўгаварылі русінаў і беларусаў перайсці ў унію, бо сілак нічога нельга зрабіць. Папа прыслаў манахаў бернардынаў, і яны заснавалі свой манастыр у Вільні і распачалі агітацию на карысць уніі да лацінства.

Мітрапаліт Рыгор у хуткім часе пераканаўся, што акцыя ўкаранення уніі безвыніковая. Ен быў мітрапалітам, але без народу і духавенства. Такое становішча было яму недаспадобы. Ен вырашыў адмовіцца ад уніі і вярнуцца ў Праваслаўную Царкву. У 1469 г. ён накіраваў свайго даверанага пасла Мануила да Канстанцінопальскага пат-

рыарха з просъбаю прынѧць яго і зацвердзіць на кіеўскі мітрапаліцкі стаць. Сваё хадайніцтва падмацуаў багатымі падарункамі. У той час на патрыяршым стальцы часта мяніліся патрыярхі. Патр. Марк II Ксілакараў не ўзшў Рыгоравых падарункаў і адмовіўся яго блаславіць. У 1472 г. патрыярх Дыянісі зацвердзіў Рыгора. Хутка мітрапаліт Рыгор памёр. Яго пахаваў і ў Наваградку ях праваслаўнага мітрапаліта. Архіепіскапы Макары ды Філарэт называюць год ягонае смерці 1473, прафесар Карташоў — 1475 г. Гэтае разыходжанне неістотнае. Архіепіскапы больш блізкія да дакладней даты смерці, бо ссылаюцца на старадаўнія дакументы.

4. Падзел Рускай Царквы на дзве мітраполії. Прыйшлі мітраполіта Рыгера Баўгарыны ў ВКЛ унесла новы парадак у царкоўнае жыццё. З гэтага часу пачаўся новы перыяд існавання Літоўскай мітраполіі, незалежны ад Масквы. У летапісе з гэтай нагоды распавядаецца: «И отоль раздълися митрополія: король сего прія Григорія, а князь велики (маскоўскі) не восхотѣ; и отоль сотворишаася два митрополіты на Руси, един на Москвѣ, а вторый в Кіевѣ». Гэты летапіс пацвярджае факт падзелу Рускай Праваслаўнай Царквы на дзве мітраполії: Маскоўскую ды Кіеўскую, ці Літоўска-Наваградскую. Гэтая падзея вельмі важная ў гісторыі Праваслаўнай Царквы на Русі.

Маскоўская мітраполія сама адышла ад паўднёва-заходніх абшараў Русі, што знаходзіліся ў Вялікім Княстве Літоўскім, і стварыла сваю аўтакефальную Царкву. У складзе мітраполіі засталіся ўсе епархіі Маскоўскай дзяржавы, і ў выніку яна зрабілася мітраполіяյ гэтае дзяржавы. Маскоўская мітраполія адмовілася ад мітрапаліцкага кіеўскага тытулу і пачалі звацца мітрапалітамі маскоўскімі і ўсім Русі. Фактычна такім яны былі на працягу двухсот гадоў ад часу перасялення іх папярэднікаў з Кіева ва Уладзімір-на-Клязьме, а потым у Москву. Калі ў 1589 г. было зацверджана патрыярхства, патрыарши тытул стаў такі: «Патриарх Московский и всея Руси». Маскоўская мітраполіты і патрыярхі не распаўсюджвалі больш свае ўлады на Кіев і паўднёва-заходнюю рускія епархіі, пакінулі іх у спакоі і займаліся ўладкаваннем царкоўных жыццяў ў Маскоўскай дзяржаве.

З нагоды адасаблення Маскоўскай мітраполіі ад Кіева прафесар Карташоў у сваёй працы падае тэкст дакумента, які падпісалі епіскапы гэтай мітраполіі на саборы ў Москве, скліканым мітрапалітам Іонам напрыканцы 1459 г., калі распачалася барацьба з уніяцкім мітрапалітам Рыгорам, які ўладкаваўся ў Вялікім Княстве Літоўскім. Змест гэтага дакумента ў тым, што епіскапы давалі пісьмовае абліцоўванне накшталт прысягі, што яны будуць «неадходнымі ад Святой Царквы Маскоўскай, ад мітрапаліта Іоны і ва ўсім слухацца яго, а пасля ягонаі смерці слухацца ягоных наступнікаў; ад адступніка ж ад праваслаўнае веры, Ісідаравага вучня Рыгора, адлучанага ад Святое Саборнае Царквы, нам, архіепіскапам і епіскапам Рускае мітраполіі, не прыступаць, ніякіх абежнікаў ад яго не прыманьці і нарадаў з ім не мець ні пра што».

Згадваючы гэты дакумент, Карташоў тлумачыць: «У гэтым дакументе першым разам гаворыцца пра Рускую Царкву, як «Царкву Маскоўскую». Гэтае назва Усходне-Рускай Царквы асабліва характерная ў перыяд раздзялення мітраполіі, бо канчатковое раздзяленне адбылося менавіта ад таго, што Рускай мітраполія зрабілася Маскоўскай... Цяпер, калі з мітрапаліты Іоны пачынаецца на Русі шэраг мітрапалітаў, якія выбіраюцца і прызначаюцца ў Москве, пераважна па волі толькі маскоўскага князя, да таго ж, мітрапаліт жыў у Москве, быў

маскоўскім падданым, — палітыка літоўска-польскіх зверхнікаў ніяк не магла мірыца з такім становішчам, і раздзяленне Рускае мітраполії павінна было абыцца непазбежна».

Раздзяленне мітраполіі было канчальным завяршэннем працяглай барацьбы праваслаўных Вялікага Княства Літоўскага і Галіччыны за незалежнае існаванне сваёй царквы ад Масквы. У гэтай барацьбе пераважаў палітычны матыв, дзяржаўны. Галоўнымі ініцыятарамі і дзеяйнімі асобамі ў ёй былі вялікі літоўскі князь і польскія каралі. Яны не маглі мірыца з такім становішчам, каб іх праваслаўныя падданыя падпрадкоўваліся замежнаму мітрапаліту, што жыве ў Москве, якая часта варагавала з Вялікім Княствам Літоўскім і ваявала з ім. Гэтыя палітычныя матывы вымушалі вялікалітоўскіх дзяржаўцаў настойліва дамагацца ад Канстанцінопальскага патрыярхата прызначэння для іхняе дзяржавы асобнага мітрапаліта, падпрадкаванага не Москве, а Канстанцінопалю. Праваслаўны епіскап паводзіў сябе пасіўна. Яго прыцягвалі да барацьбы на неабходнасці і ў вырашальных момантах, калі ягоная дапамога была вельмі неабходная і магла быць дзеясна, як, напрыклад, пры выбранні і пасвячэнні на літоўскага мітрапаліта Рыгора Цамблака.

З другога боку, маскоўскія мітрапаліты не ўступалі сваіх правоў на кіраванца Кіевам і праваслаўнымі ў Вялікім Княстве Літоўскім і моцна супрацьстаялі зацвярджэнню і існаванню тут мітраполіі. Яны клапаціліся аб адзінстве Рускай Царквы і ахоўвалі цэласнасць старажытнае Кіеўскага мітраполіі, якую ўзначальвалі. З кананічнага гледзішча такі клопат ляжаў на іх авабязку, як мітрапаліт аусле Русі. Але пасвячэнне на асобнага мітрапаліта для Вялікага Княства Літоўскага і аддзяленне праваслаўных гэтага дзяржавы ад Масквы залежала ад Канстанцінопальскага патрыярхата і ягонага сіноду, як кананічнае галавы Рускае Праваслаўнай Царквы.

Вялікія маскоўскія князі падтрымлівалі сваіх мітрапалітаў у высылках захаваць адзінства Кіева-Рускае мітраполіі. Рабілася гэта па палітычных меркаваннях. Паўднёва-заходнія рускія абшары ўяўляліся як спрадвечныя вотчыны, якімі яны імкнуліся валодаць. За гэтыя землі ваявали паміж сабою Москва і Вялікае Княства Літоўскага, а пазней і Польшча. Варожы ваянны настрой паглыбляў нелады паміж гэтymi дзяржавамі і аддаляў праваслаўных вялікалітоўцаў ад мітрапаліта ў Москве.

Мітрапаліт Рыгор Баўгарын, уніят, быў там царкоўным дзеячом, які, апрач свае волі, дапамог замацаваць асобнае існаванне Літоўскай мітраполіі, што засталася пад уладаю і кананічным зверхніцтвам Канстанцінопальскага патрыярхата. Мітрапаліт ёсць пачалі менаваць «кіеўскім», пазней «кіеўскім і галіцкім». Па старой завядзенцы яны называлі сябе мітрапалітамі «кіеўскім і ўсіе Русі». Але мітрапалітамі «усіе Русі» яны не былі, як не былі гэткімі і мітрапаліты маскоўскія пасля раздзялення мітраполіі. Русь падзялілася на дзве часткі: паўночна-ўсходнюю і паўднёва-заходнюю. У кожнай частцы была свая дзяржава і свая Праваслаўная мітраполія.

Праваслаўныя мітраполіты Вялікага Княства Літоўскага хоць і тытулавалі сябе кіеўскімі і лічылі Кіев сталічным горадам, але, як і раней, жылі ў Наваградку, а ў Кіеві наставдаліся рэдка; некаторыя з іх наауглі туды не ездзілі. Тамака сядзялі іхняе намеснікі і кіравалі царкоўнымі спраўамі ад імя мітрапаліта. Пры гэткім становішчы кіеўскі тытул меў толькі намінальнае значэнне, што звязвалася яго з гістарычным мінуулым. Паводле месцажыкарства яны

былі мітрапалітами «наваградскім» ці «літоўска-наваградскім». Пра гэта ўжо ўпаміналася вышэй. Тытул адпавядзе месцазнаходжанню іх катэдры ды старажытнай царкоўнай традыцыі.

5. **Літоўска-наваградскія (кіеўскія) мітрапаліты.** З часу аддзялення Маскоўскай мітраполіі ад Кіева пачынаецца доўгі шэраг асобных мітрапалітаў у Вялікім Княстве Літоўскім ці г. зв. Паўднёвая Заходняя Русі. Архімандрты Кіева-Пячэрскай лаўры Захарыя Капысценскі (памёр у 1627 г.), пералічваючы літоўскіх (кіеўскіх) мітрапалітаў пасля падзелу мітраполіі, піша: «По Іонъ вступил на митрополію Кіевскую Мисайл, пред тым епископом смоленскім». Пра мітрапаліта Рыгора Баўгарына не згадвае, мабыць таму, што той быў уніятам. Але фактычна з яго пачынаецца шэраг літоўска-наваградскіх мітрапалітаў. Ен быў першым мітрапалітам у Вялікім Княстве Літоўскім пасля мітрапаліта Герасіма, незалежным ад Масквы.

Мітрапаліт Місаіл. Пасля смерці мітрапаліта Рыгора на мітрапаліцкі сталец у 1475 г. быў абраны епіскап смоленскі Місаіл, родам з князёў Пяструцкіх, ці Пястругаў. Ян адбылося ягона абранне на мітрапаліту, дакладна невядома. Мяркуючы па эвалыцыі тых часоў, яго абраў на саборы епіскапы, архімандрты, князі, баяры і знатная шляхта Вялікага Княства Літоўскага. Польскі кароль пагадзіўся на абранне Місаіла, але з умоваю, каб ён навярнуўся ў катэліцтва. Каб дагадацісь каралю, Місаіл паслаў папу Сіксту IV «епістолію», ці грамату, ад 14 сакавіка 1476 г., складзеную вельмі напышліва, шматлоўна ды туманна, у якой выказваў гатоўнасць наварату уніі, скардзіўся на ўцік з боку рыма-каталікоў і прасіў зраўняць яго з лацінскімі епіскапамі. Грамату Місаіл падпісаў наступнімі словамі: «Мисаиль, священны епископъ смоленскій, електь на митрополию киевскаго престола и всея Руси», ці на іншым спісе: «Пречестный въ Бозѣ отецъ, освященный епископъ смоленскій Мисаиль, выбранный електь на митрополию киевскаго престола и всемъ Росіи». Разам з ім падпісалі гэтую грамату два архімандрты: Віленскага Траецкага манастыра Макары ды Кіева-Пячэрскага лаўры Іаан, а таксама некалькі недухоўных са знатных сем'яў, менавіта князь Феадор Бельскі, князь Дзімітры Візэмскі, Іван Хадкевіч — намеснік віцебскі, вялікі гетман і маршалак Вялікага Княства Літоўскага, ягоны брат Павел — намеснік камянецкі ды іншыя. Змест гэтага дакумента падрабязна апісаў архіепіскап Макары.

Папа атрымаў Місаілаў доніс, але не адказаў на яго. Ці быў Місаіл уніятам, ніякіх звестак пра гэта няма. Вядома, што ён кіраваў Літоўска-Наваградскай мітраполій ды самае смерці як епіскап смоленскі ды ялект на сталец Кіеўскае мітраполіі. Памёр ён у 1480 г. у Наваградку, дзе жыў у мітрапаліцкім доме і дзе знаходзілася ягоная катэдра. Канстанцінопальскі патрыярх, уведаўшы пра зношыні Місаіла з Рымам, свайго блаславення на пасвячэнне яго на мітрапаліта не даў. Самавольна Місаіл не захацеў менаваць сябе мітрапалітам.

Мітрапаліт Спрыдон Сатана. Пакуль яшчэ быў жывы Місаіл і кіраваў Літоўска-Наваградскай мітраполій, Канстанцінопальскі патрыярх Рафаіл у 1477 г. пасвяціў на мітрапаліта для Літоўскага мітраполію манаха Спрыдона, празванага так за выкрутівасць і «рэзвость его». Гісторыкі, грунтуючыся на летапісах, называюць яго «цверыцінінам», г. зв. з Цверы. Калі Спрыдон пасля свайго пасвячэння на мітрапаліта з'явіўся ў Вялікім Княстве Літоўскім,

ды кароль Казімір не толькі не прызнаў за ім права на мітрапаліта, але і ўзяў яго пад варту. У зняволенні ён знаходзіўся да 1482 г. З няволі Спрыдона накіраваў пасланца ў Маскву з лістом вялікаму князю Івану Васілевічу, просячы заступніцтва. У лісце да князя ён піша: «Я много моцей вед тебъ от патріарха, но король все себъ забрал». Нейкім чынам Масква ачольвала яго. Вышашы ён зняволення, Спрыдона напісаў абежнік пад загалоўкам: «Ізложение о православной, истинной нашей въръ», звернуты да свае пасты. У абежніку ён паведамляе пра сябе, што быў пасвячоны на «Кіевскую митрополию всея Руси» ў Царгородзе патрыярхам кір Рафаілом і ўсяго асвячонага сабору св. мітрапаліта і багалюбівых епіскапаў, згадвае і пра свае пакуты за праўду ў польскім зняволені. Ен тытулаваў сябе: «Спирідон, архіепіскоп кіевскій и всея Русі». З Вялікага Княства Літоўскага ён наведаўся ў Маскву, але яго супротівіў варожа: саславілі ў Ферапонтаў манастыр. Там ён і памёр.

Застаецца невядомым, хто паслаў Спрыдона ў Канстанцінопаль, хто даў яму гроши дзеля атрымання сану на мітрапаліту. Есьць падстава думаць, што зрабіла гэта Масква па нейкіх сваіх меркаваннях. Калі ж яму не пашанцавала ў Вялікім Княстве Літоўскім і ён адтуль збег, Масква пабаялася пакідаць яго на волі, каб не дамагаўся Маскоўскай мітраполіі. Карташоў назначае, што Масква такім чынам абаранялася не ад Спрыдона, а ад Канстанцінопала. І нават у архірэйскай прысязе таго моманту было абяцана: «отрицаюся (пасля Ісідара ды Рыгора Баўгарына)... и Спирідона, нарицаемаго Сатана, взыскавшаго в Цареграде поставленія, в области безбожных турок поганаго царя, также и тъхъ всѣхъ отрицаюсь еже по нем, когда случится прийти на Кіев от Рима-латинского или от Царграда турецкія державы». Масква асцерагалася ўмашання Канстанцінопальскага стальца ў справы Маскоўскай мітраполії, якая самавольна аддзялялася ад яго.

Мітрапаліт Сімёён. Са згоды польскага караля праваслаўныя вялікалітоўцы абраў сабе новага мітрапаліта, Сімёёна, архіепіскапа палацкага. Гэтым разам кароль не ставіў сваіх умову мітрапаліту па навароце уніі. Канстанцінопальскі патрыярх Максім зацвердзіў Сімёёна і даслаў яму свой «блаславены ліст», у якім звязтаўся не толькі да яго, але і да ўсіх епіскапаў і да ўсіх прыхаджанаў. Патрыяршы абежнік прывезлі два экзархі: мітрапаліт янейскі Ніфант і епіскап іпанейскі Феадарыт, якія і здзейнілі інтрацызацыю новага мітрапаліта разам з епіскапамі Літоўскай мітраполіі ў Наваградку ў 1481 г.

У часе зверхніцтва мітраполіта Сімёёна крымскі хан Менглігірэй у 1482 г., каб дагадацісь вялікаму маскоўскому князю Івану III, раптоўна напаў са сваею ардою на Украіну, абрабаваў і спаліў Кіеў, узяў шмат палонных, у тым ліку архімандрты Кіева-Пячэрскага манастыра Феадосія Вайкаловіча і кіеўскага ваяводу Івана Хадкевіча з сям'ёю, абрабаваў Сафійскі мітрапаліцкі сабор, а выкрадзеныя з яго пасудзіны — залаты келіх і подніцу паслаў у Маскву вялікаму князю.

Мітрапаліт Сімёён зверхнічаў да 1488 г. Паводле Супрасльскага летапісу ў тым жа годзе ён памёр. За год да смерці пасвяціў на епіскапа ўладзімірскага і берасцейскага Васілія.

Мітрапаліт Іона Глезіна. Пасля смерці мітрапаліта Сімёёна

правасла́уныя звярнуліся да караля з просьбаю дазволіць ім абраць сабе мітрапаліта. Пасля атрыманнія дазволу пачаліся пошуки кандыдата на сан мітрапаліта. Адбывалася «взысканіе многое» па ўсіх краінах Вялікага Княства Літоўскага. Знайшлі «мужа святага, сугубо наказаннага в писаніях, могуцага и іных пользовати и противіющимся закону нашему сильнага возбранітеля», Іону, архіепіскапа полацкага. Ен доўга не згаджаўся, называў сябе нявартым, але быў «умоден просьбамі князей, всего духовенства и людства, и подвигнут повельніем господаря». Усё гэта правасла́уныя выклалі ў лісце да патрыярха, упрошваючы яго: «да учинит святыя твоя к нашему утверждению, ради теснящих нас в върь и да не умудліт от руки твоей мечь духовнаго отцу нашему, имъ же обронити нас». У заключэнні яны просьбы патрыярха «внять писанію и не презрѣть их моленій», г. зн. зацвердзіц на мітраполію архіепіскапа Іону. Ліст да патрыярха павёз архімандрыт Слуцкага Траецкага манастыра Іосіф у траўні 1492 г. Мінula чатыры гады пасля смерці Сімёона, пакуль адбылося абрание Іоны і зацверджанне яго на мітрапаліцкі сталец. Да атрымання патрыяршага зацверджання Іона звернічаў на Літоўскай мітраполіі з тытулам «ялекта», ці нарачонага мітрапаліта. Памёр ён у 1494 г.

Напачатку знаходжання на мітрапаліцкім стальцы Іоны ў канцы траўня ці пачатку чэрвеня памёр польскі кароль Казімір. Царкоўная палітыка гэтага караля, пасля няўдалых спрабаў наварату царкоўнай уніі, адзначалася талерантнасцю да правасла́уных. У Супрасльскім летапісе з прычыны ягонай смерці запісана: «Преставіся Казімір, король польскій, Якгойловіч, и вел. князь літовскій и рускій, справедливый, добрый, при мітрополіті кіевском Іону Глезнѣ».

Мітрапаліт Макары (Чорт). У пачатку 1495 г. на мітрапаліцкім стальцы быў абраны архімандрыт Віленскага Траецкага манастыра Макары, па мянушцы Чорт. На ўрачыстасць ягонага пасвячэння на епіскапа і пасвячэння на мітрапаліту сабраліся епіскапы: уладзімірскі Васіян, полацкі Лука, туроўскі Васіян, луцкі Іона; адсутнічалі епіскапы: холмскі, перамышльскі ды смаленскі. Пасля пасвячэння паслалі да патрыярха па блаславенне старца Дыянісія ды іерадыякана Германа. Пасланцы вярнуліся з Констанцінополя толькі восеніню наступнага (1496) года, а з імі прыбыў таксама пасол ад патрыярхіі Ніфант, ягоны келейны старац Іаасаф, які прынёс блаславенныя граматы мітрапаліту Макарыю, вялікаму князю літоўскому ды княгіні, епіскапам, князям і баярам, усім правасла́уным хрысціянам. Патрыярхы пасол пры ўручэнні граматай сказаў епіскапам, каб яны ў далейшым не пасвячалі на мітрапаліта без папярэдне атрыманага блаславення ад патрыярха.

Нядоўга было наканавана зверніца мітрапаліту Макарыю. «В 1497 г.— паведамляеца ў Супрасльскім летапісе,— мая 1-го на шестой недѣлі послі велікага дня (Вялікадня) в понедѣльник, безожожные перекопскіе татары убили преосвященнага мітрополита кіевскага и всея Русі архіепіскопа Макарія. Вторглісь они в нашу землю скрытно от всіх и настигли его в селѣ Стриголовъ на рѣкѣ Бичичъ за пять миль от Мозыря, из бывших с ним одних убили, а других взяли в пльнъ».

Мітрапаліт Іосіф I Баўгарынавіч. Наступнікам мітрапаліта Макары быў епіскап смаленскі Іосіф Баўгарынавіч. У Супрасльскім летапісе занатавана, што «в літо 7006 (1498), місця маіа в

30 день, индикта I, вел. князь Александр літовскі даде мітрополію кіевскую и всея Русі Іосіfu, епіскопу смоленскому, с епіскопією смоленскою».

Іосіf паходжаннем быў са шляхецкага роду і меў родавы мейнтац на Слуцкім павеце. Да свайго епіскапства быў архімандрытам і ігуменам Слуцкага Траецкага манастыра. З прычыны таго, што ў летапісах не сказана пра звычайнае абрание яго саборам епіскапа і духовенства на мітраполію, можна меркаваць, што гэтае абрание зрабіў аднаасобна вялікі літоўскі князь Аляксандар, заўзяты каталік, які пажадаў распаўсюдзіць унію з Рымам у Вялікім Княстве Літоўскім, натхнёны на гэта папам і езуітамі. Мітрапаліт Макары не пагадзіўся на унію. Пасля ягонай смерці Аляксандар цэлі год шукаў вартага кандыдата на мітрапаліта, які бы пагадзіўся на унію. Пакуль мітрапаліцкая катэдра была вольна, мітрапаліцкій епархіяй звернічаў епіскап пінскатаурускі Васіян. Калі Іосіf згадзіўся на унію, вялікі князь Аляксандар «даде яму мітраполію сваю ўладаю».

Патр. Ніфант прызнаў Іосіфа мітрапалітам і паслав яму абежнік 5 красавіцы 1498 г., называючы яго «благочестивым и боголюбивым Іосіфом, братом и сослужителем, мітрополитом кіевскім и всея Росіі и в Літвѣ». Ніфант не прыслаў свайго экзарха дзеля пасвячэння Іосіфа на мітраполіту. Але паводле асобнага хадайніцтва Аляксандра патрыярх Канстанцінопальскі Іаакім прыслаў свайго пасла Аўраамія, які разам з епіскапамі: полацкім Лукою, луцкім Кірылам ды тураўска-пінскім Васіянам 10 траўня 1500 г. пасвяцілі епіскапа смаленскага Іосіфа на мітрапаліта кіевскага і ўсіе Русі.

З самага пачатку пасля абрания на мітраполію Іосіf пачаў дзеяніцца на карысць уніі, спярша сакрэтна, канспіратыўна, а пасля ўжо адкрыта. У 1500 г., 20 жніўня, ён напісаў грамату папу Аляксандру IV, па змесце падобную да граматы мітрапаліта Мікаіла папу Сіксту IV у 1476 г. Грамата напісана шматлоўна і напышліва. У ёй былі наступныя звароты да папы: «и върю и исповѣду, что ты пастыръ всѣхъ вѣрующихъ и глава Вселенской Церкви и всѣхъ св. отцов патріархов... Пред тобою мы смиренно склоняем головы наши со всею покорностию доброй воли... желаем от твоей святыни святішаго благословенія... Мы молим твою святыню, будь милостив к нам... Мы увѣрены, повергаясь пред тобою на землю и цѣлую ноги твои, что ты исполнишь желаніе сердца нашего, утѣшишь нас, пребывающих в скорби и не отвергнешь прибывающаго под твое покровительство». Змест гэтага ліста гаворыць сам за сябе.

Іосіf імкнуўся навярнуць ва уніяцкую веру жонку вялікага князя літоўскага Алену, дачку вялікага князя маскоўскага Івана III. Але тая рашуча адхіліла Іосіфавы ўгаворы. Да Масквы даходзілі ўсё новыя весткі аб памыканиях Іосіфа, разам з рыманамі, да навароту правасла́уных. Князь Сямён Бельскі, які ўцёк з Вялікага Княства Літоўскага ў Москву, паведамляў, што «на них, в Літвѣ, пришла великая нужда о греческом законѣ: посыпал-де вел. кн. Александр к своей вел. кн. Еленѣ отметника (зрадніка) православныхъ вѣры Іосіфа, владыку смоленскаго, да біскупу своего віленскаго и черпецов Бернардинов, чтобы приступала к римскому закону да и к князьям руским посыпал, и к вілен-

ским горожанам, и ко всей Руси, которые держат греческий закон, и нудят их приступить к закону римскому».

Князь Бельські пайшоў на службу да вялікага князя маскоўскага. Услед за ім перайшлі на бок Масквы князі: Сямён Іванавіч Мажайскі, Васіль Іванавіч Шамяка, Трубчэўскія, Масальскія, Хацятоўскія ды іншыя са сваімі багатымі маёнткамі. Аляксандр запратаставаў перад сваім цесцем супраць прынядца гэтымі князямі маскоўскага падданства. Усчалася спрэчка паміж цесцем ды зядцем, а ў выніку вялікі князь маскоўскі аб'явіў вайну свайму зядцу вялікаму літоўскому князю Аляксандру. У складнай грамаце пра абвешчанне вайны паведамлялася: «Вел. князь Аляксандр по докончанью не правит, вел. княгиню Елену, князей і панов рускіх к рымскому закону нудит; по-этому вел. кн. Иван Васильевіч складывает с себя крестное цѣлованіе и за христіянство хочет стоять, сколько Бог ему поможет». Вайна сапраўды пачалася: 3 траўня 1500 г. маскоўскія рати увайшли ў мяжы Вялікага Княства Літоўскага і ўзяла Бранск, Пуц'йль, Дарагобуж і інш. гарады. 14 ліпеня 1500 г. адбыліся бай вялікалітоўскіх войскаў з маскоўскімі ля ракі Віdroши. Маскоўскія войскі перамаглі і ўзялі ў палон вялікага гетмана літоўскага князя Канстанціна Астрожскага і шмат іншых павадыроў ды паноў.

У часе вайсковага стану уніяцкі запал мітрапаліта Іосіфа Баўгарынаўчіца і ягоных лацінскіх памагатых значна знізіўся. Сам мітрапаліт хутка памёр. Па словах рускага летапісу, «на него Бог послы недуг — разслабу и поставлен бысть на митрополію в том недугъ, нездрав, и едино лѣто бы в том сану, и измѣненіе живота». Памёр ён у палове ці ў апошнія месяцы 1501 г. Пасля ягонай смерці сканала і уніяцкая справа.

Мітрапаліт Іона II. На сталец мітрапаліта кіеўскіх (літоўска-наваградскіх) па загадзе вял. кн. Алена, польскай каралевы па мужу, быў абраны ў 1503 г. архімандрит Мінскага Узнясенскага манастыра Іона. Польскія ды уніяцкія пісменнікі (Дубовіч, Кульчицкі, Сцябельскі) паведамляюць, што ён прыбыў з княжною Аленаю і быў яе духоўніком. Быў ён чалавек просты, але строгі, сумленны і старанны пастырь. Кароль Аляксандр яго зацвердзіў. Блаславенне і пасяячэнне на мітрапаліта было атрымана на ад патрыярха Пахомія. Памёр мітрапаліт Іона ў 1507 г.

Мітрапаліт Іосіф II Солтан. Гэты мітрапаліт паходзіў са знатнага роду Солтана. У 1502 г. ён быў ужо нарачным епіскапам смаленскім і паказаў сваю адданасць каралю Аляксандру пры аблозе войскамі Смаленска, за што атрымаў ва ўзнагароду тры маёнткі, якія падараўваў Супрасльскому манастыру. На мітрапаліта быў абраны ў канцы 1507 г. ці студзені 1508 г. У пачатку 1509 г. патрыярх Пахомій блаславіў яго на мітраполію. Ужо ў верасні таго ж году ён падпісаў граматы так: «Волею Божію, Іосіфъ архіепископъ, митрополитъ кіевскій и галицкій и всея Руси».

Мітрапаліт Іосіф Солтан быў адным з вартых архіпастыраў. Сваю архіпастырскую дзейнасць на мітрапаліцкім стольці ён адзначыў скліканнем царкоўнага сабору ў Вільні. Гэты сабор адкрыўся пад ягоным старшынствам 25 снежня, г. зн. на Каляды, 1509 г. Прычыны склікання сабору ён паведаміў у сваёй прамове напярэдадні яго адкрыцця. Ён гаварыў: «С того дня, как изволенiem Божім, я, недостойный, занял престол митрополіи кіевской и всея Руси и принял обязанность пасти Церковь Божию, отсъехать всякое

преступліение закона нашей православной вѣры и утверждать, по древнему обычая, церковные уставы, я видѣл много нестроенія и безчинія в духовенстве и много о том слышал... Все это мы должны исправлять и очищать по правилам святым, о всем должны скорбить и болѣть. Ибо какой прибыток получили мы через умноженіе наших грѣхов? Не разъѣзжал ли нас Бог по лицу всей земли? Не разведены ли сыны и дщеры наши во многія страны поморскія, плѣнныя от поганых? Не взяты ли были грады наши; не пали ли сильные князья наши от острія меча; не запустѣли ли св. Божіи церкви; не томилися ли всякий день от безбожных поганых агарян? Все это бывает нам за то, что мы ходим не по правилам св. апостолов и не по заповѣдям святых отцев наших. Посему мы, Іосіф, милостю Божію, архіепископ, митрополіт кіевскій и всея Руси, и составили собор с преподобными епіскопами, пречестными архімандритами и бого孜ненными священниками».

Сабор вынес шэраг важных пастановаў, якія мелі вялікае значэнне для Царквы.

У 1514 г. мітрапаліт Іосіф склікаў новы сабор у Вільні, дзе амбяркоўвалася пытанне аб устанаўлені святы ў гонар прар. Елісея лаўрышаўскага. Вызначылі святакаўць ягоную памяць 23 кастрычніка. Аб іншых пастановах невядома.

Мітраполіт Іосіф памёр у канцы 1521 г., пакінуўшы пасля сябе памяць выдатнага архіэзя Праваслаўнай Царквы ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Мітрапаліт Іосіф III. Наступнікам мітрапаліта Іосіфа быў абраны ў пачатку 1522 г. таксама Іосіф, архіепіскап полацкі. У ліпені і ў кастрычніку таго ж году ён называў сябе яшчэ нарачным мітрапалітам, але ў канцы 1523 г. падпісаўся ўжо: «Волею Божію Іосіфъ архіепископъ, митрополитъ кіевскій и галицкій и всея Руси». Гэты подпіс сведчыць, што да гэтага часу ён атрымаў блаславенне ад патрыярха з Канстанцінопала. Пра мітраполіта Іосіфа нават уніяцкія ды езуїцкія пісменнікі адзначыліся як пра скіхамата, што не жадаў ведаць уніі. У часе ягонага зверхніцтва ўзмацнілі сваю дзеянасць супраць Праваслаўнай Царквы рымакаталікі, абражалі і прыгніцілі іх. Мітрапаліт шукаў абарону ў Жыгімонту і прасіў заступіцца за пакрыўджаных праваслаўных і пакараць вінаватых каталікоў. Жыгімонт ставіўся да праваслаўных добразычліва. Мітрапаліт Іосіф III памёр у пачатку 1534 г.

Мітрапаліт Макары II. У 1534 г., 1 студзеня, кароль Жыгімонт выдаў наступную грамату: «Бил нам челом владыка луцкій и острожскій, епіскоп Макарій и просіл нас, чтобы мы пожаловали его хлѣбом духовным, митрополію кіевскою и галицкою и всея Руси, которую держал пред ним мітраполіт Іосіф. О том же говорила нам за него наша королева и великая княгиня Бона, а ходатайствовали перед нами воевода віленскій, пан наш, староста бѣльскій и мозырскій, Ольбражт Мартынович Гаштольд и всѣ князья паны греческага закона, чтобы мы дали ту мітраполію ему и пожаловали его тѣм хлѣбом духовным,— так как и сам мітраполіт Іосіф, ёщё будучи здоров, уступил ему ту мітраполію по своему животѣ. И мы, по нашему государскому благоволению, во вниманіе к желанію нашей королевы и ходатайству воеводы віленскага и князей и панов греческага закона, и находя его — Макарія на то годным, исполнили его челобітъ: дали ему — владыкѣ луцкому и острожскому Макарію мітраполію кіевскую и всея Руси, со всѣми імъніями,

дворами, фольварками и селами, принадлежащими митрополию, со всевми доходами, платежами и пожитками, какие на нее приходят. И имъет он ту митрополию держать и в ней править и рядить, и братъ себъ доходы и платежи так же, как правили прежніе митрополиты киевские, по обычаю греческаго закона».

Мы дакладна згадалі гэты документ, каб паказаць, як пісаліся тады каралеўская граматы і якія правы мелі каралі пры пасвячонні на мітрапаліта Праваслаўнай Царквы ў Вялікім Княстве Літоўскім. Канешне, мова граматы не зусім арыгінальная, а ўжо перакладеная на сучасную рускую мову гісторыкамі. Арыгінальную моваю граматы была тадышняя дзяржаўная беларуская. Гэтая грамата сведчыць пра тое, як польская карала забралі ўладу ў свае руکі, прызначаючы мітрапаліту ды епіскапаў праваслаўных. Раней праваслаўныя выбіралі самі мітрапаліту ды епіскапаў на сваіх саборах, а пры Жыгімонце ўсё памянялася не на карысць Праваслаўнай Царкве.

Новы мітрапаліт быў з Масквы і прыйшоў у Вільню з вялікаю княжкою Алленой У якасці яе святара. Быў жанаты, у яго былі дзеца. Аўдадаў, стаў манаҳам, пасля чаго атрымаў прызначэнне на ігуменскае месца ў Ляшчынскім манастыры Пінскай епархіі. Быў пасвячоны на епіскапа пінска-туроўскага, а ў 1528 г. выпрасіў у дзеяла епіскапію луцкую, у 1534 г.— мітраполію. Констанцінопальскі патрыарх блаславіў яго, і ў красавіку 1535 г. ён тытулаўшася мітрапалітам кіеўскім і г. д.

У часе ягонага зверхніцтва было шмат неўладкаванасцяў у царкоўным жыцці. Кароль даручыў яму склікаць у 1546 г. сабор дзеяла спыненія царкоўных бязладдзяў. Ніякіх звестак пра гэты сабор не захавалася. Мабыць, ён і не склікаўся. Мітр. Макары памёр у 1555 г.

Мітрапаліт Сільвестр Бялькевіч. Да прыніцця высокага зверхніцтва мітр. Сільвестру, свецкае імя Стэфан Андрэевіч, займаў пасаду каралеўскага скарбніка (казначэя) і ключніка ў Вільні, быў бааты, але не вельмі граматны. Калі памёр ігумен Віленскага Траецкага манастыра Алексі, Стэфан Бялькевіч выпрасіў дыя сябе ў польскага карала Віленскі Траецкі манастыр, каб карыстацца ягонымі маёнткамі. Працягваючы службу скарбніка ды ключніка, ён тытулаўшася ігуменам гэтага манастыра. Акрамя таго, выклапатаў у карала грамату на атрыманнне катэдры літоўскага (кіеўскага) мітрапаліта. У каралеўскай грамате ад 10 ліпеня 1551 г. запісана, што кароль, уведаўшы «верные, пильные, николи не омешканые, чистливые службы» пана Стэфана Бялькевіча, пакідае за ім, «до его живота», Траецкі Віленскі манастыр і аддае яму мітраполію. Пасля гэтага падпісаўся так: «Наставитель виленского троицкаго монастыря, нареченный митрополит, пань Стэфанъ Андреевичъ Белькевичъ». Наваградскі ваявода Іван Гарнастай 25 сакавіка 1556 г., ахвяруючы ў Віленскі Прачысценскі сабор сярэбраны рукамынік, заўважыў, што ён прызначаеца, як сам гаварыў, «нынешнему митрополиту Стэфану Андреевичу». Праз паўгоды гэты Стэфан Андрэевіч ужо падпісаўся: «Милостю Божею мы, Сільвестр, нереченный архіепископъ митрополитъ кіевскій и галицкій и всея Русі». Мабыць, да гэтага часу яго паstryлы ў манаства і пасвяцілі на мітрапаліта. Патрыарх даслаў сваё блаславенне Сільвестру на мітрапаліцкую катэдру.

У 1558 г. мітр. Сільвестр склікаў сабор у Вільні на першым тыд-

ні Вялікага посту. Кароль ухваліў скліканне сабору і сваімі граматамі абвясціў усіх епіскапаў, архімандритаў ды іншых духоўных і свецкіх асобаў, каб з'ехаліся ў прызначаны мітрапалітам час, пры гэтым выказаву пажаданне, каб на саборы ўсё было добра, згодна са словамі і наоказам Божым, «ку постановеню вѣры и закону христіанскага». Іншых звестак пра гэты сабор няма.

Архіепіскап Макары паведамляе, што Сільвестр быў практичны, знаходзіў сабе высокіх апекунуў і заступнікаў, вызначаўся карыслівасцю і патрабаваў ад сваіх намеснікаў і ўраднікаў збріцу даніну і даходы з сяляніцай і кунічных гроши са святароў, не адмаўляўся ад падарункаў за пасвячэнне на царкоўныя ступені. У 1561 г. Кіева-Пячэрскі архімандрит Іларыён паскардзіўся каралю, што мітр. Сільвестр наносіў крыды ў браціі Кіева-Пячэрскага манаства і самавольна завалодава Кіева-Нікольскім. Пустынным манастыром з усімі маёнткамі і югодзямі, што здаўна было ў падпарадкаванні кіева-пячэрскіх архімандрытаў. Кароль загадаў сваю грамату ад 24 красавіка неадкладна вярнуць Нікольскі манастыр Кіева-Пячэрскага лаўры і надалей не ўмешвашца ў яе справы. Гэтыя прыклады сведчыць, што мітр. Сільвестр быў скільны да матэрыяльных каштоўнасцяў на шкоду духоўным.

Сільвестр і ягоныя папярэднікі жылі ў Наваградку. Тут ён і памёр у апошнім чвэрці 1567 г.

Мітрапаліт Іона Пратасевіч-Астроўскі. У першай палове 1568 г. на мітрапаліцкую катэдру быў узведзены тураўска-пінскі епіскап Іона Пратасевіч-Астроўскі. Да манаства і епіскапства быў жанаты. Пасля ўступлення на мітрапаліцкі сталец праявіў сябе руплівым і клапатлівым зверхнікам. Калі сабраўся сойм у Горадні ў чэрвені 1568 г., мітр. Іона падаў Жыгімонту II Аўгусту, які быў на сойме, пісмовася хадайніцтва аправах і патрабах Праваслаўнае Царквы, выкладзеных на пунктах. У гэтым хадайніцтве асабліва адметныя дэве просьбы: 1) каб духоўныя варгасці не надаваліся свецкім людзям; 2) каб праваслаўныя епіскапы моглі засядыць у каралеўскай радзе нароўні з рыма-каталіцкімі біскупамі. Іншыя просьбы былі пра маёмынія і судзебныя праўы праваслаўных архіяраў і ўсяго духовенства. Мітр. Іона атрымаў адказ караля, складзены на tym жа сойме 25 чэрвеня 1568 г. Кароль абяцаў разаслаць грамату з прадпісаннем захоўваць недатыкальнасць духоўных судоў і царкоўных справаў і выканаў гэта. На іншыя просьбы адказаў, што астасція адкладвающа на «инші час».

Сваімі настойлівымі хадайніцтвамі перед каралём і панамі Іона дамагаўся іх задавлення, што было на карысць Царкве. У пачатку 1577 г. мітр. Іона памёр.

Мітрапаліт Ілля Кучы. У 1576 г. мітр. Іона, ужо вельмі стары, адчуў, што не можа выконваць сваіх абавязкаў, вырашыў саступіць мітрапаліцкі сталец пану Іллю Іаакімавічу Кучу, пакінуўшы за сабою старэйшынства ў духоўных справах да свае смерці. У актах пра гэта записана: «Знаючи его быти годнымъ достоинство архіепископства кіевскога и галицкога и всея Руси ему спустильъ, заставивши себъ старшинство на томъ достоинствѣ въ справахъ духовныхъ до живота своего». Кароль Сцяпан Батура зацвердзіў Іллю Кучу, выдаўшы яму сваю грамату ад 23 верасня 1576 г., у якой гаварылася: «Водлъ поставленья и умовы съ митрополитомъ Іонуо въ томъ уччинено, при животѣ его толь врядъ справовати, а по смерти его тую мітраполию на себѣ держати и уживати». Пасля гэтага Ілля быў паstryжаны ў манаства і пасвячоны на епіскапа з тыту-

лам «нарачонага» мітрапаліта. Калі мітрапаліт Іона памёр, кароль адправіў (у красавіку 1577 г.) сваю грамату патрыярху Ярэмію II, у якой паведамляў пра смерць мітрапаліта і што наступнікам прызначаны ім — каралём «смиренныі владыка Ілія Куча», прасіў блаславіць новага кандыдата на мітраполію. У грамаце кароль дадаў: «за что обычную благодарность отъ насть, какъ и отъ предковъ нашихъ, вы получите», — гэта азначала, што кароль пашле грашовыя ці іншыя падарункі.

Зверніцства новага мітрапаліта было нядоўгае. Звесткі аб ягонай дзейнасці неশматлікія. Апошні раз згадваецца аб ім у лютым 1579 г. Мабыць, у тым жа годзе ён памёр.

Мітрапаліт Анісіфор Дзяяча, ці Дзевачка. Родам ён з галіцкай шляхты. Да ўступлення на мітраполію меў ва ўладанні Ляўрышаўскі манастыр, які ўтрымаў за сабою на працягу знаходжания на мітраполіцкім стальцы. Высокое прызначэнне атрымаў ад каралі, калі быў яшчэ недухоўным. Быў жанаты два разы. А па кананічных правілах забаранялася прымыць пасвячэнне на духоўную дастойнасць.

Калі ў 1576 г. сабраўся ў Варшаве сойм, праваслаўныя паслы, якія прыбылі на гэты сойм, чакалі мітрапаліта Анісіфора, каб супольна выступіць перад каралём і палакамі ў абарону сваёй Царквы, прыгнечанай рымска-каталікамі. Але мітрапаліт не прыхеяў, а даслаў нейкія артыкулы, «что было къ подивению и панамъ и сенаторамъ». Тады галіцкая паслы склалі і даслаў яму абежнік, у якім выкryвалі ягоныя няправільныя дзеянні ды нядбайніцы пра царкоўныя справы. Яны пісалі: «За вашого пастырства всіх велиць утиснены, плачемъ и скитаемся, яко овцы паstryя неимущие: ачъ вашу милость старшого своего маємъ, але ваша милость подвизатися и працы чиниши словесных овецъ отъ вояковъ губящихъ боранити и ни трохъ ни въ чёмъ святому благочестию ратунку додавати нерачиши. Такихъ бѣдъ первый николи не бывало и вже большіе быти не могутъ, яко ты: за пастырство вашей милости досыть всего злаго въ законѣ нашемъсталось... Бога ради, обачися, ваша милость, вспомни, ваша милость, на святыя продки свои, архіепископы кіевскіе, возврній благочестію ихъ». Такая характеристыка дзейнасці гэтага мітрапаліта.

У 1588 г. Вялікае Княства Літоўскае і Польшу наведаў Кантанцінопольскі патрыярх Ярэмі II. У пачатку траўня ён прыехаў на мяжу Польшчы і паслаў ліст польскаму канцлеру Яну Замыскаму і папрасіў у яго дазволу прыпыніцца ў ягоным майтку ў Замосці. Замыскі сустрэў патрыярха і ягоны почат з пашанаю і ўвагаю. Апроч таго, ён выклапатаў для патрыярха каралеўскую грамату на вольнае перамяшчэнне ў межах Польшчы ды Вялікага Княства Літоўскага, а таксама распарадзіўся, каб на ўсім шляху яму аказавалася належная павага. Праваслаўныя жыхары, старыя ды малыя, сустрэлі яго радасна і распавядалі пра свае беды і патрабы. Пробыўшы дванаццаць дзён, патрыярх накіраваўся цераз Воршу і Смаленск у Москву на пасвячэнне тамтэйшага патрыярха.

Праз год патрыярх зноў наведаў Вільню на зваротным шляху з Москвы. 7 ліпеня 1589 г. ён выклапатаў сабе дазвол у караля Жыгімonta III азірнуць усю праваслаўную мітраполію. Праз восем дзён, калі Ярэмі ўжо быў у Вільні, кароль выдаў грамату да уладаў і начальнікаў каралеўства, загадваючы, каб ніхто не пера-

шкаджаў патрыярху разважаць ды меркаваць па ўсіх праваслаўных царкоўных справах. У хуткім часе, а менавіта 21 ліпеня, патрыярх разаслаў сваю грамату да епіскапаў Літоўскай мітраполіі, у якой распавядалася: «Мы слышалі от многих благовѣрных князей, панов и всего христианства и самі своими очами видѣли, что у вас двоеженцы и троеженцы литургисают» і загадаў такіх звергнуць, а епіскапу пінскаму Лявонцу прыграіць нябытнасцю за тое, што ўтai ў такіх святароў — яны былі ў ягонай епархіі. Сваім дэкретам, пад якім падпісаліся і епіскапы мітраполії, патрыярх пазбавіў дастойнасці мітрапаліта Анісіфора, як дваяжэнца. Кароль у абарону аўтарытату Анісіфора гаварыў, быццам Анісіфор пакінуў сваю катэдру добраахвотна, па старасці.

Мітрапаліт Міхайл Рагаза. Мінула толькі пяць дзён пасля зрыння мітрапаліта Анісіфора, а кароль Жыгімонт III выдаў грамату ад 27 ліпеня на мітраполію архімандриту Мінскага Узнясенскага манастыра, «шляхетн урожонному» Міхайлі Васілевічу Рагазе. У ёй пісалася: «Панове, рада и рыцарство Великага Княжества Літоўскага, закону и послушенству Церкви греческой» абраўлі Міхайлі Рагазу, і паводле іхніх просьбы абранаму надаенца мітрапаліцкай катэдра. У гэтай грамаце ёсьць недакладнасць. Наўрад ці многія праваслаўныя бралі ўздел у абраці Міхайлі Рагазы. Магчыма, нехта з праваслаўных прадставіў ягоную кандыдатуру каралю. У сапраўднасці не выбранне, а прызначэнне Міхайлі Рагазы на мітраполію зрабіў кароль сваю ўладаю. Пра гэтае каралеўскае прызначэнне пісалі віленскія езуіты неўзабаве пасля пасвячэння Міхайлі Рагазы. Яны напракалі яго, што быў прызначаны на мітраполіцкую катэдру «безъ содѣствія» праваслаўнае шляхты. Патрыярх Ярэмі, які знаходзіўся на той час у Вільні, надаў Міхайлі Рагазе мітраполіцкую дастойнасць 1 жніўня 1589 г. Гэта быў апошні мітрапаліт з шэрту літоўска-наваградскіх, што ўзначальвалі Праваслаўную Царкву ў Вялікім Княстве Літоўскім і Польшчы да ўвядзення Берасцейская уніі ў 1596 г.

ЯН КРАІНСКІ,
Міністар Слова Божага і Весьнік Цэрквай
**РЭЛЯЦЫЯ ПРА ГАРОТНЫ СТАН
ЦАРКВЫ ХРЫСТОВАЕ,**

што вызнае

Пратэстанцкую Рэлігію ў Вялікім Княстве Літоўскім
Пададзеная да ўвагі ўсіх спагадлівых хрысьціяну.

Пс. XL 1, 1,2

Багаслаўлены, хто на мізэрных
зважае; у дзень няшчасця Госпад
спасець яго. Госпад яго ўсыцеражэ
і жыццё захавае яму; на зямлі ён
будзе шчасльвы, і ярасьці ворагаў
Ты не аддасі яго.

Плач III. 53, 53, 54.

Усяляк імкнуліся ўлавіць мяне, як
ту птушку, ворагі мае, бяз дай
прычыны: жыццё маё перапынілі
у вязьніцы і каменныя кідалі ў мяне.
Воды ўзыняліся вышэй галавы маёй,
і сказаў я: «я загінуў».

Плач I. 16.

Аб гэтым плачу я; вока маё, вока
маё сплывае вадою, бо далёка ад
мяне Пачашыцель, які акыўней бы
душу маю. Дзеци мае акінутыя, бо
вораг узяў сілу.

Пачулі яны, што я енчу, і нікога
німа, каб пацешыць мяне; пачулі
үсе мае ворагі пра бяду маю і
үзрадаваліся, і г. д.

Тамсама, в. 21.

Фатальная і крывавая трагедыя, якая ўжо блізка сарака ці болей гадоў з вялікім рэзружам граеца на Эўрапейскім тэатры і якая рынула адно на адно наймагутнайшыя каралеўствы, народы і правінцыі, дасягнула нарэшце (з большаю жорсткасцю, бо пазней) нашых Сармацкіх краёў, менавіта квітучага Каралеўства Польскага, але асабліва Вялікага Княства Літоўскага і прыналежных да яго правінцыяў, дзе яна гэтак збурила і зруйнавала мноства вялікасных і шматлюдных гарадоў і безвіліч меншых мястэчак і вёсак, што мала і знаку засталося (калі засталося што ўвогуле), дзе яны стаялі раней.

Пайшоў дванаццаты год, як найвышэйшы і найсправядлівейшы Судзьдзя ўсіх несправядлівых нароадаў, прагнаўшы мір з наше Краіны, паклікаў у суворым гневе Свайм мноствам падступных, лютых, спрытных і магутных нароадаў, каб выканаць свой прысуд супроць нас. А тыя, ані не справакаваныя намі, але, прагнучы адно нашых набыткаў і крыві, змылі ў ёй свае лютыя рукі, і гэтым не здаволіліся, але да рабунку маёмыці дадалі самыя вышуканыя катаванія для целаў сапрэдных вынаўцоў хрысьціянства.

У 1648 г., калі выбухнула першае казацкае паўстанне¹, да якога з гатоўнасцяй прыяднالіся татары, шляхта была з вялікім намаганнемі зможана разьюшанімі мяцежнікамі і павыраздана; і ўсіх тых, хто не належаў да Грэцкае Рэлігіі, пазабівалі самым ганебным чынам без ніякага разбору; багата было Кангрэгацияу Рэфармаваных Пратэстантаў, чылі Міністраў таксама не ашчадзілі.

І лютасць разъятраных казацкіх было такою барбарскаю, што самі татары, хоць і іхныя саюзінікі, не хацелі быць вінаватыя ў такім мностві бязвіннае крыві, але спагадліва выбуялі зь іхных рук гэтульскі, колькі маглі.

Са многіх жыўцом злупілі скуро.

Іншым павбіцілі руکі і ногі. Некаторым жыўцом выпусцілі кішкі. Іншым прасвідровіўвали косьці галёнак. Некаторым улівалі расплаўлены сывінец у раны на галавах альбо на целах. Вочы ім выбівалі; а павешаных не зыліць. І лічылася вялікаю ласкаю, калі каго сціналі мечам або адсыпалі ў вечнае рабства да турка. Бедныя бацькі і жужы мусілі глядзець, як гвалцяць іхніх жонак і дачок.

Такія вось жалосныя абставіны, у якіх наша Краіна і Царква знаходзіліся колькі гадоў падрад пад час грамадзянскіх войнай. Аднак затым, калі ўсе мы началі быті спадзявацца на лепшое, спрычинілася нам новае і менш ведамае няшчасцце, калі мы і перед тым ужо быті амаль вынішчаны. Бо падступны Масковец, узўшы ўвагу на нягоду і спустрошанье, якія спасыцілі нас ад справядлівае Божае руکі, і на тое, што моц Літвы праз наўспынныя ўнутраныя войны прыйшла ў заняпад,— адразу скірстаў з наўгады ўварвача сюды, і, вынайшаўшы дзяла гэтага сякія-такія пазоры, ён прыйшоў з двухсоттысячным войском² і прыяднай да сябе шэсцьдзесят тысячаў мяцежных казакаў, якія знослі, як паводка, ўсё перад сабою, рабуючы, палячы, нішчачы, ўсё, што ім траплялася, разрабоўваючы мноўня цьвержкі і месты, не пакідаючы ўса ўсёй Літве ніводнага кута не абшнаранага. Ніколі дагэтуль не чынілася ў гэтых краёў большага тыранства. Ніхто ня меў ані ўвагі на съезы, ані жалю да тых, хто сам здаваўся; усіх без разбору пасеклі на кавалкі. Люд паспаліты павырэзвалі адразу, але шляхты і магнатаў зводзілі преч і, памеркаваўшы, або вешалі, або палілі жыўцом. З кожнага кутка, поўнага разнёю, кроў begla патокамі па вулках мястэчак і местаў.

Але становішча міністраў Хрыстоўых было найбольш жалоснае, бо ўсе, каго пабралі, быті пазабівалі самымі способамі, з самымі вышуканымі катаванінамі.

Адрыяна Хілінскага, чалавека найвыдатнейшага як дзеля свайго старага веку, так і дзеля свае пабожнасці і вчонасці, якім ён здабыў знакамітая заслугі перад Христовай Царквою,— натрапіўшы яго ўва ўласным ягоным даме, звязалі яму руکі і ногі, адаль, не сьпяшаючыся, съялкі яго паступова жыўцом, сабраўшы кала яго толькі крышачку трэсак з саломы. Двом чалавекам слынага імя, башкі і сыну Смольскім, міністрам Христовым паблізу Вільні, найглобнейшага места ў Літве, самым лютым чынам адпілаві галовы сярпом. Іншаму міністру, Славінскому, у мястечку Галавезыне, прычынілі новае катаванье: яго рэзали па кавалках, дакуль ён быў жывы. Багата іншымі міністраў звязалі і пакінулі голымі сярод высокіх гор на сьнезе і надта халодным паветры, дзеля чаго іх высакародныя душы мусілі кінуць свае няшчасціны сховішчы. І за апошнюю зіму гэтак было зьнішчана звыш пятнаццаць соценія няянінных душаў, якія, шукаючы схову, былі ў сваіх уцеках здагнаныя. Самых здаровых альбо дужых слалі ў рабства; а зь іншых альбо жыўцом злупілі скурку, альбо пасеклі на кавалкі. Колькасць тых, каго гэтак прыкрыла ўсьмерці, які некалькі катаваньня, на якія быў аддадзены бедныя няянінныя істоты, ніякая гісторыя апісаць не патрапіць.

У такіх акапічнасцях усе мініstry Христовыя мусілі пакінуць свае асे�лішчы. І пра больш як сорак чалавек невядома, якою съмерцю яны загінулі: але пэўна, што іх ужо няма ў жыцці, бо яны ані знойдзеныя, ані ўзятая ў палон. Цэрквы, дакуль толькі вораг да паў, былі ў бальшыні панішчаныя агнём; званы ўсе пазнослі преч, так што цяпер іх засталося, можа, некалькі ўва ўсім Княстве. Адно закінутыя палеткі і воды засталіся съведкамі нахабніцтва барбарскага непрыяцеля, бо ўсе паселішчы і лясы былі зьнесены, высечаны і папалены да тла.

Літга было б думаць, што Край

ужо пакараны даволі і што востры дубец нашае направы мае ўжо быць зламаны; але Бог не схацеў яшчэ пакласці канец нашым няшчасцям, бо што ні год на нашую Краіну ўздымаліся новы вораг, і туу драбніцу, што ранейшы быў пакідаў,— паглынаў наступны. Восі жа, у 1655 годзе мноства наших ворагаў пабольшала з прыходам Швэда⁴, чые войскі гэтаксама турбавалі нашую Краіну на працягу пяцёх гадоў дзеля суседства трох правінцыяў — Пруссіі, Курляндыі і Ліфляндыі,— што заходзіліся пад іхнай уладай. І безь ніякое пашаны да Пратэстанцкае Рэлігіі яны пастаўліся да нас як да ворагаў і, увайшоўшы ў нашую Краіну, зрабілі нас яшчэ больш ненавіснімі для католікоў, як дагэтуль. Хоць паслья таго, як усе польскія войскі пакінулі свайго караля і як Яго Святая Карапеўская Мосьць сам рэтыраваўся з свайго карапеўства дзеля маутнасці ворагаў, што ціснулі адусюль, і доўгі час заходзіліся ў Сілезії⁵, літоўскія цэрквы, аднак, заставаліся ўвесь гэты час цвёрдымі і вернімі свайму ласкаму каралю.

Уёс гэта спасцігla нас, несумненна, дзеля грахоў нашае Краіны, але гнеў Божы супроце нас усё яшчэ палаў; бо крыху пазней Ен насладзіў зь іншага кута яшчэ аднаго ворага, а менавіта князя Трансильванскага⁶, у чым войску апрача вэнграў і трансильванцаў заходзіліся малдаване, валахі, сэрбы ды іншыя барбарскія ўсходнія нацыі, якія прыйшли, моцна спадзенчыся, узбагаціца нашым дабром і набыткамі.

Гэта дадало яшчэ адно няшчасцце да ўсіх ранейшых; бо яны пустошылі ўсё, марнавалі і руйнавалі без разбору. Цэрквы, дзе якія яшчэ засталіся, яны зрабавалі; дамы парабавалі і папалілі; людзей звязалі ў выгнанье; а хто ня мог уцячы, тых пазабівалі.

Немагчыма досыць аплакаць, а пагатоў выказаць, што перацярпелі

нашая Родная Краіна, Царква і кожны яе вернік у такім дзоўгім цягу няшчасціц, сярод такога мноства ўсходніх, заходніх, паўночных і іншых ворагаў. Нежывых і ненароджаных лічылі багаславеўні; а слабы пол уважалі за самы няшчасны. Но мы бачылі багата славутых і шляхотных фаміліяў, таких змарнелых і да таксама дадзеных галечы, што яны ня мелі хлеба, каб есці. Мы бачылі шляхотных мужкоў і матронаў, паненак і дзяцей высоцага роду, аддадзеных у сваволю і рабства маскавітам, татарам, казакам і іншым, дзе і яны, і шмат хто з міністрай Эвангельля аж да гэтага дня цяжка стонуць.

Уважаючы на гэтага, сапрауды надзвычайнай краінасці, мы можам толькі славіць справядліві Божы Присуд, які абрынуўся на нас дзеля нашых грахоў, і аплакваў нашае смутнае становішча, тым болей што мала спадзіванняў на адбудову альбо вызваленне з гэтага спустошання. Но хоць нас і зрынулі ўжо надта нізка, хоць мы і зазналі ўжо мноства пустошанняў, вялізных жахаў і бедаў, няспынна маючы съмерць перад вачыма, — але прадмет для новых узбурэнняў на краі ўсё яшчэ застаецца, і асабліва для тых, хто жадае служыць Богу ў простасці ёй съцьціні. Асабліва для гэтакіх адна нягода зьміненца другою, як хвалі ў бурным моры зъмяніяюць адна другую.

Самі нашыя суседзі аж дагэтуль неనవідзяць і пераследуяць рэшту нас з такім жа імпэтам, як і чужаземныя нашыя ворагі: яны адбираюць у нас нашыя цэрквы, дзе якія яшчэ засталіся, а землі, адведзеныя дзеля ўтрыманья міністрай і школак, раздаюць, нібыта свае ўласнія; міністрай нашых высылаюць, а хто застаецца, тых збываюць і кепска зь імі абыходзяцца. Пагроза поўнага нашага выгнання расце. Усіх Рэфармаваных Пратэстантаў, адным словам, уважаюць за адкіды съвету і за першапрычыну ўсіх няшчасціц, якія спасы

ціглі Краіну дагэтуль. Вось чаму іх неనవідзяць, вінавацяць, грозяць ім больш і больш; і ўсё агдане, што толькі літга знайсці паміж людзей, ускладаецца на іх, каб павялічыць іхнія нягоды.

Мы на маем сумневу, што кожны, хто прачытае або пачне пра гэта, і ў каго яшчэ засталося ў сэрцах хоць каліва хрысціянскія міласэрнасці, альбо хто бэрэ да сэрца Язэпаву бядоту, той мецьме да нас спагаду, крануты прайдаю служэння Богу, навукі і пабожнасці якія звязлі між нас нават сярод наших злыбдаў.

Што да нас, то мы на маем іншага прытулку, як толькі ў дабрыні нашага Бога на слагадзе вернікаў Ягонае царквы; і таму, трывамошыся практикі Апосталай Христовых і прыкладу цэркви У Палацьніце⁷, Багеміі і іншых краёх, якія колькі гадоў таму ў такім самым становішчы благага дапамогі ў сваіх аднаверцаў з Рэфармаване Пратэстанцкае Царквы, — гэтаксама і мы прыбягаем да вашас дабрыні і міласэрнасці. Но мы перакананы, што Бог у сёньняшнім часе зрабіў гэтыя царствы і цэрквы больш шчасцілімі і квітучымі за іншыя, каб яны маглі стацца месцам прытулку і гаванінню бясыпекі для тых, хто церпіц дзе-колечы яшчэ караблекрушэнне за імя Ісуса.

Дык зірнече ж на нас са шкадобай і дзеля любові Божая, дзеля съвятых вязяў еднасціц ў Хрысціце Ісусе працягнене руки, каб Вінаграднік Госпадаў на буй здратаваны да шчытанту. Даشهце няўчешным адпаведную падтрымку, умацуйце руки слабога, падтрымайце нямоглага, задавольце сваёй шчадрынёй жаданіні ўбогага, не сумніваючыся, што Госпад, які ўзнагароджвае ўсё добрая дзеяньні і які прымае ўсё ўчынкі міласэрнасці, ахвяраваныя вернікам Яго ваянічаем Царквы, так, як калі б яны былі ахвяраваныя Яму Самому, — будзе вам дастатковай узнагародай і, дзякуючы гэткім справам, згадае аў вас

У Судны Дзень дзеля вашае вечнае суцехі. Гэтак моляцца і гэтага прагнучу тыя, хто ад імя ўсіх літоўскіх цэрквя паслаў да вас свайго весьніка, які ад іхняга імя хадай-

нічае аб гэтым, шмат дзе быўши відавочцам іхнага гаротнага становішча і падзляўшы іхня злыбяды.

Брашуро, пераклад якое тут падаецца, была выдадзена па-ангельску ў 1661 г. у Лёндане. Яе аўтар — кальвінскі міністар [сыватар] Ян Крайнскі. Ен быў сынам ческага выгнанца, таксама сыватара, Валянціна Грацыяна, і ягонае прозвішча насыў да 1643 г. Вонуўся ў Польшчу і ў Францыю ў Нідерландах, з 1654 г. грачаваў у новазакладзенай сямінары ў Заблудаве, агульной для Малапольшчы і ВКЛ. У 1658 г. у Кейданах на Жмуздзі быў ардынаваны на міністра і зрабіўся прыдворным казанійкам Багушава Радзівіла, канюшага літоўскага.

У Англіі ў жніўні 1660 г. яго выслалі кейданскі канвэнт, каб шукаць там матэр'яльнае падтрымкі для літоўскіх збораў. Крайнскі выехаў з рэкамэндацыйным лістом ад Багушава Радзівіла і з афіцыйнаю просьбай канвэнту да караля Карла II. 27 жніўня 1661 г. ён атрымаў ад караля Letters Patents, якія заклікалі да публічнага збору сродкаў на патрэбы літоўскага царквы. Таму брашуро, відаць, можна датаваць першай паловай 1661 г. У Лёндане Крайнскі пазнаёміўся з Багушавам Самуэлем Хілінскім [сыном Адрыяна Хілінскага, згаданага ў брашуры] і згадзіўся фінансаваць пераклад Хілінскім Бібліі на літвінскую мову і друк яго. Аднак калі Хілінскі аддаў свой пераклад пад кантроль літоўскага синоду і рэцэнзэнты яго згянілі, то Крайнскі запініў і друк і стылістычны для Хілінскага, а той разгарнуў у Лёндане энзігічную дзейнасць у сваю абарону, і збор грошай сышоў у Крайнскага на нішто. Крайнскі, варнішады на радзіму, стаў казанійкам у Венгреве (радзівілаўскае места за 60 км на захад ад Варшавы), дамагаўся ад синоду згоды на ўзнагароду друку Бібліі Хілінскага дзеля паспяховага збору сродкаў і яшчэ раз ездзіў у Англію з той самай місіяй; але справа Хілінскага выклікала ў Лёндане такую непрыхильнасць да літоўскіх кальвіністаў, што ў 1665 г. Крайнскі мусіў варніцца на радзіму ні з чым.

Тут яму давялося апраўдацца ад адвінавачанья ў незаконным выдаткоўванні сабранных грошай, і канчатковая абязьдзіўся ён толькі ў 1676 г. Але яшчэ ў 1673 г. Крайнскі стаў падляскім кансанцёрам і ў гэтай якасці ў студзені 1676 г. браў удзел у генэралнай канвакацыі ў Хмельніку як адзіны там дэлегат ад збораў ВКЛ. У чэрвені 1676 г. віленскі синод пакінуў яго на пасаду супрэзідэнта падляскага дыstryktу; а калі ў тым самым годзе згарэў вянгрэскі збор, то віленскі синод прызначыў Крайнскому месца ў Орлі альбо Заблудаве. Памёр Крайнскі 13 траўня 1685 г. у Венгреве, там і пахаваны.

Кальвінства ў сярэдзіне XVII ст. мела на Беларусі моцныя пазыцыі. Біржанская Радзівілі адкрыта пакінулі католіцтва яшчэ ў 1553 г. Галоўны ас强悍ак кальвінскага пропаганды месціцца ў Берасці. За адносна кароткі час пайстала блізу 200 збораў, і М. Косман мяркую, што пад канец XVI ст. зборы ў літоўскіх дыцязіях пераважалі над катапліцкімі парафіямі. Спрэчкі між пратэстантамі прывялі да ўзынікнення «большага збору» [кальвінскага] і «меншага збору» [антытырынітарнага]. Але да паловы XVII ст., дзякуючы біржанскаму Радзівілу, кальвінства захоўвалі адносна моцныя пазыцыі, нягледзячы на цік контррэформацыі. ВКЛ мела трох кальвінскіх гімназій: у Вільні, Кейданах і Слуцку. За мяжу ездзілі па наўку галоўным чынам кандыдаты на сыватароў. Заблудаўскую сямінарію пастанавілі быўші адчыніць яшчэ ў 1625 г., але войны прымусілі адкласці справу.

¹ Маеца на ўвазе Трыццацёхгадовая вайна (1618—1648). Яна вынікнула з барацьбы каталикі і пратэстантаў у Германіі і неўзабаве ахапіла ўсю Эўропу. Узынкілі два ляг-

ры: габсбургскі (каталикі) блок (гішпанскі і аўстрыйскі Габсбургі, катацікія князі Германіі, падтрыманыя Ватыканам і Польшчай) і антыгабсбургская кааліцыя (немецкія пратэстанцкія князі, Францыя, Швэцыя, Данія, падтрыманыя Галандыяй, Англіяй і Расіяй). Спустошаны і страты насељніцтва, спрыненныя вайною, былі найважлівейшы ў Эўропе з часу мангольскага нашэсьця. Закончылася яна Вестфальскімірам у 1648 г., хоць вайна Францыі з Германіяй яшчэ працягвалася.

² Паўстаныне Багдана Хмельніцкага распачалося ўвесну 1648 г. На Беларусь, съледам за падбухторшчыкамі, пераапраненымі на жабракоў, гандляроў, манаҳаў, рушылі збройныя казацкія аддзелы. Тут яны папаўніліся беларускімі сялянамі да мяшчанамі і пераросталі ў колькітысячныя палкі. Змагалася за імі літоўскага войска лікам 12—14 тыс. жаўнеруў. Калі буйнейшыя паўстанцкія аддзелы былі разьбітыя, то паўтараліся малыя партызанскія групы. Паўстаныне трывала зь перыядамі да 1653 г., і хоць пасобныя аддзелы казакаў і сялянаў дзеўлі аж на Полаччыне і Браслаўшчыне, але ўсёе Беларусь яно не агарнула і трывала больш на ўкраінскіх пагранічыцах.

Татары на той час (да 1655 г.) былі саюзнікамі казакаў. Дзеўлі яны пераважна на Украіне, дзе ѹшлі галоўныя баі; Ю. Можы адзначае адзіны іхны наезд на Піншчыну ў сънечні 1653 г.

Вялікіх намаганняў, каб адолець шляхту, не было патрэбы прыкладаць: шляхта на паспаліце рушынью не збиралася, а бараплі край наёмных войскі.

³ Некаторыя сучаснікі называюць гэтыя лічбы, але, відаць, перабольшваюць. Ю. Можы ацінівае колькасць расейска-казацкага войска прыблізна ў 80 000 (саракатысячнай армія ўшала з Смоленск, пятнадцатысячнай — на полацкое і віцебскае ваяводствы, два аддзелы — сямі- і чатырохтысячны — былі пасланы на Украіну, і дванаццацьтысячнай казацкага армія Івана Залатарэнкі мелася па дамове цара з Хмельніцкім увайсці на Беларусь з поўдня). Блізкія лічбы называліся Віспазіянам Хакоўскім у сваім дзяйніку і Януш Радзівіл у лісьце ад 18 верасня 1654 г. (80 і 83 тысячы). Эрнэст і Тэрвэр Д'Юпюі ў «Энцыклапедыі вялікенія гісторыі ад 3500 г. перад н. э. да нашых дзён» падаюць (с. 578): «Аляксей асабіста павёў больш як стотысячнае войска ў Літву».

Літоўскага войскі перад вайною налічвалі калі 14 000 жаўнеруў, на лічбы гарнізонаў на цверджах і паспалітага рушынья. Напрыканцы чэрвені 1654 г. у лягеры Я. Радзівіла пададзілася блізкі 12 000 жаўнеруў і толькі 2 000 паспалітага рушынья. У 1661 г. літоўскага войска налічвалі 22 860 чалавек.

⁴ У 1655 г. расейскія войскі занялі ўсю Беларусь і частку Літвы, апрача Берасцейскага і поўдня Наваградзкага ваяводства. Швэды ў 1655 г. съпярэла прапанавалі Расеі чатыры варыянты падзелу ВКЛ, але так не згадзіліся, і швэды наўажылі заняць Літву, спадзяючыся на здраду літоўскіх магнататаў, асабліва князёў Радзівілаў, перамовы зь якімі вяліся ўжо ў сакавіку 1655 г. Пасля ўзяцця расейцамі Вільні (8 траўня 1655 г.) Януш Радзівіл з часткай літоўскага войска адышоў у Кейданы і 18 жніўня авбяжыў акт паддання ВКЛ Швэції. Унія з Швэціяй была падпісаная 20 кастрычніка 1655 г. Швэды занялі Жмуздзь і паветы: Вільнікі, Уліцкі, часткова Браслаўскі і Ковенскі. Літоўскага войска па абвешчаныні кейданскага акту сканфэрмавалася, адмовілася падпрадкацавацца гэтаму Янушу Радзівілу і брала на генэралнага рэгімінта віцебскага ваяводу Паўла Салегу. 4 500 жаўнеруў затым адышлі на Падляшша. Партызанскае змаганье з швэдамі пачалося ўжо ўвесень 1655 г., а ў наступным годзе выбухнула паўстаныне, і швэды адышлі ў Курляндью і пад Шаўлі. Ачысьціў Жмуздзь В. Госеўскі ў 1657 г. Пазней, у 1660 г., швэдзі разьбілі ў Курляндіі і занялі Мітаву. Маёнткі Януша Радзівіла былі па 1657 г. аддадзеныя літоўским войскам, якія развалілі гаспадарку ўշэнт.

⁵ Пасля капітуляцыі Варшавы (у верасні) і Кракава (у кастрычніку 1655 г.) і пераходу ў кастрычніку каралеўскіх войскі на пераможныя швэдскія бокі кароль Ян Казімір перафраліся ў Слезію і заклікаў Апольскім універсалам (20 лістапада 1655 г.) увесень народ да змагання з швэдамі.

⁶ Паводле Раднацкага (Radnoj) у Венгрыві, 12 сънечні 1656 г.) трактату аб падзеле Рэчы Паспалітай, швэдзкі кароль Карл Густаў пакідаў за сабою ўсю поўнач дэяржавы ак

да Падляшша ўключна, брандэрбургскому электару прызначалі Вялікапольшчу, Багуславу Радзівілу — Наваградзкае ваяводства і спадчынныя маёнткі, а разту, разам з Кракавам, Варшаваю і каралеўскім тытулам,— трансильванскому князю Дэ́йрдзу Ракочы. Ужо цераз месяц, у самы студзеніўскія маразы, Ракочы пераваліў цераз Карпаты з саракатысцячымі войскамі, складзенымі з вэнграў, валохаў, цыганau і казакаў. Яны прайшлі Чырвоноа Русьсю да Кракава, потым занялі і Варшаву, але калі надышлі аўстрыйцы (польскія саюзнікі) і адабралі Кракаў, а гэтман польны Любамірскі пачаў пустошыць Трансильванію, то мусілі вяртацца. Чарнецкі і Павел Сапега перанялі Ракочы па дарозе і прымусілі да ганебнага пагаднення, у далейшых уцёках яго разъబілі татары, а наэшце Порта, чым васалам ён быў, за гэты самавольны наезд выгнала яго з краю.

⁷ Палатынат, або Райнскі (Ніжні) Пфальц,— пфальцграфства на паўднёвым заходзе Германіі, з 1365 г.— курфюрства.

Пераклад з ангельскай мовы,
прадмова і заўгары Міколы РАМАНОЎСКАГА

Фундаменты

ЮЗАФ ВОЛЬФ

КНЯЗІ НА АБШАРАХ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА АД КАНЦА XIV ст.

Дзярэчынскі ад Дзярэчына, мястэчка ў Слонімскім павеце. Гэтая мясцовасць у канцы XV ст. была ўласнасцю Янка Капачэвіча, які памёр бяздзетным, і пасль ягонай съмерці яна перайшла да ягонаі сястры Ганны, удавы князя Міхала Аляксандравіча Сангушковіча. У 1501 г. яна атрымала пацверджанне на валоданыне Дзярэчынам. Пасль Ганны Дзярэчын перайшоў да яе дзяцей: сына князя Андрэя Міхалавіча Сангушковіча Каширскага і дзяцюх дачак, якія былі жонкамі князёў Сямёна Багданавіча Адынцівіча ды Івана Андрэевіча Палубенскага, у выніку чаго Дзярэчынам у першыя палове XVI ст. супольна валодалі трэы вышэйгаданыя князі. У 1540 г. удзел Сангушковічаў у гэтым маёнтку перайшоў, шляхам аблему, да князя Івана Вішнявіцкага. Князёў, якія валодалі Дзярэчынам, відавочна, называлі ў штодзённай мове князямі Дзярэчынскімі. Хутка гэты тытул, напэўна, выпадкова патрапіў у афіцыйны акт. У Літоўскай мэтырыцы пад 1569 г. пад загалоўкам «Тытулы паноў-рада іх міласці» быў съпіс тых, каму належала прыслать грунтоўнае каралеўскае пасланыне, адрасаванае сэнатарам, кашталянам, земскімі прыдворнымі ураднікамі, маршалкам, старастамі і дзяржайцамі, цівунам (жмудзкім), княжатам і панам, а таксама ўдовам. У ліку князёў побач зь вядомымі прозвышчамі ўзгадваліся князі Дзярэчынскія.

Дольскі ад Дольска (Стары Дольск) у Пінскім павеце паблізу Любашова, які ня трэба бlyтаць зь іншыми Дольскам у Ковельскім павеце; гэты апошні ў XV ст. належаў іншаму роду, ад якога перайшоў да Сангушкі. Князі Дольскія мелі ўласны герб, падобны да Косьцецкіх.

Князь Ільля Дольскі, дзедзіч Дольска, у 1530 г. вёў справу зь

князем Іванам Васілевичам Казекам, а ў 1539 г. фігурує ў дакументах у якасці съведкі. Напэўна, гэта той самы «князь Дольскі», які паводле земскага попису 1528 г. быў авабязаны выстаўляць у войска дваіх коняў. Ягонай жонкай магла быць: княгіня Любка Дольская, дачка Міхала Паўлавіча Візгірда, якая ў 1539 г. удзельнічала ў продажы Міркова і Чэрні спадчынникам узгаданага Візгірда.

Княжна Beata Dольская, вядомая з абароны Дубна, у другой палове XVI ст. была жонка князя Саламянца.

У сярэдзіне XVI ст. жыў князь Раман Дольскі, вядомы толькі праз свайго сына Пракопа, які пісаўся Раманавічам, братам Пракопа (а гэта значыць другім сынам Рамана) быў Міхал-Ніцыфар Дольскі.

Міхал-Ніцыфар Дольскі спачатку стольнік, а потым падсудак Пінскі, а на сойме 1589 г. князь Міхал Дольскі, падсудак, прызначаны Пінскім паборцам (г. зн. зборшчыкам падаткаві). Гэты самы князь Міхал Дольскі ў 1606 г. называны Пінскім земскім судзьдзей, а 25 жніўня 1621 г. кашталянам Берасцейскім. Памёр бязьдзетным у 1623 г., таму што 26 лютага 1624 г. Бальтазар Стравінскі, Троцкі цівун, менаваны паслья съмерці князя Дольскага Берасцейскім кашталянам.

Пракоп Дольскі жанаты з Марынай Мацвеевнай Клачкоўнай Падарускай, якая як Пракопава Дольская ў 1586 г. бярэ ўдзел ў справе аб спадчыне Мацея Клочкі (Клодзька), Жмуздзакага старасты. Паслья быў Ваўкавыскім судзьдзей; Пракоп Раманавіч Дольскі, Ваўкавыскі земскі судзьдзя, фігуруе ў дакументах пад 1609 г. Пакінуў паслья сябе чатырох сыноў: Андрэя, Крыштафа, Міколу і Паўла, якія згубілі князёўскі тытул.

Павел Уладзіслаў, самы маладшы сын Пракопа, у маладось-

ці — прыдворны каралі і кавалер залатога руна, потым каралеўскі сакратар. Пабраўся шлюбам з княжной Марыянай Фларэнцыяй Друцкай-Сакалінскай, Полацкай кашталянкай. Абое: Павел Уладзіслаў Дольскі, каралеўскі сакратар, ягоная жонка Марыяна Фларэнцыя Друцкая-Сакалінская, Полацкая кашталянка, у 1640 г. далі распіску ўдаве Полацкага кашталянка Крыштафа Друцкага-Сакалінскага, Марыяне Войнянцы, Літоўскі падканцлержанцы, аб атрыманні пасагу, а менавіта маёнтка Несіна ў Полацкім павеце, які ацэнваўся ў 16 тысячай злотых, і таксама 14 тысячай злотых у дадатак да пасагу. У хуткім часе паслья таго Павел Уладзіслаў Дольскі названы Ваўкавыскім войскім; памёр перад 1645 г., пакінуў ўдаву і дзве дачкі: Констанцыю і Ізабелу, ад імя якіх іхны апякун Андрэй Дольскі, Ваўкавыскі падкаморы, брат нябожчыка, у 1645—1646 гг. вядзе судовыя працэс з Сапегам. Констанцыя выйшла замуж за Самуэля Храбтовіча, Старадубоўскага харунжага, Ізабела — за Міколу Тышкевіча, Смаленскага кашталяніча. Абедзье фундавалі дамініканоў: Констанцыя ў 1684 г. — у Красным Бары, Ізабела з мужам у 1632 г. у Гушчаве. Храбтовіч і Тышкевіч у 1696 г. фігуруюць у якасці апекунуў ўдавы і дачкі Яна Карала Дольскага.

Мікола Дольскі, трэці сын Пракопа, 13 ліпеня 1633 г. называны харунжым Пінскім, падчас казацкіх бунтаў быў забіты ўласным падданым у Целяханах у 1647 г. Пакінуў паслья сябе ўдаву — Алену Ельскую, якая памерла ў 1650 г., і адного сына — Яна Карала.

Ян Караль Дольскі нарадзіўся ў 1640 г., у 7 гадоў згубіў бацьку, а ў 10 гадоў — маці, і на трынаццатым годзе жыцця каралеўскім прывілеем ад 22 чэрвеня 1652 г. Ян Караль сын Міколы

Дольскага, харунжага Пінскага, і Алены Ельской атрымаў апеку стрычнага брата Казіміра Дольскага. Стаяўши ў 1657 г. харужым у войску, ўсё жыццё пасля гэтага служыў Айчыне. У 1662 г. быў падкаморым Пінскім, 16 сакавіка 1666 г. названы Пінскім маршалкам, адначасова ў 1670 г. — Літоўскім кройчым, пасля гэтага з лютага 1676 г. — чашнікам Літоўскім, а потым 22 чэрвня 1685 г. — прыдворным Літоўскім маршалкам. Нарэшце, 7 траўня 1691 г. Ян Караль Дольскі на Дольску і Дамбровічу, прыдворны Літоўскі маршалак, стараста Пінскі і Ваўкавыскі, каралеўскі палкоўнік, названы вялікім Літоўскім маршалкам. Фундаваў кляштары піяраў у Дамбровічах у 1684 г. і ў 1686 г. у Любяшове, які потым называў Навадольскім. У 1693 г. Караль, граф на Дольску, Дамбровічах, Камарне-Дольскі, вялікі маршалак Вялікага Княства Літоўскага, Пінскі і Ваўкавыскі стараста, адміністратор Аліцкай воласці, палкоўнік Яго Каралеўскай Мосьці і Ганна на Хадароставе і Дольску, ягоная жонка, запісваюць 9 тысячаў рымскіх шкудаў на фундацыю Навадольскага кляштара. Ян Караль памёр 29 красавіка 1695 г.

Друцкі

ад Друцка на рацэ Друць у Магілеўскім павеце. Паводле рускіх радаводаў князі Друцкія паходзяць ад князёў Галіцкіх, съцвярджаючы, што пачынальнікам гэтага роду быў князь Міхал, сын Рамана Аляксандравіча князя ва Уладзіміры-Валынскім. У супраднасьці паходжанне гэтых князёў зусім іншае; мясцовасці Друць, Сакольня, Талачын, Азярыцы, Горы, Прыхабы, Зубрэвічы, Шышава, Дудаковічы, сядзібы князёў Друцкіх, знаходзяліся ў паўночнай частцы Магілеўскай губерні, якая была калісьці часткай Палацкага княства. Гэта съведчыла пра тое, як слухна заўважыў Карамзін, што князі Друцкія паходзяць з палацкіх князей.

І супрапады, з сыноў Усяслава Брачыслававіча, Палацкага князя (памёр у 1101 г.), троє з нащадкаў мелі тытул князёў Друцкіх. Барыс-Рагвалод Усяславіч, князь Палацкі (памёр у 1128 г.), меў сына Рагвалода, князя Друцкага, і ўнука Глеба Рагвалодавіча, князя Друцкага, які жыў у 1181 г. Глеб Усяславіч, князь Менскі (памёр у 1120 г.), меў юнука Глеба Расціслававіча Друцкага, які жыў у 1158 г., і Васіля Уладаравіча Лагойска-Друцкага, які жыў у 1196 г. І нарашце, сын Давіда Усяславіча, князь Барыс Друцкі, які жыў у 1196 г., меў сыноў Васіля Друцкага (які жыў у 1217 г.), Вячаслава і Уладзіміра.

У XIII і XIV стст. сустракаюцца ўрыйкавыя звесткі пра князёў Друцкіх.

Напачатку XIII ст. у бітве, у якой аб'яднаныя Руска-літоўскія войскі змагаліся з татарамі, загінуў князь Сямён Міхалавіч Друцкі. У хуткім часе паслья гэтага князь Дзімітры Друцкі быў забіты ліцьвінамі. Абодва гэтыя факты выклікаюць, аднак, сумненіе. Пэўна, што ў 1339 г. князь Іван Друцкі браў удзел у паходзе татарамі пад Смаленск. Князь Дзімітры Друцкі па загадзе князя Міхала Аляксандравіча Цвярскага падпаліў у 1372 г. Пераяслав-Залескі. Князь Глеб Друцкі Бранскі ўдзельнічаў у бітве на Куликівым полі. Побач з Вітаўтам, які ў 1384 г. быў у крыжакоў, фігуруе ягоны швагер князь Леў Друцкі. Князь Іван з Друцца падпісаў у 1398 г. мірную дамову ў Літве з крыжакамі.

Усе князі Друцкія ўжывалі адзіні герб: меч паміж чатырма разгорнутымі паўмесяцамі.

Пачынальнікамі іхнага роду быў князь Міхал Друцкі, які пакінуў паслья сябе, паводле радаводу, двух сыноў: Васіля і Сямёна. Яны заснавалі дзіве галоўныя галіны князёў Друцкіх: старую і малодшую.

Старэйшая галіна

Яе пачынальнікам быў князь Васіль Міхалавіч Друцкі, пра якога вядома толькі тое, што ён жыў у сярэдзіне XIV ст. і пакінуў паслья сябе сына Дзімітра.

Князь Дзімітры Васілевіч Друцкі меў жонку княжну Анастасію Алегаўну Радзінскую, якая, аўдаеўшы, лабралася шлюбам з Карабутам Альгердавічам, князем Літоўскім. Пакінуў паслья сябе двух сыноў: Андрэя ды Васіля.

Князь Андрэй Дзімітравіч быў, напэўна, той князь Андрэй, паслынак князя Дзімітра, які загінуў у бітве пад Ворсклай. Ягоныя сыны памерлі ў маладым узросці бязьдзетнымі; у 1411 г. Вітаўт наадае Віленскай думе добра, якія раней належалі сынам князя Андрэя Друцкага.

Пра князя Васіля Дзімітравіча нічога не вядома, апроч таго, што ён меў сына Дзімітра. Гэты князь Дзімітры Васілевіч жыў у другой палове XV ст. і меў чатырох сыноў: Васіля, Багдана, Андрэя і Юрыя. Гэтыя чатыры князи, а да кладні, трэп першы — Васіль, Багдан і Андрэй Друцкі, а таксама сын чацьвертага (які, напэўна, заўчасна памёр) Дзімітры Юр'евіч Друцкі прынялі ўздел у бунце князя Глінскага, з-за чаго выехалі ў 1508 г. у Москву. Маці князёў Друцкіх была затрымана на Літве, дзе і памерла ў 1510 г., падчас перамовы Маскоўскага і Літоўскага двароў аб яе выдачы. Ад вышэйзгаданых чатырох князёў Друцкіх паходзяць князі Друцкія без ніякага прыdomку, якія і да гэтых дзён існуюць у Расеі.

Малодшая галіна

Князь Сямён Міхалавіч і ягоныя сыны Дзімітры Сямёновіч Друцкія

вядомыя толькі па імёнах. Апошні, паводле радаводу, меў чатырох сыноў: Сямёна, Івана, Міхала і Аляксандра; толькі існавальне першага трэба спраўдзіць у іншых кропіцах.

Князь Іван Дзімітравіч. Радавод пэўна, блытаючы яго з князем Іванам Гальшанскім, наадае яму двух сыноў: Андрэя і Сямёна. Зы іх Андрэй, нібыта бацька каралевы Соф'і, быў адначасова зачынальнікам князёў Сакалінскіх, Любецкіх, Горскіх і Багрымоўскіх. Але больш падобна на праўду тое, што гэты князь (Іван Друцкі) меў мянушку «Кіндзір». Князь Іван Дзімітравіч Кіндзір, забіты ў 1399 г. пад Ворсклай, меў двух сыноў, князёў Глеба і Аляксандра Кіндзірэвічаў, якія жылі на Літве ў першай палове XV ст., паслья съмерці якіх іхнью маёмаць атрымала князь Іван Пуцята Друцкі.

Князь Міхал Дзімітравіч і ягоны брат Аляксандар, паводле радаводу, які абодвух братоў называе Падбярэскімі, загінулі ў 1399 г. у бітве пад Ворсклай. І сапраўды, у сьпісе князёў, забітых пад Ворсклай, ёсьці і «князь Міхайла Падбярэскі і ягоны брат Аляксандар». Магчыма, што гэтыя князі валодалі Падбярэзай, аднак яны не маюць ніякага дачыненія да князёў Ямантович-Падбярэскіх (Гл. Ямантович-Падбярэскі).

Князь Сямён Дзімітравіч Друцкі — гэта ўжо цалкам гісторычна асаба. Князь Сямён Дзімітравіч Друцкі ў 1401 г. абяцаў Уладзіславу Ягайлу, што паслья съмерці Вітаўта захавае вернасць каралю і польскай кароне. Гэты савым князь Сямён Дзімітравіч Друцкі выдаў у 1422 г. сваю швагерку, дачку князя Андрэя Альгімонтавіча Гальшанскага, за каралю Уладзіслава Ягайлу. З гэтага вынікае, што сястра князя Сямёна, а гэта значыць дачка князя Дзімітры Друцкага, была жонкаю Андрэя Альгімонтавіча Гальшан-

скага, маці каралевы Соф'і. Зь іншых кропіцаў вядома, што яна мела імя Аляксандра і памерла ў 1426 г. у Глініцах на Чывронай Русі, калі вярталася дадому ў Кіеў паслья наведаньня сваёй дачкі Уракаве. Яна пахавана па сваім жаданні ў царкве манастыра ва Уніёве. Радавод наадае князю Сямёну Дзімітравічу чатырох сыноў: Івана Бабу, Івана Пуцяту, Міхала Лобана і Дзімітры Сякера. Да іх яшчэ трэба дадаць Васіля Краснага і Рыгора. З гэтых шасці сыноў пяцёра сталі стваральнікамі асобных галінаў князёў, зь якіх род Бабічай і род Пуцяцічай былі галоўными.

Князь Міхал Сямёновіч, якому радавод дае прыдомак Лобан, ёсьць, бяспрэчна, адна асоба з князем Міхалам Сямёновічам Балабанам, які на баку Швідрыгайлы бараніў у 1431 г. Крамянец і загінуў у 1435 г. у бітве пад Вількамірам (Гл. Балабан).

Галіна Дзімітра Сякеры-Зубравіцкага

ад прыдомку Сякера і мясцовасці Зубревічы на рацэ Ульянцы ў Аршанскім павеце. Вышэйзгаданы сын князя Сямёна Дзімітравіча Друцкага Дзімітры Сямёновіч Сякера — гэта і будзе той князь Мітко Сямёновіч, якому кароль Уладзіслаў Ягайла запісаў у 1425 г. грыўну на Перамышльскіх і Драгабыцкіх котальніх і Лівоўскім мыщы, і князь Мітко, сын Сямёна князя Друцкага, якому гэты ж кароль у 1427 г. запісае добра Хлопы, Вангерцы, Kakalowіchy, Kamarna, Litoúchы і Гарадзецкім павеце, а таксама Кліцка Шчырэцкім павеце на суму 300 грыўняў. З пазнейшай справы даведваемся, што князь Дзімітры Сякера меў падчас праўлення вялікіх князёў Вітаўта і Жыгімонта маёнтак Асьцёр у Кіеўскім павеце. Гэты князь быў радыкальным прыхильнікам Швідрыгайлы; вялікі князь Жыгімонт, перамогши

Швідрыгайлу ў 1432 г. пад Ашмянамі, узяў у палон паміж іншымі князя Мітка Зубравіцкага і князя Васіля Краснага, ягонага брата. Гэты ж князь Дзімітры Сямёновіч, маёмаць якога складалася з двароў Зубровічы, Хімы, пустка Дубровенская, двароў Быхаў, Дубосна і данынкаў у Туршчы, запісаў права на яе (свой жонцы) княгіні Соф'і і яе дзецям і нашчадкам. Паводле хронікі, узгаданая жонка князя Мітка Зубравіцкага была княгиня Соф'я Жэдывідаўна, пляменніца караля Уладзіслава Ягайлы, якад мела спадчынныя права (па бацьку) на Падольскую зямлю (ці не дачка аднаго з Карыятовічаў?). У 1470 г. кароль Казімір пацвердзіў, што права на ўсялякія добра, якія калісьці трymаў князь Дзімітры Сямёновіч, належалі жонцы таго Дзімітра.

Паслья съмерці князя Дзімітра Сямёновіча засталіся: удава княгіні Соф'і і дачка княжна Марыяна, жонка князя Сямёна Сямёновіча Трабскага. У 1486 г. княгиня Соф'я Дзімітрайна Зубравіцкая і княгіні Марыяна Сямёнаўна Трабская запісваюць на Прачыценскі сабор у Вільні бацькоўскі маёнтак Туршчу, людзей з якога на той самы сабор запісаў ужо іхны дзед князь Сямён; гэты запіс складзены ў прысутнасці князёў Івана Заслаўскага, Івана Васілевіча і ягонага брата князя Сямёна Юр'евіча Гальшанскага і князя Івана Глінскага. У 1489 г., згодна каралеўскаму рашэнню, княгиня Сямёна Сямёновіча Трабская Марына атрымлівае ад князёў Васіля і Андрэя Звягольскіх маёнтак Асьцёр у Кіеўскім павеце, які яе бацька князь Мітко Сякера трymаў пры Вітаўту і Жыгімонту. Гэта ж княгиня Марына Трабская, дачка князя Дзімітра Зубравіцкага і жонка князя Сямёна Сямёновіча, усе свае добра, рухомасць і скарб запісвае свайму ўнуку Альбрэхту Марціновічу

Гаштольду, Троцкаму ваяводзічу, а вялікі князь Аляксандр у 1496 г. пацьвярджае дараўаныне гэтых добраў, двара Дабосны, данынікаў у Туршчы і палаца ў Быхаве, якія княжна Марына Сямёнаўна Трабская Альбрэхту Марцінову Гаштольду, сыну ваяводы Віленскага (замест Троцкага), свайму ўнуку, пакінула ў спадчыну.

Галіна Васіля Краснага

Князь Васіль Сямёнаўіч, празваны Красным, быў пятым сынам князя Сямёна Дзімітравіча Друцкага. Князь Васіль Красны, Віцебскі намеснік, па рашэнню Швідрыгайлай належаў да пасольства, якое Швідрыгайла выслало ў 1431 г. да караля Уладзіслава. Гэты ж князь Васіль Сямёнаўіч падпісваўся ў 1431—1432 гг. на двух трактатах Швідрыгайлай. Князь Васіль Сямёнаўіч Красны, Віцебскі намеснік, выступае на баку Швідрыгайлай ў бітве пад Ашмянамі ў 1432 г., дзе трапіў у палон да вялікага князя Жыгімонта. Можа быць, што ён знаходзіўся ў палоне ўесь час панаванья Жыгімonta, і толькі пры вялікім князю Казіміру зноў выступае на палітычным даліглядзе. Князь Васіль Красны быў у 1446 г. паслом ад вялікага князя Казіміра на Пётрокоўскі зъезд, у 1447 г.—асыстраву каралеўскую каранацыю, а ў наступным 1448 г.—зноў паслом Літвы на Люблінскі сойм. Ягоная жонкай, безумоўна, была сястра князя Фёдара Варатынскага; яна нарадзіла яму сына Ивана Васілевіча Краснага, якога князь Фёдар Варатынскі назваў сваім «унукам».

Князь Иван Васілевіч у 1486 г. ставіць свой подпіс на запісе княгіні Соф'і Зубравіцкай і Марыны Трабской; у хуткім часе паслы гэтага па рашины Казіміра атрымлівае пасаду Менскага намесніка. Менскі намеснік князь Иван Васілевіч атрымлівае ў 1488 г. чатыры бочкі солі з мыта ў Коўне і

калоду мёду-сырцу з ключа Троцкага. У лютым 1490 г. кароль загадвае намесніку Менскому, князю Ивану Васілевічу, каб ён аддаў у заклад троцкаму яўрэю Міхалу Данілавічу Менскіе мыта. Гэты самы намеснік Менскі князь Иван Красны ўзгадваеца ў сакавіку 1489 г. у дыпламатычнай караўпандэнцыі Маскоўскага і Літоўскага двароў. І ў пазнейшых дакументах мы сустракаем узгадкі, што князь Иван Васілевіч быў Менскім намеснікам падчас уладарання караля Казіміра. Гэту пасаду склаў зь сябе, блеспречна, пасль съмерці караля Казіміра. Прывезены зас্বедчыца паходжанне княгіні Иванавай Яраславіча, князь Иван Васілевіч Красны ў 1505 г. адзначае, што «дачка Карыбута Альгердавіча Марыя знаходзілася на выхаванні ў вялікага князя Вітаўта і той выдаў яе за князя Фёдара Варатынскага, майго дзядзьку», дачка якога — жонка князя Ивана Яраславіча.

Князь Иван Васілевіч Красны меў жонку Марью Сямёнаўну Кобрынскую, якую ў спрахах ад спадчыне князя Кобрынскага ў 1495 г. фігуруе як княгіня Иванава, а ў 1508 г.— як княгіня Иванава Васілевіча Марыя. У пазнейшым дакумэнце маецца ўзгадка, што адна з дачок князя Сямёна Кобрынскага была жонкай князя Ивана Васілевіча Краснага. Памерла, пэўна, перад 1512 г., перажышы свайго адзінага сына, таму што ў справе аб спадчыне Соф'і Радзівілавай ні яна, ні яе нашчадкі ня бралі ўдзел. Пасль яе съмерці князь Иван ажаніўся другі раз — на княжоўне Марыі Иванаўне Заслаўскай, удаве памерлага ў 1512 г. у Маскве князя Багдана Фёдаравіча Глінскага-Пущынскага. У 1516 г. князь Иван Васілевіч Красны запісвае за Марыяй, дачкой князя Ивана Юр'евіча Заслаўскага, сваёй жонкай, сёлы Бобр і Сакаловічы, данынікаў на рабочу Бобр і двор Недаходаў.

Адзіны сын князя Ивана, князь Дзімітрый Иванавіч памёр пры жыцці бацькі, незадоўга перад 1507 г.

Такім чынам, князь Иван Васілевіч Красны быў апошнім прадстаўніком свайго роду, а ягоную спадчыну мусілі падзяліць паміж сабою ўсё князі Друцкія.

Галіна Рыгора

Князь Рыгор Сямёнаўіч падпісаў у 1422 г. разам са сваімі братамі князямі Иванам Сямёнаўічам ды Иванам Пуцятам трактат з крыжакамі. Са справы, якую ў 1561 г. праводзіў князь Сакалінскі з князем Любецкім (Відуніцкім) аб апецы дзяцей князя Горскага, вынікае, што калі князь Сакалінскі быў нащадкам князя Ивана Бабы, старэйшага сына князя Дзімітра (?) Друцкага, дык князь Відуніцкі быў нащадкам трэцяга сына таго ж князя Дзімітра (?) Друцкага, Рыгора.

Сын князя Рыгора, князь Васіль Рыгоравіч, калі 1450 г. ад караля Казіміра атрымаў прывілей на б дымоў у Аршанскім павеце, а ў 1466 г. гэты ж князь быў сведкам пры запісе свайго стрычнага брата князя Сямёна Фёдаравіча (Сакалінскага) на Чэрэйскі манастыр. Ягоная жонка была дачка пана Воршы, сястра Алізаравай Шыловічай, старасціхі Луцкай і маршалкавай зямлі Валынскай. Гэта апошніяя запісала 17 ліпеня 1488 г. свайму пляменніку па сястры князя Багдану Васілевічу майстак Любча на Валыні, у выніку чаго нашчадкі князя Васіля Рыгоравіча пісаліся князямі Любецкімі.

Галіна Ивана I Бабіча

Князь Иван Сямёнаўіч Друцкі, празваны Баба, быў старэйшым сынам князя Сямёна Дзімітравіча Друцкага. Князь Иван Сямёнаўіч (Баба ці Пуцята (?)), намеснічай па загадзе вялікага князя Вітаўта ў Полацку. Князь Иван Сямёнаўіч падпісаўся ў 1422 г. на дамове Літвы з ордэнам. У 1424 г. Иван Баба

з братам Пуцятам — князі Друцкія, а таксама князі Андрэй Міхалавіч, Андрэй і Мітка Усеваладавічы (Шуціха) бралі ўдзел у паходзе на аблогу Адоева, захопленага ардынскім ханам Кудайдатам. А ў 1431 г. князі Иван Сямёнаўіч і Пуцята Сямёнаўіч падпісалі дамову вялікага князя Швідрыгайлі з ордэнам. У гэты ж час князю Міхалу (?) Бабе Швідрыгайлай прызна чае трymаць Падольскія замкі, якія, аднак, з-за нападу польскіх паноў Літва не атрымала. Пасль бітвы пад Вілккамірам і канчатковай перамогі вялікага князя Жыгімонта над Швідрыгайлам, князь Иван Баба, з князя Друцкіх, ўцек спачатку ў Рыгу, а 1 лістапада 1435 г. прыбыў у Пскоў, дзе знаходзіўся да сярэдзіны зімы. Напачатку 1436 г. паступае на службу да вялікага князя ў Маскве. У тым жа годзе браў ўдзел у арышце Васіля Касога. Ягоная жонка была княжна Аўдоція, дачка князя Андрэя Шуціха, князя Тарускага-Лязецкага.

Паводле радаводу, у князя Ивана Бабы было чацьверо сыноў — Фёдар, Канстанцін, Васіль і Сямён. Да іх траба дадаць князя Ивана Бабіча, пра назначэнне якога на пасаду намесніка Пскова двойчы, у 1472 і у 1476 гг., жыхары горада прасілі (але дарэмна) вялікага князя Маскоўскага. З сыноў Ивана Бабы Васіль, Сямён і Иван разам з бацькам перасяліліся ў Расею, у той час як Фёдар і Канстанцін, напэўна, старэйшыя браты, засталіся на Літве.

Князь Канстанцін Бабіч, паводле радаводу, пакінуў пасль сябе толькі дачку Ганну, якая была жонка князя Дзімітра Варатынскага. Аднак зь іншых кропіцаў вядома, што ўзгаданая княгіня Дзімітровіца Варатынскага была сястры князя Андрэя Канстанцінавіча Прыхабскага, гэта значыць, што гэты князь Андрэй Прыхабскі быў сынам Канстанціна. Сам Канстанцін трymаў Прыхабу, якак пасля

съмерці Канстанціна Бабіча перададзена каля 1442 г. (?) князю Фёдару Адзінцовічу. Ягоныя нащадкі насілі тытул князёў Прыхабскіх.

Князь Фёдар Іванавіч Бабіч атрымаў у 1443—1445 гг. ад вялікага князя Казіміра некалькі прывілеяў на валоданье людзімі і землямі, а менавіта, як Бабіч малодшы — маёнткі, якія трымаў князь Міхал Ямантовіч каля 1443 г., як князь Федка Бабіч — людзей у Віцебскім павеце каля 1446 г. і як князь Фёдар Іванавіч — Доўгія Луки і Вярхоўцы ў Віцебскім павеце, каля 1450 г.

Радавод узгадвае трох ягоных сыноў: Сямёна Сакалінскага, які памёр разам з сынам у турме ў Маскве, Васіля Шчарбатага, бязьдзетнага, і Івана Азярэцкага. Лік ягоных сыноў іншы радавод дапаўняе, паставіўшы на другое мейсца Фёдара. З узгаданых чатырох сыноў князя Фёдара Бабіча, пра князя Васіля Фёдараўіча вядома толькі, што ён насіў мінуншку Шчарбаты, фігуруе побач з братамі ў дакументах пад 1466 г. і тое, што памёр ён бязьдзетным.

Князь Сямён Сакалінскі і Іван Азярэці сталі пачынальнікамі родаў: першы — князёў Друцкіх-Сакалінскіх, другі — князёў Друцкіх-Азярэцкіх.

Такім чынам, род Бабічаў узник на Літве ў канцы XV ст., ён даў пачатак галінам Прыхабскіх, Сакалінскіх, Азярэцкіх і Сакалінскіх-Канопляў, прастадаўнікі якіх ужывалі калісці прыдомак «Бабіч».

Князь Іван Сямёновіч Друцкі, якога правзвалі Пуцята, быў дру-

гім сынам князя Сямёна Дзімітравіча Друцкага. У 1422 г. князь Іван Пуцята падпісаў дамову Літву з крыжакамі, а ў 1424 г. удзельнічаў у паходзе супраць татарапў.

У 1431—1432 гг., як князь Пуцята Сямёновіч, Іван Пуцята, альбо Іван Пуцята Сямёновіч, неаднаразова падпісваўся на дыпляматычных актах вялікага князя Швідрыгайлы. Усё сваё жыццё застаўся верны Швідрыгайлу і разам з ім застаўся на Валыні. Князь Іван Пуцята ў 1437—1438 гг. падпісваў прывілеі, выдадзеныя Швідрыгайлам у Луцку. Ен таксама сустракаў у 1440 г. вялікага князя Казіміра пры ягоным уезьдзе ў Літву, Длугачы прыпісвае князю Васілю Пуцяту. На працягу 1430—1450 гг. вялікі князь Казімір надаў князю Івану Пуцяту маёнтак Слабодка ў Аршанскім павеце і іншыя добра. Радавод адзначае, што ён меў трох сыноў: Васіля, Івана і Дзімітра, «што быў у Кіеве». Чацьвертым ягоным сынам, безумоўна, быў князь Міхал, пачынальнік роду князёў Талочынскіх, якія таксама былі князямі Друцкімі. Ягоны сын, князь Юры Міхалавіч, які пісаўся перш за ёсё князем Шышоўскім, потым Талочынскім, але таксама і Друцкім, меў сына, князя Васіля Юр'евіча Талочынскага, і дачок, якія называлі князя Дзімітра Пуцячу сваім дзедам і сыцьвярджаі, што быў ягонымі ўнучкамі па браце. Гэтыя адносіны пачываюцца і іншыя дакументы, у якіх князь Васіль Талочынскі называе князёў Горскіх братамі альбо судзіцца з князем Іванам Горскім з-за спадчыны князя Івана Краснага.

Працая будзе

Я. Вэсэль. Партрэт Магдалены Радзівіл. 1746 г. Нацыянальны музей у Варшаве.